

Rudraṭa's Cṛṇḡâratilaka and Ruyyaka's Sahṛdayalîlâ

Ruyyaka

UNIV OF
CALIFORNIA

RUDRAṬA'S ṢṚṄĠĀRATILAKA

AND

RUYYAKA'S SAHRDAYALÎLÂ

WITH AN INTRODUCTION AND NOTES

EDITED BY

DR. R. PISCHEL

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF HALLE A/S.

Kiel,
C. F. Haeseler.
1886.

London,
Trübner & Co.

Paris,
Ernest Leroux.

Benares,
E. J. Lazarus & Co.

TO THE
LIBRARY

Carpentier

Univ. of
California

TO

F. MAX MÜLLER

IN GRATEFUL ACKNOWLEDGEMENT

OF

ALL THAT HE OWES TO HIM

THIS VOLUME IS DEDICATED

BY

THE EDITOR.

483780

70 vml
A00001A0

Amongst the Indian rhetoricians *Rudrata* occupies a prominent place both by his age and the value of his works. Of these two are known, the *Kāvya-lamkāra* and the *Ṛṅgārati-laka*, and as all the quotations from Rudrata I have come upon, with few exceptions probably due to an inadvertence of the writers, are actually found in either of these two, Rudrata perhaps did not compose any other work.

A shorter form of the name Rudrata is *Rudra*, and a longer one *Rudrabhaṭṭa*, *Rudrabhaṭa* or *Bhaṭṭarudra*¹⁾, and since the names Rudra and Rudrabhaṭṭa are frequently met with in Indian literature, it is at present impossible to make out with certainty the exact number of works of the famous rhetorician. After examining, however, the numerous Reports, Catalogues and Lists of Sanskrit MSS. accessible to me, I am of opinion, that of all the Rudras and Rudrabhaṭṭas hitherto known, there is none who with any probability might be identified with our author.

All we know of *Rudrata's* parentage and circumstances is contained in the stanza *Kāvya-lamkāra* 5, 15 already pointed out by Prof. Bühler²⁾:

शतानन्दापराख्येन भट्टवामुकसूनुना ।

साधितं रुद्रटेनेदं सामाजा धीमतां हितम् ॥

From this we learn that he was the son of one Bhaṭṭavāmuka, that he himself was also called Śatānanda, and that he was a follower of the Sāmaveda, if we are allowed to trust to the interpretation of the word *sāmāj* given by the commentator Nami. From *Kāvya-lamkāra* 1, 2. 9 (*Peterson*, Report for 1882/83 p. 18) and *Ṛṅgārati-laka* 1, 1 we are further apprised, that he was a follower of Īiva, a fact which is intimated already by his name; and from *Ṛṅg-*

¹⁾ Compare below the colophons of the single adhyāyas, *Aufrecht*, ZDMG. 27, p. 80. *Weber*, Indische Studien 16, p. 5.

²⁾ Detailed Report, Bombay 1877 p. 67; cfr. *Peterson*, Report for 1882/83 p. 15 note.

gârat. 1, 129 ff. (cfr. 1, 7) we must conclude that he was a great admirer of courtesans, though possibly there holds good of him also what Professor Peterson is inclined to suppose of Râjaçekhara, viz. „that perhaps he was not such a rake as he professes to be.“¹⁾ That he was a native of Kaçmîr, seems certain from obvious reasons.

In order to fix the time of *Rudraṭa*, it is necessary to settle the question as to the authorship of the examples occurring in his works. *Bühler* has already remarked that in no case has the source been given (Det. Report p. 67), and *Peterson* has expressed the view that they are possibly of the same authorship as the rest of the book (Report p. 19). This at least, he thinks, was the opinion of the writer of his MS. in which rules and illustrations are numbered consecutively. The same is the case in the Pûṇa MS. *Bühler*, Det. Rep. No. 248. That *Rudraṭa* is an old author, is unquestionable. He himself quotes only *Bharata* (Çṛṅgârat. 1, 5) and from this very stanza it becomes evident that he had not too many predecessors in his particular department. In his commentary on Kâvyâl. 1, 2 Nami names as older rhetoricians: *Danḍin*, *Medhâvin*, *Hari*, *Bhāmaha* and others; *Vidyânâtha* in the Pratâparudriya 1, 11 (ed. Madras 1868) quotes *Rudraṭa* after *Danḍin*, *Bhāmaha* „the old one“ (*tad uktam prâcâ Bhāmahena*), *Udbhaṭa*²⁾. *Ruyyaka*, when speaking of the *cirantanâlamkâra*kârâs, cites him after *Bhāmaha* and *Udbhaṭa* (Alamkârasarvasva MS. *Bühler* Det. Rep. No. 237 fol. 1 and *Ananta* on Bhânudatta's Rasamañjarî (MS. Bhandarkar Report for 1882/83 No. 215 fol. 2^b reckons him amongst „the old ones“ (*prâñcaḥ*). Now it is a fact that the old rhetoricians, like the old writers on metrics, illustrated their rules by examples composed by themselves. Thus we learn from Pratiharendurâja, that *Udbhaṭa* in his Kâvyâlamkârasaṁgraha, an extract from his larger work, a commentary on *Bhāmaha* (*Bhāmahavivarāṇa*), took all his examples from his own work, a *Kumârasaṁbhava* (MS. Kielhorn Report Bombay 1881 p. 87 No. 64

¹⁾ The *Auchityâlamkāra* of Kshemendra Bombay 1885 p. 29.

²⁾ I cannot find the quotation itself in *Rudraṭa*'s works.

fol. 11; cfr. Bühler, Det. Rep. p. 65). That *Bhāmaha* likewise cited his own stanzas, we may gather from *Pratīhārendurāja* fol. 45: यत्र तु पदार्थसमन्त्रय उपमानोपमेयभावकल्पनया स्वात्मानमुपपादयति तस्य विदर्शनाभेद-स्योदाहरणमुद्धटपुस्तके न दृश्यते । तस्य तु भामहोदितमिदमुदाहरणम् ।

अयं मन्दयुतिर्भास्वानस्तं प्रति यियासति ।

उदयः पतनायेति श्रीमतो बोध्यन्तरान् ॥

The same example is adduced by Abhinavagupta in his gloss on Ānandavardhana's *Sahṛdayāloka* (MS. Bühler Det. Rep. No. 257) fol. 284^b where he largely quotes from *Bhāmaha*. At fol. 65^b Abhinavagupta gives as *Bhāmaha*'s example the following verse (भामहेनाप्युदाकृतम्):

गृहेष्वध्वसु वा नान्नं भुङ्महे यदधीतिनो¹⁾

As Abhinavagupta goes on to say: विप्रा न भुञ्जत इति । एतदि भगवदा-सुदेववचनं पर्यायेण रसदानं निषेधति । यत्स एवाह । तच्च रसदाननिवृत्तय इति ॥ it becomes probable that the verse is of *Bhāmaha*'s own authorship. Other stanzas of *Bhāmaha* have been published by Professor *Aufrecht*, *Indische Studien* 16, 207 f., so that there can be no doubt that he like *Udbhaṭa* was a poet also²⁾. *Vāmana* directly informs us that a part of his illustrations has been composed by himself (*Kāvyaśālikāravṛtti* 4, 3, 33). Of *Daṇḍin* this is in a great many cases evident from the way in which rules and examples are connected with each other. We have besides other proofs. *Çārngadhara* in his *Paddhati* quotes no less than 17 examples of the *Kāvyaśālikā* under the very name of *Daṇḍin*³⁾ and so does *Pratīhārendurāja*, who fol. 20 adduces as *Daṇḍin*'s *Kāvyaśālikā*. 2, 362, *Appayadikṣita* in the *Kuvalayananda*, who p. 15^a (ed. Benares saṁvat 1928) cites *Kāvyaśālikā*. 2, 36 and p. 49^a Kd. 2, 341, and *Bālakṛṣṇa* in the *Alaṁkārasāra* who fol. 46^b (MS. Lists of 1881/82 No. 23) quotes *Kāvyaśālikā*. 2, 52. 53. 55. *Aufrecht* (*Catalogus* p. 204^a) is also of opinion that *Daṇḍin*

¹⁾ All three MSS. have भुङ्महे and °तिनो

²⁾ Of *Udbhaṭa* and *Bhāmaha* two stanzas are also quoted in *Vallabhadeva*'s *Subhāṣitāvali*.

³⁾ *Aufrecht*, ZDMG. 27, 34 f. The example *līlāsmītena çucinā* stands *Kāvyaśālikā*. 3, 43.

composed his examples himself. Even late rhetoricians availed themselves of the opportunity of showing their skill in making verses. Thus the older Vāgbhaṭa, Bhānudatta in the *Rasamañjarī* and the *Rasatarāṅgiṇī* (with the exception of a few stanzas by his father), Jagannātha in the *Rasagaṅgādhara* (cfr. 1, 6), Vidyānātha in the *Pratāparudriya*, Karpapūra in the *Alaṃkāraakaustubha*, and with one exception Jayadeva in the *Candrāloka*, illustrate their rules exclusively by their own verses and nearly all the rhetoricians known to me like to display in some way or other their proficiency as poets. Verses of their own are cited by Ānandavardhana in his *Sahṛdayāloka* and by Abhinavagupta in his commentary thereon, by Dhanika in his commentary on the *Daṣarūpa*, Kṣemendra in the *Kavikaṇṭhābharana* and the *Aucityālaṃkāra*, Ruṣyaka in the *Alaṃkārasarvasva*, the younger Vāgbhaṭa in the *Alaṃkāratilaka*, Viṣvanātha in the *Sāhityadarpaṇa*, Bālakṛṣṇa in the *Alaṃkārasāra*, Appayadīkṣita in the *Kuvalayānanda*, Kavicandra in the *Kāvyaacandrikā* and others.

It is therefore probable, that *Rudraṭa* was no exception to the rule. Now Čārṅgadhara in his *Paddhati* quotes 16 stanzas under Rudraṭa's name, which are all found in the *Kāvyaālaṃkāra* or the *Črṅgāratilaka*¹⁾. Many of the later rhetoricians, without naming Rudraṭa, make use of his illustrations in a manner which is not very far from downright plagiarism, and which at all events shows that those illustrations were regarded as standard examples. In the ninth and tenth ullāsa of the *Kāvyaaprakāṣa* for instance, where Rudraṭa is cited by name only at p. 243 (= *Kāvyaāl.* 4, 32) the following examples are taken from his *Kāvyaālaṃkāra*: *Kāvyaaprak.* p. 233 all three examples = *Kāvyaāl.* 10, 27. 3, 15. 18; p. 235 *śasāra* = *Kl.* 3, 35; p. 249 both examples = *Kl.* 5, 6. 7; p. 250 = *Kl.* 5, 20; p. 253 = *Kl.* 5, 21; p. 286 *kisalaya*^o = *Kl.* 8, 50; p. 299 *tvayi* = *Kl.* 8, 95; p. 302 *kṣiṇaḥ* = *Kl.* 7, 90; p. 319 *tad idam* = *Kl.*

---

¹⁾ *Aufrecht*, ZDMG. 27, p. 80 f. and my remarks *ibid.* 39, 314. Of the 9 stanzas quoted from Rudraṭa in the *Subhāṣitāvalī* I cannot find the one *muñcata guṇābhimānam* in R.'s works.

7, 104; p. 321 vidalita^o = Kl. 7, 28. p. 327 kauṭilyam = Kl. 7, 81; p. 328 avirala^o = Kl. 7, 83; p. 331 rāje = Kl. 7, 97; p. 335 ānandam = Kl. 9, 47; p. 343 garvam = Kl. 8, 78; p. 346 divam = Kl. 9, 6; p. 361 bhāṇa = Kl. 2, 22. To the same degree *Rudraṭa* has been laid under contribution in the fourth pariccheda of the *Sarasvatikanṭhābharana*, in the fifth and sixth adhyāya of the *Alaṃkāra-cūḍāmaṇi*, in the tenth pariccheda of the *Sāhityadarpaṇa*, in the third and fourth adhyāya of the *Alaṃkāratilaka*, in *Ruyyaka's Alaṃkārasarvasva*, in *Çobhākara's Alaṃkāraratnākara* and so on. I hardly believe that all these later writers would have used *Rudraṭa's* examples to such an extent, had they not looked at them as typical, which again would not have been the case, if he himself had taken them from other authors; for that *Rudraṭa* and no other is their source, is unquestionable. At *Çṛṅgārat*. 1, 3 he calls this work a poem (*kāvya*) and 1, 4 he places those who bring together the boundless sport of *Sarasvatī* in two or three verses, on the same level with those whose mind is not shaken by the arrows of the side looks of joyful women, and with those who have served as a boat to men, agitated by falling into the ocean of *samsāra*. That here he alludes to his illustrations seems to me beyond doubt, and the tenor of 1, 42 also serves to confirm his authorship of the examples. Many of *Rudraṭa's* examples in the *Kāvyaālaṃkāra* and still more those in the *Çṛṅgāratilaka* are of high poetical merit. Indeed, putting aside the rules, the *Çṛṅgāratilaka* reads exactly like the *Amaruçataka* which I think we do not yet possess in its original shape.

William Taylor in his curiously unscientific, but not at all useless *Catalogue Raisonné Madras 1857*—62 Vol. I, p. 343. 345. II, p. 56. 57. 58. 201. 368 mentions an *Amarūka* „by *Amarūka* or as some say, by *Çaṅkarācārya*“ and two commentaries thereon a *Rasamañjarī* and a *Çṛṅgāradīpikā*, and from his description of the work (compare especially I, 345. II, 201) it is obvious that it treated of the same subject as *Rudraṭa's Çṛṅgāratilaka*. This is by no means improbable; from this point of view the seeming incoherence of the single stanzas becomes at once intelligible. According to Tay-

for the work first treats of the *mugdha* and the very first stanza of our *Amaruṣataka* after the *maṅgalâcarana* is an address to the *mugdha*. With the help of the *Ṣṛṅgâratilaka* it is now possible to assign to many stanzas of the *Amaruṣataka* their original purpose, especially as a good many of Rudraṭa's *udâharana*s are but imitations of Amaruka's stanzas, some, as mentioned in the Notes, mere copies. Ananta on the *Rasamañjarī* fol. 19^b quotes *Amaruṣ. st. 53* (*bāle nātha*) and calls it „an old illustration“ (*prācīnodâharanam*) of the kind of *nāyikā* named *dhīrādhirā*; and for the same purpose it is cited in the *Daṣarûpâvaloka* p. 78, *Alaṃkâracûḍâmaṇi* fol. 43^b, *Sâhityad.* p. 43, and it has been copied by Rudraṭa *Ṣṛṅgârat.* 1, 159. In those parts of their works, which treat of the *nâyakas* and the *nâyikās*, the rhetoricians quote no author more frequently in proof of their rules than Amaruka; cfr. for instance *Sâhityad.* p. 39 ff. *Daṣarûpa* p. 75 ff. Because of the stanza प्रस्थानं वल्यैः कृतं = *Amaruṣ. st. 31* Bhānudatta in the *Rasamañjarī* sets up a ninth kind of heroines, the *proṣyatpatikā*. I have no doubt that, if searched for, the original *Amaruṣataka* may still turn up one day or other, though it was current in its present form already in the ninth century¹). A stanza which is complete in itself and not connected with others, is called by the rhetoricians *muktakam* or *muktakaḥ* (scil. *ṣlokaḥ*); cfr. *Ānandavardhana Sahrdayâloka* fol. 189^a f. ²), *Kāvyaḍaṛṇa* 1, 13 with the commentary in Aufrecht's *Catalogus* p. 203^b note 2, *Sâhityad.* 558. *Agnipurâṇa* 336, 36. To this kind of poetry also belong Amaruka's stanzas and *Ānandavardhana* fol. 190^b makes on them the following remark: मुक्तकेषु हि प्रबन्धेष्विव रसबन्धाभिनिवेशिनः कवयो दृश्यन्ते । तथा ह्यमरुकस्य मुक्तकाः शुङ्गाररसस्यन्दिनः प्रबन्धायमानाः प्रसिद्धा एव ॥ „In the

¹) Where the MSS. described by W. Taylor are now preserved, I do not know.

²) यतः काव्यस्य प्रमेदा मुक्तकं संस्कृतप्राकृतपञ्चप्रानिबद्धं संदानितविशेषककलापककुलकानि पर्यायबन्धः परिकया सकलकयावपउकये सर्गबन्धोऽभिनेयार्यमाख्यायिका कथा । इत्येवमादयः ॥ On which Abhinavagupta comments: मुक्तकमिति । मुक्तमन्येन नालिङ्गितम् । तस्य संज्ञायां कः । तेन स्वतन्त्रतया परिसमाप्तिनिराकाङ्क्षार्थमपि प्रबन्धमध्यवर्ति मुक्तकमित्युच्यते ॥ . . . . .

detached verses poets are seen carrying through as a tie the *rasas* (in the same manner) as in the connected compositions; for it is generally known that Amaruka's detached verses are flowing with the *rasa* „love“ and (by this) look like a connected composition“. From this it is evident that already in Âṇandavardhana's time the Amarucataka had been brought into its present shape, but as centuries intervene between Amaruka and Âṇandavardhana, this cannot militate against the hypothesis started in the above.

The Bhaṭṭikāvya is another example of a poem composed with a view to instruction, and a third is Âṇandavardhana's Prākṛit poem Viṣamabhāṇalīlā. At fol. 326^a Âṇandavardhana expatiates on the practice of poets to personify inanimate beings like the Himālaya in the Kumārasambhava, and on this occasion he remarks: प्रसिद्धश्चायं सत्कवीनां मार्गः । इदं च प्रस्थानं कविव्युत्पत्तये विषमभाणलीलायां सप्रपञ्चं दर्शितम् ।¹⁾ This shows that Âṇandavardhana took regard of „the instruction of poets“.

Considering all this we cannot, I think, doubt that the illustrations are Rudraṭa's own composition and that therefore we are entitled to use them for chronological purposes. Now the oldest writer as yet known who quotes some of them is Pratihārendurāja who at fol. 25 cites the example त्वयि दृष्ट एव (Kāvya prakāṣa p. 299) = Kāvya. 8, 95 and at fol. 31 the example:

कञ्जलहिमकनकचूचः सुपर्णावृषहंसवाहनाः शं वः ।

जलनिधिगिरिपद्मस्था हरिहरचतुरानना ददतु ॥

= Kāvya. 7, 36²⁾. Pratihārendurāja's time we are pretty sure of from his statement that he was a pupil of *Mukula*. At stanza 3 of the introduction to his commentary on Udbhaṭa he says:

विद्वदध्यान्मुकुलकादधिगम्य³⁾ विविच्यते ।

प्रतीहारेन्दुराजेन काव्यालंकारसंग्रहः ॥

and at the end fol. 62 he praises his teacher in the following stanza:

मीमांसासार्मेधात्पदजलधिविधोस्तर्कमाणिक्वकोशा-

¹⁾ cfr. fol. 301^b सर्वमेतच्च महाकवीनां काव्येषु दृश्यते । अस्माभिरपि स्वेषु काव्यप्रबन्धेषु यथायथं दर्शितमेव । Abhinavagupta: स्वेष्टिति । विषमभाणलीलादिषु ।

²⁾ Also quoted by Ruyyaka, Alankārasarvasva fol. 78^b where against metre the reading °गिरिकमलासना is given.

³⁾ MS. °मुकुल°

साहित्यश्रीमुरारेर्बुधकुसुममधोः सौरिपादाब्जभृङ्गात् ।
 श्रुत्वा सौजन्यसिन्धोर्द्वित्रवर्मुकुलात्कीर्तिवत्सलवाला-
 त्काव्यालंकारसारे लघुविवृतिमथात्कौङ्कणः ¹⁾ श्रीन्द्रराजः ॥

„Indurāja a native of the Koṅkân composed this short commentary on the *Kāvyālaṅkārasāra* (by Udbhata) having been a pupil of *Mukula*, the best of the twice-born, who is a cloud of the rain „*Mīmāṃsā*“, a moon of the ocean „*Grammar*“, a chest of the ruby „*Logic*“, a Viṣṇu of the Ṣṛi „*Poetry*“, a honey of the flower „*Mercury*“, a bee of the footlotos „*Saturn*“ ²⁾, a stream of benevolence, a water-basin of the creeper „*Fame*“. — *Mukula* was a son of *Bhaṭṭakallaṭa*, as he states in the colophon of his *Abhidhāṛttamāṭṛkā* (Bühler, Det. Report p. CXXVIII) and *Kallaṭa*, as pointed out by Bühler (l. c. p. 66) is said in the *Rājatarāṅgiṇī* to have lived in the reign of Avantivarman (855—884 A. D.). Granting the correctness of Kalhaṇa's statement, *Mukula* must have flourished in the first half of the tenth century and hence *Pratīharendurāja* about the middle of it ³⁾. If we take into account that *Rudraṭa* at this time was already regarded as a standard writer, he cannot be younger than the middle of the ninth century. To the same date points the time of his commentator *Nami*, who compiled his work from older commentaries in A. D. 1069 (Peterson, Report for 1882/83 p. 16 f.).

Nami, as mentioned above, names as older rhetoricians *Daṇḍin*, *Medhāvin*, *Hari* and *Bhāmaha*. Of *Medhāvin*, whom *Nami* mentions again at fol. 178^a, nothing at all is known. *Hari's* work was written in *Prākṛit*, as we learn from the only quotation as yet come to light in *Nami's* commentary fol. 23^b, where he says that according to *Hari* there are eight kinds of *anuprāsa*: अष्टौ हरिपोक्ता । यथा

¹⁾ MS. लघुवृत्तिम^०

²⁾ If I understand the last two compounds correctly, they probably mean that *Mukula* was proficient in astronomy and astrology.

³⁾ Whether *Pratīharendurāja* is identical with *Bhaṭṭendurāja*, the teacher of *Abhinavagupta*, I have no means to decide. Chronology speaks in favour of it. Of *Bhaṭṭendurāja* *Abhinavagupta* cites also *Prākṛit* stanzas.

महुरं फलसं कोमलमोतस्सिं निदुरं च ललियं च ।

गम्भीरं सामन्तं च श्रुतं भणितं नयव्या ॥ ¹⁾

A rhetorician *Hari* is mentioned by Kumārasvāmin on the *Pratāpa-rudriya* p. 296, 8. 302, 22, but he is probably the author of the *Rasanirūpaṇa* who with his full name *Naraharisūri* is cited p. 186, 23; 244, 26, and since the quotations from him are in Sanskrit, it remains doubtful whether he can be identified with Nami's Hari. *Bhāmaha's* time is only so far fixed as Udbhata who lived under Jayāpīḍa (779—813 A. D.) wrote a commentary on *Bhāmaha* ²⁾. How far back *Bhāmaha* is to be dated, I am at a loss to say; his work was written in *çlokas*.

Dandin's time is now generally assumed to have been the sixth or seventh century A. D. ³⁾ *Kāvyād.* 1, 2 he speaks of *pūrvāçāstrāṇi* and 2, 2 of *pūrvācāryās*, who have treated of what the *alaṃkāras* have in common, while he intends to illustrate them in detail ⁴⁾. At 1, 12 he mentions a *Chandovicitī*, 1, 34 the *Setubandha* and 1, 38 the *Brhatkathā*, and *Harinātha* informs us that *Dandin* in his rules followed *Bhāmaha* ⁵⁾. About his literary activity opinions are still at variance. *Rājaçekhara* in a stanza quoted in the *Çarṅgadhara-*

---

¹⁾ I take this opportunity of remarking that there is probably not so total a blank between the first century B. C. and the third century A. D. as Max Müller is inclined to state. Between the Vedic Literature and the Renaissance of Sanskrit Literature there lies a great mass of *Prākṛit* Literature, which I trust, is not lost, but will come to light if searched for. Many a famous Sanskrit work will, I think, turn out to be an imitation of a *Prākṛit* original.

²⁾ *Pratihārendurāja* fol. 10: भामहविराजो भट्टोजनेन एणदेशशब्द एवं व्याख्यातो यद्येहास्माभिर्निर्दिष्टः । A *Bhāmahavivarāṇa* is also mentioned by *Abhinavagupta* on *Sahṛdayāloka* fol. 214^b.

³⁾ *Weber*, *Indische Streifen* 1, 312 ff. Max Müller, India, what can it teach us (transl. by Cappeller) p. 286. That the *Setubandha* is a work of *Kālidāsa* is by no means proved and quite improbable.

⁴⁾ The reading *pratisamhārtum* instead of *pratisamskartum* given by *Aufrecht*, *Catalog.* p. 204^a is hardly correct in spite of *Kāvyād.* 1, 2.

⁵⁾ *Aufrecht*, *Catalog.* p. 206^b.

paddhati (ZDMG. 27, 34) says that „three works of Daṇḍin are famous in the three worlds“. Two of these are generally known: the *Kāvyaḍarṣa* and the *Daṣakumāracarita*, the third is to be found out. Premacandra Tarkavāgīṣa in the bhūmikā of his edition of the *Kāvyaḍarṣa* ascribes to Daṇḍin the *Kalāpariccheda*, the *Chandoviciti* „and a great many other works“ and in his commentary on Kd. 1, 12 he starts the opinion that by the *Chandoviciti* mentioned there, is meant either the work of Ćeṣa (i. e. Piṅgala) and others or a work of Daṇḍin bearing this name. Likewise Raṅganātha in the bhūmikā of Jibananda's edition of the *Mallikāmāruta* Calcutta 1878 p. 1 attributes to Daṇḍin besides the *Mallikāmāruta* itself, the *Chandoviciti*, the *Kāvyaḍarṣa*, the *Daṣakumāracarita* „and other extraordinary works“. Of European scholars Professor *Jacobi* has pleaded in favour of Daṇḍin's authorship of the *Chandoviciti*¹⁾. However, I do not believe that in this he is right. In two of the passages adduced by Professor Böhrtlingk in his Dictionaries viz. *Āpastamba Dharmasūtra* 2, 8, 11 and *gāṇa* on *Pāṇini* 4, 3, 73 no special work can be meant; there *chandoviciti* is without any doubt a general term for metrics, as Bühler has correctly translated it (*Sacred Books of the East* Vol. II, p. 120). The same holds good of the passage from *Kedārabhaṭṭa* quoted by Professor Weber (*Indische Studien* 8, p. 430; cfr. p. 84) and nothing is to be gained from the third passage adduced by Böhrtlingk viz. *Varāhamihira*, *Brhatsamhitā* 104, 64. Nor is it beyond all doubt that Daṇḍin *Kāvyaḍ.* 1, 12 and *Vāmana* 1, 3, 7 refer to a special work called *Chandoviciti*. Daṇḍin terms it a *science* (*vidyā*) and *Vāmana* paraphrases it quite generally by *chandaḥṣāstra*, which they would hardly have done if they had had in view a definite treatise. If, however, this was the case, the work they referred to was the sixteenth chapter of the *Bhāratīyanāṭyaṣāstra*, which in South Indian MSS. bears the name of *Chandoviciti* and which under this name has been published by Regnaud²⁾. This is proved

---

¹⁾ *Indische Studien* 17, p. 447.

²⁾ *La Métrique de Bharata* Paris 1880. cfr. *Heymann*, Nach-

by Subandhu who lived about the same time as Daṇḍin and Vāmana. At Vāsavadattā p. 235, 1, in a passage full of quibbles, Subandhu says of the heroine, that she had „a thin waist shining like the Chandoviciti“: *Chandovicitim iva bhrājamānatanumadhyām*. Here the words *tanumadhyā* are an allusion to the first metre described in the Bhāratīyacchandoviciti, actually bearing this name (Regnaud l. c. p. 17)¹). The Chandoviciti therefore must be struck out of the number of Daṇḍin's works. — Nor can the *Mallikāmāruta* be attributed to the old Daṇḍin. It is not necessary to refute in detail the reasons for which the writer of the bhūmikā of the Calcutta edition ascribes this play to our Daṇḍin; the author himself has settled the question completely. From p. 9, 3. 14, 6. 15, 14. 66, 15. 338, 11 it is evident, that the proper name of the author of the *Mallikāmāruta* is *Uddanda* (or probably *Uddaṇḍin*) and that *Daṇḍin* (p. 16, 6. 66, 13. 338, 9) is but an abbreviation. *Uddaṇḍi* he is called by Professor Oppert, Lists 1, p. 476 No. 6115, *Uddaṇḍakavi* by Gough, Papers p. 188 No. 585 and by Lewis Rice, Catalogue (Bangalore 1884) No. 2402, while under No. 2403 the shorter form *Daṇḍi* is given. Dr. Burnell (Classified Index p. 170) calls the author Raṅganātha, which according to the edition (p. 12, 10) is the name of Uddaṇḍin's father.

To a Daṇḍin is further ascribed the Anāmāyastotra (Taylor, Catalogue 2, 79) or Anāmāyastava (Oppert, Lists 1, p. 513 No. 6859), and the Kalāpariccheda (Premacandra Tarkavāgiṇa in the bhūmikā to

---

richten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1874 p. 92. In Hall's Devanāgarī MS. (Heymann's MS. B) and in the two Pāṇa MSS. the tract on metrics forms the 15th chapter and in B is called Chandovidhāna, in the Pāṇa MSS. Chandovṛttavidhi.

¹) On the metre *tanumadhyā* cfr. Ind. Stud. 8, 365 f. — Oppert, Lists 2 p. 573 No. 10133 mentions a Chandoviciti by Patañjali. With this short notice nothing is to be done and I may be allowed to remark that such Lists as these, useful as they may be in some case or other, in the whole hardly pay the expenses.

the Kāvyaḍarṣa). Taylor also mentions a Daṇḍi — alaṃkāra in Tamil language and informs us that Daṇḍin has the „traditionary reputation in the peninsula of having been ubhayakavi or a poet in two languages, the Sanskrit and the Tamil“ (Catalogue 3, 2. 783). How far this concerns the old Daṇḍin, I have no means to verify, but that he is meant, seems certain. It is perhaps worth while to point out that according to Mallikāmāruta p. 15, 13 *Uddāṇḍin* was proficient in six languages.

That neither the Anāmayaṣṭotra nor the Kalāpariccheda is Daṇḍin's third work „famous in the three worlds“, would be best proved, if we could show that there exists another work which has a better claim to Daṇḍin's authorship. And this, I think, can be done with a tolerable amount of certainty.

At Kāvyaḍarṣa 2, 362 Daṇḍin gives the following example of the figure *samakakṣatāḍasamkirṇa* i. e. a stanza where more than one alaṃkāra occurs, the one of which is not merely auxiliary to the other, but independent and equivalent:

लिम्पतीव तमो ऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नमः ।

स्रस्तपुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ ¹⁾

Every reader of the Kāvyaḍarṣa must be struck with surprise by the fact that Daṇḍin contrary to his usual brevity has devoted to the first verse of this stanza a long discussion 2, 226—234, and this in a manner unheard of in the rest of his work. It will be best to translate the passage as far as it is to the purpose ²⁾. „Darkness, as it were, anoints the limbs; the heavens, as it were, rain collyrium“, this (verse) also is in a high degree an example of the (rhetorical figure) *utprekṣā* (226). Some, because they see here the word *iva*, erroneously believe that the figure made use of is *upamā*, not heeding the saying of a competent authority ³⁾, „that no simile

¹⁾ This stanza is quoted and discussed of by nearly all the rhetoricians known to me. In the second verse the best MSS. read निष्फलतां for विफलतां.

²⁾ Cfr. Sarasvatikanṭhābharana p. 375 ff.

³⁾ The authority, as Professor Kielhorn points out to me, is

is made with a verbal form". (227) The mutual relation of a thing compared and another thing with which it is compared, to be possible, requires that both should have some property in common. But in the present instance, what common property can you discern in „anoints“ and „darkness“? (228) If you maintain, that „anointing“ itself is that property, then what in the world is „anoints“ besides? Surely even a madman would not say that one and the same thing is property and possessor of such property at the same time. (229) If you say that it is the agent (denoted by the termination of *lim-pati*) with whom darkness is compared, (I rejoin, that) that agent, having become subordinate to the action denoted by the verbal base, is altogether occupied in bringing about that action and can therefore enter into no relation with anything else. (230) When on the other hand you say, that darkness is like one who anoints, then „the limbs“ cannot be taken as the object of the subject „darkness“ and besides the quality common to both has still to be pointed out. (231) When we say: „Your face is like the moon“, we understand (something more than what is actually said, viz. we understand) that the face is lovely. Such is not the case here; for here we understand from „anoints“ nothing else but „anoints“. (232) . . . . The (rhetorical figure) *utprekṣā* is indicated by the words *manye* (I think), *çañke* (I suspect), *dhruvam* (certainly), *prāyas* (generally), *nūnam* (surely) and similar words; the word *iva* is also such a one“. (234)

From this it is obvious, that Daṇḍin is of opinion that the word *iva* is also indicative of the rhetorical figure *utprekṣā*, a fact, which apparently had been disputed by other rhetoricians. In order to remove all doubts on this, Daṇḍin here expatiates on a no doubt very striking and characteristic verse, which afterwards has become the standard example of the *utprekṣā*, so much so, that even Jayadeva in the Candrālōka 5, 30 quotes it¹⁾, though he otherwise only

Patañjali, Mahābhāṣya Vol. II, p. 14 न तिङन्तेनोपमानमस्ति and p. 143 न वै तिङन्तेनोपमानमस्ति

¹⁾ In the Kaṣmīr Recension, however, this stanza is wanting.

uses examples of his own. It is hardly without intention, that later on (2, 362), again contrary to his custom, Daṇḍin repeats this very verse in order to show that it contains the figure *utprekṣā* and it is evident that at 2, 226 he presupposes the knowledge of this example. If then we bear in mind, that beyond any reasonable doubt Daṇḍin in the *Kāvyaḍarṇa* has composed all the illustrations himself, and that the whole stanza 2, 362 is directly ascribed to him by comparatively so old a writer as Pratihārendurāja (above p. 7), Daṇḍin's authorship of this stanza seems to me certain. In the *Ārṇagadharapaddhati*, it is true, it is ascribed to two authors, Vikramāditya and Menṭha (ZDMG. 27, 75), but against this testimony, improbable in itself¹⁾, stands Pratihārendurāja's authority. In Vallabhadeva's *Subhāṣitāvali* it is ascribed to Vikramāditya alone, a fact, which shows best that the real author of this stanza had been forgotten²⁾. Now it is well known, that this stanza also occurs in the *Mṛcchakaṭikā* p. 14, 16 (ed. Stenzler). That Daṇḍin should have taken it from a foreign source, it is quite inadmissible to suppose, since through the whole *Kāvyaḍarṇa* he has not borrowed from others; nor is it in any degree likely that the author of the *Mṛcchakaṭikā* has taken this stanza from the *Kāvyaḍarṇa*. Thus there remains but one conclusion viz. that Daṇḍin at *Kāvyaḍ.* 2, 226 ff. cites a verse of his own and that therefore *he is the real author of the Mṛcchakaṭikā*, and that this play is his third work „famous in the three worlds“.

I have myself shown elsewhere³⁾ that no particular stress ought to be laid on the simple fact that one and the same stanza occurs in two different works and that from this alone it would be rather hasty to draw conclusions as to the identity of their authors. I have not changed my mind since, but I think that the case is

---

¹⁾ Aufrecht, ZDMG. 27, p. 3.

²⁾ Peterson, *Actes du sixième Congrès international des Orientalistes*. Leide 1885 Vol. III, 2, 426.

³⁾ Göttingische gelehrte Anzeigen 1883 p. 1239 ff.

very different here. Tradition ascribes to Daṇḍin three famous works; two only are known, the *Kāvyaḍarṇa* and the *Daṇḍakumāracarita*. There exists besides a very famous work, the *Mṛcchakaṭikā*, the author of which is unknown, but which has something in common with either of Daṇḍin's two works. A stanza of the *Mṛcchakaṭikā* is quoted and discussed at length in the *Kāvyaḍarṇa*, in which Daṇḍin has not given but his own examples. Again the state of social life as described in the *Mṛcchakaṭikā* is precisely the same as that in the *Daṇḍakumāracarita*, and the description agrees even in details ¹). If nothing else, this certainly shows that the authors of the *Mṛcchakaṭikā* and the *Daṇḍakumāracarita* must have lived at the same time and probably in the same country. That the *Mṛcchakaṭikā* is not so old a play as is generally assumed, but belongs to the sixth or seventh century A.D., will, I hope, have become evident from my remarks on it published in the *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1883, p. 1229 ff. ²). Chronology therefore does not interfere. From Daṇḍin's praise of the *Vaidarbhamārga Kāvyaḍ.* 1,41 ff. Premacandra Tarkavāgīṣa has concluded that Daṇḍin was a native of the Dekhan and this becomes still more probable from the reputation which according to Taylor, justly or not, Daṇḍin enjoys in the Dekhan. His namesake, the author of the *Mallikāmāruta*, likewise was a *dākṣiṇātya* (*Mallikām.* p. 12, 1 ff.). The commentators of the *Daṇḍakumāracarita* largely quote from the *Vaijayantī*, a work particularly current in the South of India, and the two best MSS. of the *Daṇḍak.* used by Prof. Bühler came from the Dekhan. Daṇḍin therefore in all probability was a native of the Dekhan. That also the author of the *Mṛcchakaṭikā* belonged to the South of India would become

---

¹) *Weber*, *Indische Streifen* 1, 315 f. *Bühler* on *Daṇḍak.* p. 57, 1. I cannot go into details here, all the less as, in spite of all my efforts, I could not yet get the new complete edition of the *Daṇḍak.* published at Bombay 1884.

²) I herewith withdraw my remarks on *Bhāsa*. In 1883 I was not yet aware that all the illustrations of the *Kāvyaḍarṇa* are Daṇḍin's own composition.

certain, if a gloss on Vāmana's *Kāvya-lamkāra-vṛtti* p. 31, 24, preserved in the MS. Bühler, Det. Rep. No. 260 fol. 18^a, should stand the test. On Vāmana's words: *Çûdrakâdiraciteṣu* this gloss remarks: *rāja Komatiḥ Çûdrakāḥ* ¹⁾. Unfortunately the only king Komati at present known, is Komati Venkâ, the Redḍi chief of Koṇḍaviḍu, who apart from his time (1395—1423) is quite out of question here. The gloss, however, would prove that it is to the South of India that we must look for finding out the Çûdraka of the *Mṛcchakaṭikâ*; for Komati is a South Indian name ²⁾. That MS. A of the *Mṛcchakaṭikâ* (Stenzler's edition) contains traces of a southern origin, I have proved long ago ³⁾. Strange to say, the *Mṛcchakaṭikâ* is not quoted much by the rhetoricians, except the stanza *limpativa tamaḥ*, which they took from Daṇḍin. The oldest author who cites it is Vāmana, himself a native of the Dekhan, as I have shown ⁴⁾ (p. 54, 5. 57, 11) and then only so late writers as Dhānika (p. 41. 63. 83. 127) Viçvanâtha (*Sâhityad.* p. 36. 46. 158. 191) and Vardhamāna (*Gaṇaratnamahodadhi* p. 8. 102. 233) quote it. By the Kaçmîrian rhetoricians not one line of it is cited. But for Vāmana's quotations from it, we might easily be induced to think the *Mṛcchakaṭikâ* quite a modern work. It is not possible to prove from internal evidence, that Vāmana's *Kāvya-lamkāra-vṛtti* is later than Daṇḍin's *Kāvya-darçā*. Aufrecht's statement (*Catalogus* p. 207^b) that

¹⁾ Above कः is written ड, but whether it belongs to this gloss or is by the same hand, I am not sure of.

²⁾ *Sewell*, *Archaeological Survey of Southern India* Vol. II, p. 187. cfr. also Vol. I, 70. 139 and Taylor, *Catalogue* 3, 511. 513. No chronological inference touching Daṇḍin, is in my opinion deducible from *Kāvya-d.* 2, 278 f. The passage, however, should be kept in view, since it may be useful to know to which work Daṇḍin here refers.

³⁾ *Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* 1873 p. 209.

⁴⁾ *Jenaer Literaturzeitung* 1875 p. 421. Hence he like Daṇḍin prefers the Vaidarbhi rīti.

Vāmana took some of his illustrations from Daṇḍin, rests on an interpolation in the Oxford MS., as has been justly remarked by Prof. Cappeller in the preface to his edition of the *Kāvyālaṃkāravṛtti* (p. IX note 1). The passage is wanting also in the Pāṇa MSS. It might be pointed out, that Daṇḍin *Kāvyād.* 1, 40 treats of only two different styles, the Vaidarbhī and Gaudīyā riti, while Vāmana 1, 2, 9 distinguishes three ritis, the Vaidarbhī, Gaudīyā and Pāñcālī and that from *Kāvyaprakāṣa* 9, 4 it may be concluded that Vāmana was the first to do so. It might further be urged that Vāmana 1, 3, 23 ff. discusses three kinds of prose style, of which there is no mention in the *Kāvyādarṣa* 1, 25 ff. Nor is it perhaps useless to state that Daṇḍin 2, 227 ff. is anxious to show that the word *iva* is also indicative of the figure *utprekṣā*, while this is an established fact for Vāmana 4, 3, 9¹). In the same manner it would be possible to show that Rudraṭa generally is still fuller and more explicit than Vāmana, as, for instance, he *Kāvyāl.* 2, 3 ff. teaches four ritis and divides them into two classes. On the other hand, as Professor Kielhorn justly points out to me, it might seem that Daṇḍin *Kāvyād.* 2, 51 criticizes Vāmana's rule 4, 2, 8. As, however, Daṇḍin's remarks have had no influence on doubtless later authors, such as Alaṭa, *Kāvyaprakāṣa* p. 362 who quotes Vāmana's examples, we are allowed to suppose the same of Vāmana himself and to presume that Daṇḍin argues against an older author whose rule was approved of by Vāmana. Indeed, all this is not sufficient for chronological inferences as long as not all the older rhetoricians are known, and it must not be forgotten that the three authors have accomplished their task from very different points of view and to a very different purpose. In my opinion Daṇḍin is older than Vāmana, but if Daṇḍin's authorship of the *Mṛcchakaṭikā* should not be approved of, I cannot see how this could be shown convincingly.

---

¹) Cappeller has failed to hit the correct reading here; read तं चेवशब्दे or still better with B चेवादिशब्दे and compare Borooah's edition.

Vâmana's time we are now pretty sure of. At Kâvyâl. p. 10, 21 he quotes Subandhu's Vâsavadattâ, as pointed out by Professor Cappeller (Vâmana's Stilregeln, Strassburg 1880 p. 38), and p. 68, 13 Bâna's Kâdambarî, as first shown by Anundoram Borooah (Notes on Vâmana p. 1; cfr. Zachariae, Götting. gel. Anz. 1884 p. 301)¹). Hence Vâmana cannot be older than the seventh century A.D. That he can no longer be placed in the 12th century, as Cappeller has done, has already been remarked by Bühler, who first pointed out that Vâmana is quoted by Abhinavagupta (about 1000 A.D.) as one of his authorities. From Abhinavagupta's words, however, it is evident, that Vâmana was an authority already in Ânandavardhana's time. At Sahṛdayâl. fol. 59^a Ânandavardhana gives as an example the stanza अनुरागवती संध्या, quoted also Kâvyaprakâṣa p. 246. Sâhityad. p. 344. Kuvalay. p. 53^a. Alamkârasâra fol. 57^b. In his gloss on it Abhinavagupta informs us that the stanza is Ânandavardhana's own composition and that he composed it in deference to the different views of Bhâmaha and Vâmana: वामनाभिप्रायेणायमाक्षेपो भामह्याभिप्रायेण समासोक्तिरित्यमुमाश्रयं हृदये गृहीत्वा समासोक्त्याक्षेपयोः रिदमेकमेवोदाहरणं व्यतरद्वयकृत् । एषापि समासोक्तिर्विस्तृतो अक्षेपो वा किमनेनास्माकम् । सर्वथा अलंकारादिषु व्यंग्यं वाच्ये गुणीभवतीति नः साध्यमित्याशयोऽत्र ग्रन्थे गुरुमिर्निर्वापितः ॥ (fol. 62^b). From this it follows that Ânandavardhana was a good deal younger than Vâmana. According to Râjatarāṅgiṇī 5, 34 Ânandavardhana became famous under the rule of Avantivarman 855—884 A.D. In the passage adduced above, however, Abhinavagupta calls Ânandavardhana *guravas*, at fol. 246^b he calls him *asmadguravas* and at fol. 291^b *asmadupādhyâyas* and in both cases he directly refers to Ânandavardhana's text. If this is to be taken literally, Ânandavardhana must have been at least half a century later than Kalhaṇa states. I am afraid that Kalhaṇa even in this respect is not utterly trustworthy. At Râjatarāṅgiṇī 4, 496 he

¹) That Subandhu and Bâna are later than Daṇḍin, Prof. Weber (Ind. Streifen 1, 312) is inclined to conclude from their style. But from this nothing can be deducted.

says, that *Manoratha* was amongst the poets of Jayâpîḍa's court. This, however, is directly contradicted by Abhinavagupta. Ânandavardhana in the *Sahrdayâloka* fol. 14^b quotes the following stanza:

॥ तथा चात्र कृत एवान्येन श्लोकः ॥

यस्मिन्नुस्ति न वस्तु किं चन मनःप्रज्ञादि सालंकृति

व्युत्पन्नै रचितं च नैव वचनैर्वक्रोक्तिशून्यं च यत् ।

काव्यं तद् ध्वनिना समन्वितमिति प्रीत्या प्रशंसन्नडो

नो विमोऽभिधाति किं सुमतिना पृष्टः स्वस्वपं ध्वनेः ॥

Abhinavagupta in his gloss on this states at fol. 16^b that this stanza is by *Manoratha*, a poet *contemporaneous with Ânandavardhana*: "तथा चाप्येनेति" ग्रन्थकृत्समानकालभाविनैव मनोरथनाम्ना कविना । Hence *Manoratha* is later than *Kalhana* makes us believe. That his statement about *Ratnâkara* is also not quite correct, Bühler has shown (*Det. Rep.* p. 42 f.). At all events *Vâmana* was a recognised authority in the first half of the tenth century, since he is quoted as such by *Pratihârendurâja* fol. 55. 59. 61, who, as we have seen above p. 11 f. lived about the middle of the tenth century. Bühler (*l. c.* p. 65) is inclined „to give credence to the tradition of the Kaçmîrian Paṇḍits, that he was the *Vâmana* whom Jayâpîḍa employed as one of his ministers“. From Bühler's remarks *l. c.* p. 72 f., however, this seems to be no real tradition, but a mere guess of the Kaçmîrians which so far is without any value, though I do not deny the possibility that *Vâmana* may have lived in the time of that king. It must, however, be borne in mind that *Vâmana*, the rhetorician, in all likelihood was a native of the Dekhan and that therefore probably he has nothing in common with *Vâmana*, one of the authors of the *Kâçikâ*¹). Against the date assigned to *Vâmana* by Bühler, Cappeller has entered his protest (*Vâmana's Stilregeln* p. III). The mention of *Kavirâja* and the quotations from „at all events late“ poets, seem in Cappeller's opinion to preclude an earlier date than

¹) *Zachariae*, Gött. gel. Anz. 1884 p. 300 is of opinion, that our *Vâmana* is identical with the grammarian, quoted largely in the *Gaṇaratnamahodadhi*.

1000 A. D. Cappeller lays particular stress on the quotations from the eighth book of the Kumârasambhava, but wrongly. Ānandavardhana knew it perfectly well and ascribed it to a *mahākavi*. As the passage is very interesting, I give it in full (fol. 184^a): द्विविधो हि कवेर्दोषः । अव्युत्पन्निकृतोऽप्रकृतश्च । तत्राव्युत्पन्निकृतो दोषः प्रकृतिरस्कृतत्वात्कदाचिन्न लक्ष्यते । यत्प्रकृतिकृतो दोषः स कटिति प्रतीयते ॥ परिकरश्लोकश्चात्र ॥

अव्युत्पन्निकृतो दोषः प्रकृत्या संव्रियते कवेः ।

यत्प्रकृतिकृतस्तस्य स कटित्वेव भासते ॥

तथा हि महाकवीनामप्युन्नमदेवताविषयप्रसिद्धसंभोगशृङ्गारनिबन्धनाद्यनौचित्यमुन्नमदेवीविषयं प्रकृतिरस्कृतं ग्राम्यत्वेन ¹⁾ न प्रतिभासते । यथा कुमारसंभवे देवोसंभोगवर्णनम् । In the *Alaṃkāraṣekhara* fol. 36^b the eighth book is directly ascribed to Kālidāsa: सा च ।

भवानीशंकरादीनां पित्रोर्वा केलिवर्णनम् ।

अत्युक्तिर्वा नभःसाम्यं स्तनादौ स्यादनौचिती ॥

इत्यनेनोक्तास्ति । यद्यपि कुमारसंभवे कालिदासेन वर्णितमस्ति तथावाचीनेन ²⁾ न कर्तव्यम् ।

Stanza 2 of this book is quoted already by Nami in the *Rudraṭakāvyālaṃkāraṭippanaka* fol. 175^b and by Dhanika p. 76. 183; st. 5. 6. 11. 63 in Hemacandra's *Alaṃkāracūḍāmaṇi* fol. 13^a. 6^a. 15^b, st. 63 besides in the *Alaṃkārasarvasva* fol. 105^b, *Alaṃkāratilaka* fol. 23^a, *Alaṃkārodāharaṇa* (MS. Bühler, Det. Rep. No. 240) fol. 35^a, *Sarasvatik.* p. 226. Other quotations have been verified by Prof. Weber, *Ind. Streifen* 2, 372. 3, 228 note 1 and by Prof. Zachariae in Jacobi's pamphlet on Kālidāsa's epic poems: *Verhandlungen des 5. Internationalen Orientalistencongresses* 2, 2, 146. In this pamphlet Jacobi at all events has proved that the eighth sarga is older than the rest of the *uttarakhaṇḍa* and the testimonies adduced above show that in no case can it be regarded as modern. That it contains expressions which are hardly Kālidāsa's, I have urged elsewhere ³⁾. It

¹⁾ MSS. ग्राम्यत्वे. Cfr. *Alaṃkāracūḍāmaṇi* fol. 18^b: यन् कुमारसंभवे हरगौरीसंभोगवर्णनं तत्कविप्रकृतिरस्कृतत्वाद्भूम्ना न दोषत्वेन प्रतिभासते । and *Sāhi-tyad.* p. 233.

²⁾ MS. °चीने

³⁾ *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1874 p. 873.

suffices to refer to Raghuvam̃ṣa 9, 1 ff. Çiçupâlavadhâ 19, 98 ff. Kîrâtârjuniya 15, 38, 52, in order to make it evident that the illustrations given by Vâmana p. 36. 37 need not be taken from „at all events late“ poets. Nor can Kavirâja trouble us any longer. Because Aufrecht Catalogus p. 121ª has shown that Kavirâja mentions king Muñja of Dhârâ, it is generally assumed that he lived after the tenth century. This, however, is no longer tenable. Râjaçekhara, when speaking of his family, boasts that one of his relations, Surânanda, was so proficient in diction that he beat even Tarala and Kavirâja (Bâlarâmâyana 8, 19 f.). Now Râjaçekhara is not only quoted by Abhinavagupta (ZDMG. 39, 316), but also by Somadeva in his Yaçastilaka, a work written in A. D. 959, and cannot therefore be later than the beginning of the tenth century¹). From Bâlarâmâyana 9, 1 and Viddhaçâlabbhañjikâ 4, 1 (ed. Calc. 1873) where Râjaçekhara is styled *Daurduki* (V. Daubiki; Aufrecht ZDMG. 27, 77 Daurduhi), we learn that his father was *Durduka* (Dohaka, Durduha), from Viddhaç. 5, 6 that *Akâlajalada* was his great-grandfather or rather his great-great-grandfather, since Bâlar. 9, 1 he is called the fourth in descent from Akâlajalada. Surânanda therefore who Bâlar. 8, 19 is mentioned *after* Akâlajalada, probably was his great-grandfather or grandfather. If we date him back only two generations, he must have lived about the middle of the ninth century and Kavirâja therefore must be still older. As Râghavap. 1, 41 he puts himself on the same level with Subandhu and Bâṇa, he probably is not very much younger than they are and may have flourished early in the eighth century²). So far then nothing prevents

¹) Peterson, Report for 1883/84 p. 33. 45. We should get his exact date if the stanza Bhâso Râmila^o ZDMG. 27, 77 really were by Râjaçekhara. This, however, has now become doubtful. cfr. Peterson l. c. p. 58 f.

²) Cappeller's assertion in his translation of Max Müller's India p. 294 that I place Kavirâja in the eleventh or twelfth century, rests on a misunderstanding. In the passage adduced by him I have not given any exact date of Kavirâja, but simply referred to Lassen's and Aufrecht's statements.

us from placing Vāmana in the eighth century and if Kalhaṇa is to be trusted, he must have been a contemporary of Udbhaṭa, whom Kalhaṇa places in the reign of Jayāpīḍa 779—813 A. D. That of the later rhetoricians some followed Vāmana, some Udbhaṭa, is evident from the *Alaṅkāravimarṇi* fol. 162^a where the two schools of the Vāmanīyās and the Audbhaṭās are spoken of. This also seems to me to favour the view that Vāmana was not younger than Udbhaṭa. Now Rudraṭa is everywhere quoted *after* Udbhaṭa and therefore he probably was younger than Udbhaṭa and Vāmana, who does not quote any of his illustrations. We thus again obtain for Rudraṭa the date ascertained above p. 12 viz. about the middle of the ninth century¹).

This date enables us to settle in some degree an important literary question. As shown in the Notes, the stanza *Ṣṛṅgārat*. 1, 68 occurs in the *Pañcatantra* 4, 9 ed. Kosegarten, 4, 8 ed. Kielhorn-Bühler. It is given in all the MSS. and forms an integral part of the story related there. Since the illustrations, as we have seen, are Rudraṭa's own composition, it follows *that the Pañcatantra in its Northern recension must be later than the middle of the ninth century A. D.* In the South Indian recension p. 73 ff. ed. Haberlandt Wien 1884 the stanza is wanting²). The *Vetālapañcaviṃṣatikā* in which stanzas of Rudraṭa's are inserted (compare the Notes), must likewise be later than the period assigned to Rudraṭa.

There is one quotation from the *Ṣṛṅgāratilaka* which I have not been able to identify, in the *Pratāparudriya* p. 184, 12. That Rudraṭa's *Ṣṛṅgāratilaka* is meant, is not doubtful, since Vidyānātha wherever he quotes from a *Ṣṛṅgāratilaka* refers to our work, as will be seen from the Notes. It is not, however, the fault of our

---

¹) It cannot be made out whether the Rudra whom Bāṇa mentions as one of his friends (Peterson, *Kādambarī* p. 51) has anything to do with our Rudraṭa. Chronology, as shown above, does not favour this view.

²) That the Southern recension is in every respect older, I venture to doubt.

MSS. that the passage is not found there, but Vidyânâtha's; for the subject mentioned in the verse is not at all treated in our Çṛṅgâratilaka and Vidyânâtha therefore, quoting probably from memory, has confounded it with an other work.

Bühler (Det. Rep. p. 67 f.) asserts that Rudraṭa's Çṛṅgâratilaka „has been known for a long time, and has been published by Professor *Stenzler* as an appendix to the Meghadûta“. This assertion, however, repeated by Peterson (Report for 1882/83 p. 14), contains a double error. The Çṛṅgâratilaka published by Professor *Gildemeister* in the appendix to his edition of the Meghadûta Bonn 1841, and often printed in India, has nothing to do with Rudraṭa. Tradition ascribes it to Kâlidâsa, but the real author of the 21,22 or 23 stanzas is still to be found out. With the exception of stanza 3 which is cited in the Daçarûpâvaloka p. 187, though, as it seems, not in all MSS., I have not found a single stanza of it quoted by the rhetoricians. The last stanza occurs in the Amaruçataka st. 94.

In the Sâhityad. p. 202,13 a prasthâna called Çṛṅgâratilaka is mentioned, and in Oppert's Lists 2, No. 2216. 2618. 3850. 9222 a bhâṇa of this name by Râmahadbra, which sub No. 8395 is attributed to Kâlidâsa. The nâṭaka Çṛṅgâratilaka by Rudraṭa mentioned in the Catalogue of Sanskrit MSS. in the North-Western Provinces Part IX. (Allahabad 1885) p. 16 No. 17 is doubtless the work here published for the first time. Oppert l. c. 1, No. 378 also mentions a commentary on the Râmâyana styled Çṛṅgâratilaka by Govindarâja, which seems to be a different work from the Râmâyanaṭilaka. There exist probably still other works of the same name.

A compendium of the subject of our Çṛṅgâratilaka Rudraṭa has given in the 12th adhyâya of his Kâvyâlamkâra. As an edition of this work is promised by Professor Peterson, I have refrained from publishing it here. The Rasamañjarî of Bhânudatta entirely rests on the Çṛṅgâratilaka, which it amplifies.

Ruyyaka is a much more modern writer than Rudraṭa, and he has displayed a considerable literary activity, though the little trea-

tise published here is the first of his works brought to the notice of Sanskritists. From the colophon of the *Sahridayalilā* we are apprised that his father was *Rājānakatīlaka* and that he himself also bore the name *Rucaka*. His father was like himself a rhetorician. From Jayaratha's *Alaṃkāravimarṇi* fol. 150^b we learn that Tilaka wrote an *Udbhaṭavicāra* or, as it is styled at fol. 254^b, *Udbhaṭaviveka* and at fol. 160^a Jayaratha informs us that Ruyyaka generally followed the views of his father. Ruyyaka's chief work, which is quoted very often by the later rhetoricians, is the *Alaṃkārasarvasva*, a very obscure and difficult work, on which Jayaratha's *Alaṃkāravimarṇi* is a commentary¹). A second work of Ruyyaka is the *Kāvya-prakāśasamketa*, a commentary on Mammāṭa's *Kāvya-prakāśa* (Bühler, Det. Report No. 247. Peterson, Report for 1883/84 p. 13 ff. Götting. gel. Anz. 1885 p. 767)²). Peterson's combinations regarding the *Kāvya-prakāśa* are not at all tenable, as shown by Bühler and myself³). A third work of his, the *Sāhityamīmāṃsā*, Ruyyaka mentions *Alaṃkārasarvasva* fol. 22^b, and it is also referred to by Jayaratha *Alaṃkāravimarṇi* fol. 162^a. A fourth is the *Alaṃkāranusārinī* (*Alaṃkāravimarṇi* fol. 66^a. 92^b. 93^a. 95^a) which according to Peterson (Report for 1883/84 p. 17 and Actes du sixième Congrès p. 364) was a commentary on Jalhaṇa's *Somapālavilāsa*, a *maḥākāvya*. A fifth is the *Harṣacaritavārttika*, a commentary on Bāṇa's *Harṣacarita* (*Alaṃkārasarvasva* fol. 22^b) and a sixth the *Çrikanṭha-stava* (ibid. fol. 4^b), which according to Aufrecht, Catalogus p. 210^a was composed in praise of the region *Çrikanṭha*, described in the *Harṣacarita*, but which perhaps was rather a hymn on *Çiva* to whom

¹) Compare Bühler, Det. Rep. p. 68 and my remarks Götting. gel. Anzeigen 1885 p. 766 ff., to which the reader is referred for some details not repeated here.

²) A fragment of this work I have since discovered in MS. Bühler Det. Rep. No. 264.

³) Since I have no complete copy of the *Samketa* at my disposal, I cannot make out the relation in which Ruyyaka stands to *Alaṭa* or *Alaka* (Peterson, Report 1883/84 p. 17 f.).

the only stanza as yet known from it is addressed (Gött. gel. Anz. 1885 p. 766). The seventh work is the *Saṁdayalīlā*, here edited, not because I think it an important work, but as a specimen of this kind of literary composition and because it gives some interesting details not known from elsewhere.

Ruyyaka's date has been fixed by Bühler, under the supposition that he is the Ruyyaka whom Maṅkha mentions as his teacher. His time would then be the beginning of the twelfth century A.D. (Bühler, Det. Report p. 51. 68). The oldest author of known date who quotes him is Vidyānātha in his *Pratāparudriya* 240, 18 f. Vidyānātha wrote in the reign of king Pratāpa Rudra II. of Oranḡal 1295—1323 A. D.¹). In his commentary on this work Kumārasvāmin mentions a gloss on the *Alaṁkārasarvasva* by *Cakravartin* p. 46, 27, whom he quotes besides p. 264, 26. 315, 22. 324, 25. 329, 3. 375, 22. 389, 5, and p. 320, 23 a gloss called *Samjivini* which perhaps is the title of Cakravartin's commentary. This serves to confirm my assertion that the *Vimarṣinī* is a very late work²).

The edition of Rudraṭa's *Ṣṛṅgāratilaka* is based on the following MSS.:

A. — A very good birch-bark MS. in the *Ṣaradā*-character Bühler, Detailed Report No. 264, originally foll. 27, of which eight and a half are wanting viz. foll. 1. 3. 14^b (left blank) 18. 20—23. 25. There are besides some small gaps at foll. 7^b. 10^b. 11^{a.b}. 12^a. 14^a. 16^b. 24^a and some leaves are injured. Size of leaves 7¹/₄ × 8¹/₄ inches, lines on a page 11—14.

B. — An excellent paper MS. written very well in the *Devanāgarī*-character. It is, I think, a Jaina MS. Bhandarkar, Report for 1882/83 No. 217. foll. 30; foll. 1 and 4 are missing.

¹) Sewell, Archaeological Survey of Southern India II, 173. Burnell, *Vaṁṣabrāhmaṇa* p. VII (where l. 2 instead of son must be read grand-son; cfr. Kumārasvāmin on *Pratāpar*. 123, 1 ff.). Classified Index p. 56.

²) Götting. gel. Anz. 1885, p. 765.

Size of leaves $10 \times 4\frac{1}{4}$ inches, lines on a page 9. It differs considerably from A. Dated samvat 1654.

C. — A paper MS. East-India-Office Colebrooke No. 1365. foll. 34, lines on a page 7. Devanāgarī-character.

D. — A paper MS. East-India-Office Colebrooke No. 1121 foll. 16, lines on a page 10—13, generally 12. Devanāgarī-character.

E. — A paper MS. Bodleian Library, Aufrecht, Catalogus p. 209 No. 491, very incorrect and apparently copied from an original in other than Devanāgarī-characters. It is not, however, without value.

For the loan of C and D I am indebted to Dr. Rost, of E, to E. Nicholson Esq., the chief librarian of the Bodleian Library. To both gentlemen I beg to convey here my very best thanks.

* Of these MSS. ADE and BC may be classed together. ADE with few exceptions do not give the headings before the single rules and illustrations, which are, again with a few exceptions, not numbered in AD. Whether these headings are Rudraṭa's is questionable. Since traces of them are found in all MSS. and since in some cases they are absolutely necessary for perspicuity's sake, I have thought it advisable to follow the MSS. BC. MS. A contains all the peculiarities of the Çaradā-MSS. Instead of Visarga it writes ç before ç and s before s, the Jihvāmūliya before gutturals, the Upadhmāniya before labials¹). I have not followed it in this, though on the last two sounds my view is very different from Whitney's (Sanskrit Grammar § 69). For want of types I have been obliged to quote A's readings even in the critical notes in the usually adopted method of writing without the Upadhmāniya. It is due to the same exigency and not to an oversight that in some cases I have written the Anusvāra instead of the nasals, e. g. 1, 92 भ्रया 1, 114 उत्लङ्घ्यापि. I have thought this preferable to disfigurements such as भ्रूया, उत्लङ्घ्य and so on.

---

¹) This is written once 2, 4 also in O, which points to a Çaradā-archetype.

In editing Ruyyaka's Sahrdayalilâ two MSS. were at my disposal:

A. — An excellent old paper MS. in Çaradâ-characters, Bühler, Det. Report No. 266 bound together with Bühler No. 235, beginning on fol. 37^b (in reality 38^b). fol. 37^b (38^b) has 6 lines, 38^a (39^a) has 25, 38 (39)^b has 26 and fol. 39 (40) has 13 lines. Size of leaves $6\frac{1}{4} \times 9\frac{1}{2}$.

B. — A recent Devanâgarî MS. copied incorrectly from a good archetype in Çaradâ-characters, Bühler l. c. No. 266. foll. 3. Lines on a page 12. Size of leaves $13\frac{1}{2} \times 6$.

The numbering of the single rules, if rules they are to be called, is my own. The MSS. give a running text.

In the Notes I have taken care to give the quotations of Rudrâ's illustrations as completely as possible. As to the rules, I have confined the references to printed works.

I have to tender my sincere acknowledgments to Professor F. Kielhorn for the kind help which he has given me by going through this Introduction and correcting it wherever this was necessary; nor would I conclude without expressing my thanks to my friend Mr. C. F. Haeseler for the liberality with which he has undertaken to publish this book.

Halle a/S., February 1886.

R. Pischel.

MISPRINTS.

p. 31, 10 read सर्वज्ञैश्च^०

p. 72, 5 r. ^०ग्रहाः ।

In printing parts of some letters and even whole letters have occasionally dropped. I have noticed: p. 4, 2 ^०श्रद्धामो; p. 7, 9 नोक्तवलं; p. 7, 11 त्वन्ये; p. 21, 5 ^०ञ्जो; p. 31, 1 ^०ग्यगर्व; p. 38, 3 चनुर्दिनु.

शृङ्गारी गिरिजानने सकरुणो रत्यां प्रवीरः स्मरे
बीभत्सो ऽ स्थिभिरुत्फणीति भयकृन्मूर्त्याद्भुतस्तुङ्गया ।
रौद्रो दक्षविमर्दनेन रुसकृन्नग्नः प्रशान्तश्चिरा-
दिथं सर्वरसाश्रयः पशुपतिर्भूयात्सतां भूतये ॥ १ ॥

आख्यातनामरचनाचतुरश्रसंधि-

5

सद्वागलंकृतिगुणं सरसं सुवृत्तम् ।
आसेदुषामपि दिवं कविपुंगवानां
तिष्ठत्याखण्डमिह काव्यमयं शरीरम् ॥ २ ॥

काव्ये शुभे विरचिते खलु नो खलेभ्यः
कश्चिदुणो भवति यद्यपि संप्रतीह ।
कुर्या तथापि सुजनार्थमिदं यतः किं
यूकाभयेन परिधानविमोक्षाणां स्यात् ॥ ३ ॥

10

1) CDE ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ 2) DE °त्फणी च भ° D °कृन्नेत्रत्रये-
णाद्भुतः 3) E वृत्तविमर्दने च 4) DE °रसात्मकः 5) D om. रचना C °रत्न°
DE °रत्न° 6) D सुरसं 7) E. om. आ 8) E शुभे पि रचिते 11) D कुर्यात्तथापि
E °मिदं च कारणा DE ततः

॥ अथात्मकवित्प्रशंसा ॥

सानन्दप्रमदाकटान्नविशिखैर्येषां न भिन्नं मनो
यैः संसारसमुद्रपातविधुरेष्वन्येषु पोतायितम् ।
यैर्निःसीमसरस्वतीविलसितं द्वित्रैः पदैः संवृतं
५ तेषामप्युपरि स्फुरन्ति मतयः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४ ॥

॥ अथ रसस्थितिनिर्दिष्टपदम् ॥

प्रायो नाद्यं प्रति प्रोक्ता भरताद्यै रसस्थितिः ।
यथामति मयाप्येषा काव्यं प्रति निगद्यते ॥ ५ ॥

॥ अथ व्यतिरेकमुखेन रसप्रशंसा ॥

१० यामिनीवेन्दुना मुक्ता नारीव रमणं विना ।
लक्ष्मीरिव ऋते त्यागान्नो वाणी भाति नीरसा ॥ ६ ॥

॥ अथ स्वपाणिउत्प्रेक्षा ॥

सत्यं सन्ति गृहे गृहे सुकवयो येषां वचश्चातुरी
स्वे कर्म्ये कुलकन्यकेव लभते ज्ञातैर्गुणैर्गौरवम् ।
१५ दुःप्रापः स तु कोऽपि कोविदकविर्यद्वायसग्राहिणां
पण्यस्त्रीव कलाकलापकुशला चेतांसि कर्तुं क्षमा ॥ ७ ॥

१) *om.* DE. २) CD सानन्दं ३) D *om.* from विधुरे° to मतयः line 5
E °धूरोषत्तेषु गोमायितं corrected to गोपा° ४) E संवृतं ५) *om.* DE. ६) *om.* DE.
१०) D मुक्ता यामिनीव प्रियं विना ११) C रमणान्नो E °गान् १२) *om.* DE; B *om.*
अथ १४) C ज्ञातैर्गुणैः १५) E *om.* कोऽपि C, D1. hd., E कोविदपत्तिर्य° D2. hd.
corr. °दमतिर्य° D °ग्राहिणो E °णी १६) D पुण्य°

तस्माद्यत्नेन कर्तव्यं काव्यं रसनिरत्तरम् ।
अन्यथा रसविदोऽप्यां तत्स्यादुद्वेगदायकम् ॥ ८ ॥

शृङ्गारहास्यकरुणा रौद्रवीरभयानकाः ।
ब्रीभत्साद्भुतशान्ताश्च काव्ये नव रसाः स्मृताः ॥ ९ ॥

रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयं तथा ।
तुगुप्साविस्मयशमाः स्थायिभावाः प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥

निर्वेदोऽथ तथा ग्लानिः शङ्कासूया मदः श्रमः ।
आलस्यं चैव दैन्यं च चित्ता मोहः स्मृतिर्धृतिः ॥ ११ ॥

व्रीडा चपलता कृष आविगो जडता तथा ।
गर्वो विषाद औत्सुक्यं निद्रापस्मार् एव च ॥ १२ ॥

स्वप्नोऽवबोधोऽमर्षश्चाप्यवहित्यं तथोग्रता ।
मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथा मरणमेव च ॥ १३ ॥

२) CDE ग्राह्यविदो° C न स्यादुद्वेगदायिकं or °पिकं D तत्: (sic) स्वापुवृद्धे-
गकार्क E सवन्नत स्यात् । तुगोष्टोषूडेगदायक (sic) C adds ॥ अथ नव रसाः ॥

४) CD °अथ नव काव्ये र° E नव नाट्ये र° ५) After तथा D adds ११

६) B °स्मृता° B adds ॥ अथ त्रयस्त्रिंशद्भावनिवृत्तपणं ॥ ७) CDE °यामदभ्रमाः

८) CDE मोह ९) C चपला १०) C विशाद ११) B स्वप्नावबोधामर्षाश्चा°

C स्वप्नः प्रबोधो मर्षश्चाप्यवहित्या D सुषुप्तिर्विवोधो मर्षश्च अवहित्या E सुषुप्तप्रबोधो मर्षसु

व्यवहित्यमथोग्रता A मर्षश्च व्यवहित्यं १२) D रतिर्व्या

त्रासश्चैव वितर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिणः ।

त्रयस्त्रिंशदमी भावाः प्रयान्ति च रसस्थितिम् ॥ १४ ॥

स्तम्भः स्वेदो ऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गो ऽथ वेपथुः ।

वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्विकाः स्मृताः ॥ १५ ॥

५ भावा एवातिसंपन्नाः प्रयान्ति रसतामसी ।

यथा द्रव्याणि भिन्नानि मधुरादिरसात्मताम् ॥ १६ ॥

संभवन्ति यथा वृक्षे पत्रपुष्पफलादयः ।

तद्वद्गते ऽपि रुचिरा विशेषा भावत्रयिणः ॥ १७ ॥

प्रायो नैकरसं काव्यं किं चिदत्रोपलभ्यते ।

१० बाहुल्येन भवेद्यस्तु स तद्वत्त्वा निगद्यते ॥ १८ ॥

१) E वितर्कस्तु २) E °श्रदिसे CDE प्रयांति रससंस्थितिं B adds: वि-
विधावासनाभिमुखेन चरं । तीति व्यभिचारिणः ॥ C adds: ॥ अथ सात्विकभावाः कथ्यन्ते ॥
In A the order of the stanzas is: 14. 16. 15. 18. 19. 17. 20 ff.
३) AD स्वरभेदो ४) A °मधुप्रलयावित्य° AC °का मताः D °का मतां ५) A
एवेति सं° ६) C मधुराणि र° A °त्मनाम् C adds: ॥ अथ भावलक्षणं ॥ BC
ins.: विभावेनाहतो (C °न कृतो) यो र्यस्त्वनुभावैश्च गम्यते । वागंगसत्त्वाभिनयैः स
भाव इति संक्षिप्तः ॥ १७ ॥ After which B has: अथानुभावो वागंगसत्त्वकृतः
अभिनयस्वभावकः C has: कवेरवमारं भावं सावयन्नाव उच्यते । रसान् भावयन्ति भावाः
॥ १८ ॥ ॥ अथ विभावलक्षणं ॥ BC then have: वहवो र्था विभाव्यते वागंगसत्त्व-
नयाश्रिताः । अनेन यस्मान्नेनायं विभाव इति संक्षिप्तः ॥ १८ ॥ (C ॥ १९ ॥) C then
adds: अभिनयं समाश्रित्यार्थानुत्पादयतीति विभावाः ॥ अथानुभावलक्षणं । वागंगसत्त्वकृतः
अभिनय एव भावकत्वाद्नुभावः । B has: कवेरंतर्गतं भावं भावयन् भाव उच्यते ।
भावस्य लक्षणं प्रोक्तं विभावः प्रोच्यते धुना ॥ १९ ॥ ॥ इति भावलक्षणं ॥ ७) BC
have before: ॥ अथ विभावलक्षणं प्रोच्यते (om. C) ८) B °रूपिताः ९) C
°पयुज्यते १०) ACDE तद्वत्त्वा

कैशिक्यारभटी चैव सात्वती भारती तथा ।

चतस्रो वृत्तयो ज्ञेया रसावस्थानसूचिकाः ॥ १९ ॥

धर्मादर्थो ऽर्थतः कामः कामात्सुखफलोदयः ।

साधीयानेष तत्सिद्धौ शृङ्गारो नायको रसः ॥ २० ॥

चेष्टा भवति पुनार्योर्था रत्युत्थानुरक्तयोः ।

5

संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधो मतः ॥ २१ ॥

संयुक्तयोश्च संभोगो विप्रलम्भो वियुक्तयोः ।

प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च पुनरेष द्विधा यथा ॥ २२ ॥

॥ संभोगशृङ्गारस्योदाहरणम् ॥

मदनकुञ्जरकुम्भतटोपमे स्तनयुगे परितः स्फुरिताङ्गुलिम् ।¹⁰

सकरजन्नतवाममपि प्रिया दयितपाणिममन्यत दक्षिणम् ॥ २३ ॥

॥ विप्रलम्भोदाहरणम् ॥

संतप्तः स्मरसंनिवेशविवशैः श्वासैर्मुहुः पञ्चमो-

ङ्गारावर्तिभिरापतद्भिरभितः सिक्तश्च नेत्राम्बुभिः ।

1) A चैव प्राप्नोती भा° 2) A °सूचिकाः B margin adds here: शृङ्गारहास्यकृष्णैरिह कैशिकी स्यात् सा सात्वतीह कथिताङ्गुलीरौद्रैः । वीराङ्गुलीप्रहसितैः . . . . . तो स्यादुक्ता भयानकयुतारभटी कवीन्द्रैः ॥ 3) D धर्मादर्थस्ततः कामः

4) E °यानेव C तत्सिद्धौ 5) D भवन्ति C पुनार्योर्त्युत्थाना नातिरक्तयोः D पुनार्योर्त्युत्थानानु° A रत्यर्थानु° E रत्युत्थातिर° 6) C संयोगो D °श्च पुनरेष द्विधा भवेत् 7) D संयोगो 8) A पुनरेव 9) om. DE; A °शृङ्गारलक्षणं यथा C अथ संभोगशृङ्गारोदाहरणं

10) E मन्त्रकुञ्जर° CD कुचयुगे C स्क° A °ताङ्गुलिम्

11) BD °क्षति° E °क्षति° 12) om. DE; A विप्रलम्भो यथा 13) A, B1. hd.,

D संतप्त D °विषमैः श्वासैर्मुहुः संचितैः 14) D धाराव° A सेक्तश्च

एतस्याः प्रियविप्रयोगविधुरस्त्यक्ताधरो रागितां
संप्रत्युद्धतवह्निवारिविषमं मन्ये व्रतं सेवते ॥ २४ ॥

॥ प्रच्छन्नसंभोगस्योदाहरणम् ॥

काले विचित्रसुरतक्रमबद्धरागे
५ संकेतकेऽपि मृगशाबद्धशा रसेन ।
तत्कूजितं किमपि येन तदीयतल्पं
नाल्पैः परीतमनुकूजितलावकौघैः ॥ २५ ॥

॥ प्रकाशविप्रलम्भोदाहरणम् ॥

किं चिद्वक्रितकण्ठकन्दलवलत्पीनस्तनावर्तन-
१० व्यायामाञ्चितकञ्चुकं मृगदृशस्तस्यास्तदालोकितम् ।
वाचस्ताश्च विदग्धमुग्धमधुराः स्फारीभवन्मन्मथा
हृंहो मानस किं स्मरस्यभिमताः सिध्यन्ति पुण्यैः क्रियाः ॥ २६ ॥

॥ अथ नायकनिर्गपणम् ॥

त्यागी कुलीनः कुशलो रतेषु कल्पः कलावित्तरूपो
धनाढ्यः ।

१) D °विधुरत्यक्ता° B °स्त्यक्ता° E रागितां २) D °उत्पत्त्यवारि°
३) om. DE; A प्रच्छन्नो यथा C ॥ अथ प्रच्छन्नसंभोगोदाहरणं ॥ ४) A काले
BCDE °शात्र° In A from अद्° to p. 8, 11 दृशो is wanting ५) B1.
hd. °तुल्यं ७) E °तमनुशब्दितपत्रिजंयो २५ B °लावकौ° ८) om. DE;
C अथ प्रच्छन्नविप्रलम्भोदाहरणं ९) CDE °लदलत्पी° C °स्थनावलग्न° D
°स्तनीवलग्न° १०) D °माञ्चितं कञ्चुकं C °दृशास्तन्व्यास्तदा° D °लोकनं
११) C °गधवभावस्का° १३) om. DE; C ॥ अथ स्वर्गपमाह ॥

भव्यः क्षमावान्सुभगोऽभिमानी स्त्रीणां मतज्ञः किल ना-
यकः स्यात् ॥ २७ ॥

॥ तस्य नायकस्य भेदा उच्यन्ते ॥

तस्यानुकूलदक्षिणशठधृष्टा इत्थमत्र चत्वारः ॥
भेदाः क्रिययोच्यन्ते तदुदाहृतयश्च रमणीयाः ॥ २८ ॥

॥ अथानुकूललक्षणां ॥

5

अनुकूलतया नार्यां सदा त्यक्तपराङ्मनः ।
सीतायां रामवत्सोऽयमनुकूलः स्मृतो यथा ॥ २९ ॥

॥ अथानुकूलस्योदाहरणम् ॥

अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयकं नोऽऽवल
नो वक्रा गतिरुद्धतं न हसितं नैवास्ति कश्चिन्मदः । 10
किं वन्येऽपि जना वदन्ति सुभगोऽप्यस्याः प्रियो नान्यतो
दृष्टिं निक्षिपतीति विश्वमियता मन्यामहे दुःस्थितम् ॥ ३० ॥

॥ अथ दक्षिणलक्षणां ॥

यो गौरवं भयं प्रेम दक्षिण्यं पूर्वयोषिति ।
न मुञ्चत्यन्यचित्तोऽपि ज्ञेयोऽसौ दक्षिणो यथा ॥ ३१ ॥ 15

1) CE क्षमो स्थिररुचिः सुभगा C मतः सुभगागिह ना° D स्त्रीणामभीष्ट-
स्त्रिवह ना° E मतः शुभवचा इह ना° 2) om. DE; C भेदानाह ॥ चत्वारो
नायकाः ॥ 5) om. DE; C ॥ अथ क्रमेणा उकूलादिलक्षणां ॥ 6) D अनुरक्तश्च
यो ना° E अतिरक्ततया ना° D रामचंद्रो 8) om. DE; C °कूलोदा° 11) From
न्ये to कवियो stanza 41 deest in B. E किं चान्यो corr. to चान्ये D प्यस्याः
पतिर्नान्यतो C नानातो 12) CE दुस्थितं 13) om. DE; C अन्यदक्षि°

॥ अथ दक्षिणोदाहरणम् ॥

सैवास्य प्रणतिस्तदेव वचनं ता एव केलिक्रिया
भीतिः सैव तदेव नर्म मधुरं पूर्वानुरागोचितम् ।
कान्तस्याप्रियकारिणी च भवती तं वक्ति दोषाविलं
५ किं स्यादित्थमरुर्निशं सखि मनो दोलायते चिन्तया ॥ ३२ ॥

॥ अथ शठलक्षणां ॥

प्रियं वक्ति पुरो ऽन्यत्र विप्रियं कुरुते भृशम् ।
मुक्तापराधचेष्टश्च शठो ऽसौ कथितो यथा ॥ ३३ ॥

॥ अथ शठोदाहरणम् ॥

१० सरलतरले आवां तावद्बहुश्रुतशालिनी
पुनरिह युवां सत्यं शिष्टं यदत्र कृतागसि ।
प्रणयिनि जने रतुं युक्तं न वेति वतावयो-
र्ध्रुवमुपगते कर्णौ प्रष्टुं कुरङ्गदृशो दृशौ ॥ ३४ ॥
कोपात्किं चिदुपानतो ऽपि रभसादाकृष्य केशेष्वलं
१५ नीत्वा मोहनमन्दिरं दयितया हारेण बद्ध्वा दृढम् ।

१) om. DE ३) C °तिस्सैव E मधुरं C पूर्वोत्तु° ४) C कान्तस्य प्रिय°
E °कारिणीव भवती ६) om. DE ७) D मुक्तापराधचेष्टसु E °चेष्टसु sec.
hd. corr. °म C °श्च कुटिलो सा (sic) शठो यथा ९) om. DE; C अथ
कुटिलोदा° १०) C स्थात्रां C, D1. hd., E °श्रुति° ११) E तदत्र १२) E
प्रणयनि पुनर्युक्तं रतुं भवति अतावयोः C जन रतुं D जने युक्तं रतुं १३) C °दृष्टोर्दृष्टौ
॥ ३७ ॥ तथा च शठोदाहरणं ॥ With दृष्टौ A recommences १४) A °नते CD
°गतो A केशेष्वलं (sic) १५) D बद्धो

भूयो यास्यसि तद्गृहानिति मुहुः कण्ठार्धरुद्धान्नरं
जल्पन्त्या श्रवणोत्पलेन सुकृती कश्चिद्रुहस्ताड्यते ॥ ३५ ॥

॥ अथ धृष्टलक्षणां ॥

निःशङ्कः कृतदोषो ऽ पि निर्लज्जस्ताडितो ऽ पि सन् ।
मिथ्यावाग्दृष्टदोषो ऽ पि धृष्टो ऽ यं कथितो यथा ॥ ३६ ॥ 5

॥ अथ धृष्टोदाहरणम् ॥

जल्पन्त्याः परुषं रुषा मम बलाच्चुम्बत्यसावाननं
गृह्णात्याशु करं करेण बद्धशः संताड्यमानो ऽ पि सन् ।
आलीनां पुरतो दधाति शिरसा पादप्रहारान्नतो
नो जाने सखि सांप्रतं प्रणयिनी कुप्यामि तस्मै कथम् ॥ ३७ ॥ 10

धिक्कां धूर्तं गतत्रय प्रणयिनी सैव त्वया राध्यतां
यस्याः पादतलाकृतिं तव हृदि व्याख्यात्यसौ यावकः ।
इत्युक्तो ऽ पि न नाम मुञ्चति यदा पादावयं दुर्जनो
मिथ्यावादविचक्षणः किमपरं कुर्यां वयस्ये तदा ॥ ३८ ॥

॥ अथ नर्मसच्चिबलक्षणां ॥

15

गूढमन्त्रः शुचिर्वाग्मी भक्तो नर्मविचक्षणः

1) AD यास्यति A कण्ठार्धरुद्धा° 3) om. ADE; C धृष्टं ल° 4) E
ऽ पि विलक्षस्तर्जितो C निर्लज्जस्तर्जितो 5) D धृष्टो सौ 6) om. cdd.
7) D परुषं 8) D om. from मानो ऽ पि सन् to तस्मै l. 10 9) E °प्रहारं
ततो 10) CE प्रणयिने 11) C प्रधूर्त 12) A °तलाहृतं D यावकः 13) D इत्युक्ते
A नामि C om. पादा 14) E वयस्यास्तदा 15) om. ADE 16) D °वाग्मी A नम्रवि°

स्यान्नर्मसचिवस्तस्य कुपितस्त्रीप्रसादकः ॥ ३१ ॥

पीठमर्दो विटश्चापि विदूषक इति त्रिधा ।

संभवेत्प्रथमस्तत्र नायिकानायकानुगः ॥ ४० ॥

एकविधो विटः प्रोक्तः क्रीडाप्रायो विदूषकः ।

५ स्ववपुर्वेषभाषाभिर्हास्यकारी स्वकर्मवित् ॥ ४१ ॥

एषां प्रबन्धविषये व्यवहारः प्रायशो भवेत्प्रचुरः ।

प्रत्येकमुदाहृतयस्तथापि काश्चिन्निदर्श्यन्ते ॥ ४२ ॥

॥ पीठमर्दो यथा ॥

विमुञ्चामुं मानं सफल्य वचः साधु सुहृदां

१० मुधा संतापेन ग्लपयसि किमङ्गं स्मरभुवा ।

प्रियं पादप्रान्तप्रणतमधुना मानय भृशं

न मुग्धे प्रत्येतुं प्रभवति गतः कालहरिणः ॥ ४३ ॥

॥ विटो यथा ॥

प्रणयिनि भृशं तस्मिन्मानं मनस्विनि मा कृथाः

- १) C स नर्मसचिवस्तस्यायः E °सचिवः स्वस्य D °प्रसाधकः C adds: नर्मस-
चिवस्त्या त्रयः प्रकारा यथा ॥ २) D विटश्चैव E विटाश्चैव ३) F नायको नाय°
४) With कविदो B recommences. B प्रोक्तो ५) E स्वपु° A °र्वेश° A स्व-
कर्मकृत् BE च नर्मवित्; in margin of B a gloss स्वकर्मकृत् D च कर्मवित्
६) AC एषां स्वकर्मवि° E °षयो A व्याहारः; om. प्रचुरः ७) B °न्निगद्यते
C °न्निगद्यते D काश्चित्प्रदर्श्यन्ते ८) om. DE; B ॥ अथ पीठमर्ददृष्टान्तां ॥ C
॥ पीठमर्दः ॥ ९) A मानं सह यदि व° १०) E पादे प्रा° ११) C om. न A काय°
१३) om. DE; B ॥ अथ विटस्योदाहरणं ॥ C ॥ विटः ॥ १४) A °शं मानं तस्मिन्मन°

किमपरमतो युक्तायुक्तैर्विना क्षमुना तव ।
 अयमपि भवेत्संप्रत्येव क्षयानलसंनिभः
 सरसबिसिनीकन्दच्छेदच्छविर्मृगलाञ्छनः ॥ ४४ ॥

॥ विदूषको यया ॥

दूरात्कन्दलितैर्दृदि प्रविततैः कण्ठे लुठद्भिर्दृठा-
 द्दक्ते संकटनासिकासरलितैर्निर्यद्भिरत्यूष्मभिः ।
 निःश्वासैः पृथुमन्मथोत्थदवथुर्व्यक्तं तवावेदितो
 मिथ्यालम्बितसौष्ठवे कृतमतः कोपेन कालं प्रति ॥ ४५ ॥

स्वकीया परकीया च सामान्यवनिता तथा ।
 कलाकलापकुशलास्तिस्रस्तस्येह नायिकाः ॥ ४६ ॥

॥ तत्र स्वकीयालक्षणां ॥

पौराचाररता साध्वी क्षमार्जवविभूषिता ।
 मुग्धा मध्या प्रगल्भा च स्वकीया त्रिविधा मता ॥ ४७ ॥

1) DE °रमितो D युक्तायुक्तं विना 3) B सरसकदली° A °भिसिनी°
 D °त्रिसिनो° E त्सरबिशनो° D °लाङ्गनं 4) om. CDE; B ॥ अथ विदूषको-
 दाहरणं ॥ 5) B प्रचलितैः; in margin प्रविततैः is noticed 6) C संकर°
 ABE °तरलितैः; in B the v. r. °सर° is noticed 7) CE निष्ठा° AC
 °व्यक्तस्तवा° D त्वयावे° 8) CDE °दृवे B °दृवेन किमतः D कृतमितः
 9) C om. परकीया A °कीयापि 10) ADE °स्तस्येति E नायकाः 11) om.
 ADE 12) C योगाचार° A °रवता After this line D ins.: संपन्नौ च
 विपन्नौ च मरणे च न मुंचति । या स्वीया तां प्रति प्रेम ज्ञायते पुण्यकर्मणः

॥ अथ मुग्धालक्षणां ॥

मुग्धा नववधूस्तत्र नवयौवनभूषिता ।

नवानङ्गरहस्या च लज्जाप्रायरतिर्यथा ॥ ४८ ॥

॥ अथ मुग्धाया नवयौवनोदाहरणम् ॥

५ गतं कर्णाभ्यर्णं प्रसरति तथाप्यक्षियुगलं

कुचौ कुम्भाकारौ तदपि चिबुकोत्तम्भनरुचौ ।

नितम्बप्राग्भारो गुरुरपि गुरुत्वं मृगयते

कथं चिन्नो तृप्तिस्तरुणिमनि मन्ये मृगदृशः ॥ ४९ ॥

॥ अथ मुग्धाया नवानङ्गरहस्योदाहरणम् ॥

१० यथा रोमाञ्चो ऽयं स्तनभुवि लसत्स्वेदकणिको

यथा दृष्टिस्तिर्यक् पतति सरसा संकुचति च ।

तथा शङ्के ऽमुष्याः प्रणयिनि दरास्वादितरसं

न मध्यस्थं चेतः प्रगुणर्मणीयं न च दृढम् ॥ ५० ॥

॥ अथ मुग्धाया लज्जाप्रायरत्युदाहरणम् ॥

१५ विरम नाथ विमुञ्च ममाञ्चलं

१) *om.* DE; A *om.* अथ ३) AC °रहस्यापि In B margin the v. r. नवानङ्गा रहस्यापि is noticed; D नम्राङ्गरहस्यापि and places l. 6 before

l. 5; E ववोऽङ्गा रहस्यापि ४) *om.* ABDE; C ॥ मुग्धायौवनोदाहरणं ॥

६) BCD कुम्भारभौ AD चिबु° A °तम्भन° ८) B °रूपमणि D °मणि

९) *om.* AE; B *om.* अथ C °नङ्गस्योदा° D ॥ मुग्धिषा अङ्गरहस्योदाहरणं ॥

१०) E has before अपि च । E °वि नवस्वेद° D लसद्दे° १२) A मन्ये A °रसे

१३) A यथाध्यास्थं चेतः C सध्यचेतः A न तु १४) *om.* AE; CD °रतोदा°

शमय दीपमिमं समया सखीम् ।
इति नवोऽवधूवचसा युवा
मुदमगादधिकां सुरतादपि ॥ ५१ ॥

॥ पुनरपि मुग्धासुरतस्वभावमाचष्टे ॥

सकम्पा चुम्बने वक्त्रं द्रुत्येषावगूहिता ।
परावृत्य चिरं तल्प आस्ते रत्नं च वाञ्छति ॥ ५२ ॥

॥ इममेवार्थमुदाहरणतया निवृण्वयति ॥

अपद्रुति यदास्यं चुम्बने श्लिष्यमाणा
वल्गति च शयनीये कम्पते च प्रकामम् ।
वदति च यदलक्ष्यं किं चिदुक्तापि भूयो
रमयति सुतरां तच्चित्तमन्तर्नवोढा ॥ ५३ ॥

॥ अथ मुग्धानुनयोपायमाह ॥

मुग्धामनुनयत्येव मृदूपायेन साह्वयन् ।
नातिभीतिकरैर्वाक्यैर्निबन्धैर्बालभीषितैः ॥ ५४ ॥

1) E दीपमिमं BDE सखी C सखीः 3) BCD °धिकं 4) om. ADE;
C मुग्धायाः सुरतभावमा° 5) A सकम्पं 6) ACE तल्पे A चास्ते 7) om.
ADE; B ॥ मुग्धालक्षणां ॥ 9) D चलति E चलनि E om. च 10) C om. च
B यदक्षरं; in margin the v. r. यदक्ष्यं (sic) is intimated. D यदलक्ष
E यदलक्षं BE °दुक्तापि 11) B सुरतांति चि°; in margin the r. of the text
is noticed. D सुतरां तं कान्तमन्तर्° E सुरतांतश्चि° C °मन्तरं न° 12) om.
AE; C ॥ अथ मुग्धाया अनुनयनमाह ॥ D मुग्धाया अनुनयोपायमाह 13) A °नुन-
यन्त्येव BE मुग्धामावर्तयत्येष 14) A °करैश्चिन्नैर्नि° B °करैर्वाक्यैर्निबन्धै° C °करै-
र्भाविर्निबन्धैर्बाल° D °करैश्चिन्नैर्निबन्धैर्बाल° E °करैश्चेति निबन्धैर्बाल° BD °भाषितैः

॥ अथ मुग्धाया अनुनयोदाहरणम् ॥

सरति सरसस्तीरादेषा भ्रमद्भ्रमरावली
 सुमुखि विमुखी पद्मे मन्ये तवास्यपिपासया ।
 इति निगदिते किं चिद्गीत्या विवर्तितकंधरा
 5 वदनकमले बाला भर्त्रा चिरं परिचुम्बिता ॥ ५५ ॥

॥ अथ मुग्धामानप्रकारमाह ॥

अन्यां निषेवमाणे तु यदि कुप्यति सा प्रिये ।
 रोदित्यस्याग्रतः स्वल्पमनुनीता च तुष्यति ॥ ५६ ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

10 मन्यौ कृते प्रथममेव विकारमन्यं
 नो ज्ञानती नववधू रुदती परं सा ।
 धूर्तेन लोचनजलं परिमृज्य बाढं
 संचुम्ब्य चाधरदलं गमिता प्रसादम् ॥ ५७ ॥

1) om. AE; D मुग्धाया अनुनयोदाः 2) A सरसि सरसस्ते° C सरसी ।
 तीरादे° A भ्रमन्भ्रम° 3) A विमुखे 4) D निगदितं श्रुत्वा भी° 5) C om.
 बाला E puts भ° before बा° C om. परि 6) om. AE; B om. अथ
 D om. अथ and आह 7) ACD °माने ACDE पि यदि A सा कु° 8) D
 रोदित्यङ्गता E रोदित्येषाग्रतः किं चिदनु° D °नीता प्रसीदति 9) om. AE;
 D सधोदा° (sic) 10) C मन्तौ 11) C परे 12) D लोचनपुगं (sic) AE गाढं
 BC बाढं D बाढं 13) A °दले; above द with small letters त is writ-
 ten; D °तले E °दले

॥ अथ मध्यालक्षणां ॥

आच्छाद्यौवना मध्या प्रादुर्भूतमनोभवा ।
प्रगल्भवचना किं चिद्विचित्रसुता यथा ॥ ५८ ॥

॥ अथ मध्यासंपूर्णातादुषयोदाहरणम् ॥

तरत्तारं चक्षुः क्षपयति मुनीनामपि दृशः
कुचद्वंद्वक्रान्तं हृदयमहृदः कान्न कुरुते ।
गतिर्मन्दीभूता हरति गमनं मन्मथवता-
महो तन्व्यास्तुल्यं तरुणिमनि सर्वं विजयते ॥ ५९ ॥

॥ अथ मध्यामनोभवविर्भावोदाहरणम् ॥

दृष्टिः स्त्रियति निर्भरं प्रियतमे वैदग्ध्यभाजो गिरः
पाणिः कुतलमालिकाविरचने त्यक्तान्यकर्माश्रयः ।
वक्तुं संव्रियते पुनः पुनरिदं लीलालसं गम्यते
ज्ञाता सुभ्रु मनोरमा तव दशा कस्मादकस्मादियम् ॥ ६० ॥

1) om. AE; D om. अथ C मुग्धा° 2) B मुग्धा superscr. मध्या
3) BD चित्सा चित्र° 4) om. AE; B om. अथ and adds आह C मध्यापू-
र्णाज्ञारूपयोदाहरं D मध्यासंपूर्णोद° (sic, all) 5) BE क्षपयति In B margin
the v. r. मनः for दृशः is given 6) B °दस्कान्न D °हृदं कं तु कु° E °हृद
2. hd. हृदं 7) C वा i. of गमनं D °यभृता- 8) B °मणि corr. in margin
9) om. AE; BC om. अथ C ॥ मध्याकामाविर्भावोदाहरणं ॥ 10) E has be-
fore अपि च । Instead of l. 10 A reads: आहारे विरतिस्समस्तविषयग्रामे निवृत्तिः
पुरा cfr. Ind. Sprüche 1079 C वैदग्ध्यभा° गिरा 11) ACE कामं D कामः
i. of पाणिः A °पालिका° AC °र्मा करः DE °र्माग्रहः 12) A वक्तुस्सच्छित्तये
C वक्तुः संवृप्रियते D चक्षुः संवृ° E वक्तुः सं° A लीलालसं

॥ अथ मध्यायाः किं चित्रगल्भवचनोदाहरणम् ॥

सुभग कुरवकस्त्वं नो किमालिङ्गनोत्कः

किमु मुखमदिरेच्छुः केसरो नो हृदिस्थः ।

वयि नियतमशोके युज्यते पादघातः

5 प्रियमिति परिहासात्पेशलं का चिदूचे ॥ ६१ ॥

॥ अथ विचित्रसुरताया मध्याया उदाहरणम् ॥

कान्ते तथा कथमपि प्रथितं मृगाद्या

चातुर्यमुद्धतमनोभवया रतेषु ।

तत्कृजितान्यनुवदद्भिरेकवारं

10 शिष्यायितं गृहकपोतशतैर्यथा स्यात् ॥ ६२ ॥

॥ अथ मध्याप्रेमोत्तरतिस्वन्नपनिर्गणम् ॥

गाढं व्याप्रियते कान्तं पिबतीव रतौ प्रियम् ।

विशतीव तदङ्गेषु मुक्षतीव सुखे यथा ॥ ६३ ॥

1) *om.* AE; BC *om.* अथ D °ल्भोदा° 2) ADE कुरव° 3) BD °रेच्छुः, *corr.* B margin A केसरी 5) C °हास्यते° 6) *om.* AE; BC *om.* अथ D has only: मध्याविभ्रमोदाहरणं 7) E has before: अपि च । E °व्याप्त 9) B तत्कृजितं मूदवद° superscr. the r. of the text; A °नुरुवद्भि° C °बंद° 10) D गृहकपुंत° BE °र्यथास्याः 11) *om.* AE; B *om.* अथ 12) A गाढं C गाढ B व्याप्त° *corr.* in margin ABD पिब° AE रतावियम् B रतं प्रियं, in margin: रसं रतेरिति पाठः C रतं वियं D रतायं in margin *corr.* to रताव्ययं 13) C मज्जतीव सुखं D सुखैर्यथा ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

कृत्वानेकविधां रसेन सुरते केलिं कथं चिच्चिरा-
त्प्राप्तान्तःसुखमीलिताक्षियुगला स्विद्यत्कपोलस्थली ।
सुतेयं किल सुन्दरीति सुभगः स्वैरं तथैवास्वज्ञ-
द्गाढानङ्गविमर्दनिःसकृदपुर्निद्रां सहैवागतः ॥ ६४ ॥

॥ अथ मध्यात्रयभेदस्वरूपमाह ॥

सा धीरा वक्ति वक्रोक्त्या प्रियं कोपात्कृतागसम् ।
मध्या वदत्युपालम्भैरधीरा परुषं तथा ॥ ६५ ॥

॥ तत्र धीरामध्योदाहरणम् ॥

उपेत्य तां दृढपरिरम्भलालस-
श्चिरादभूः प्रमुषितचारुचन्दनः ।
धृताञ्जनः सपदि तदक्षिचुम्बना-
दिहैव ते प्रिय विदिता कृतार्थता ॥ ६६ ॥

॥ अथ मध्यामध्योदाहरणम् ॥

यत्रार्कायितमिन्दुना सरसितैरङ्गारपुञ्जायितं

15

1) om. AE 2) A °विधिं B °विधा B केलीः D केलीं 3) A प्राप्या-
न्तस्सुखमीलिताक्षं 4) A सुन्दरीति A °वासन्त- 5) C गाढा° D गाढालिङ्ग°
DE, B margin स एवागतः 6) om. AE; B ॥ मध्याया त्रयं भेदस्वरूपमाह ॥
C ॥ अथ मध्यादित्रयस्वरूपमाह ॥ D अथ मध्याभेदत्रयस्वरूपमाह 7) ACD रोदित्यु°
E रोदित्यु° A परुषं ACE यथा 8) om. AE 9) D °लालसां चि° 10) ABE
°भूत्प्रमु° E °मुखित° 11) B क्षताञ्जनः but above क्ष is written धृ A तदक्ष°
12) E °हैव मे त्वयि A कदर्थता 13) om. ADE; B om. अथ मध्या 14) D
places st. 67 after st. 69. D °ना कुवल्यैरङ्गा°

क्रुद्धायां मयि नाथ ते कदलिकाकाण्डैरलातायितम् ।
 कालोऽन्यः खलु कोऽपि सोऽमृतमयो ज्ञातो विषा-
 त्माधुना
 धिक्कां धूर्तं विनिर्यदश्रुबला मोहं वदन्ती गता ॥ ६७ ॥

5 ॥ अथाधोरामधोदाहरणम् ॥

सार्धं मनोरथशतैस्तव धूर्तं काला
 सैव स्थिता मनसि कृत्रिमभावरम्या ।
 अस्माकमस्ति न कथं चिदिहावकाश-
 स्तस्मात्कृतं चरणपातविडम्बनाभिः ॥ ६८ ॥

10 ॥ अथ प्रगल्भालक्षणां ॥

लब्धायतिः प्रगल्भा स्यात्समस्तरतिकोविदा ।
 आक्रान्तनायका बाढं विराजद्विभ्रमा यथा ॥ ६९ ॥

॥ तत्र लब्धायतिप्रगल्भाया उदाहरणम् ॥

सेयं पङ्कजिनी मृणालललतिकामादाय यस्याः प्रियो

1) B °दुर्दै° 2) D यो मृतमयः सो यं वि° 4) In B margin the
 v. r. धिक् चाटूनि वि° is mentioned A वहन्ती 5) om. AE; B om. अथ
 C अथ धीरा° D अथ अधोरामध्या 6) A सार्धं 7) A सैवास्ति ते BC सैवास्थिता
 E स्थितिः 8) D न हि किं चिदि° 9) D om. तस्मा 10) om. AE;
 D om. अथ C °लभल° 11) C लब्धायतिः D लब्धा पतिं A om. स्यात् A
 समस्ता AE °रत° D adds ११ 12) A गाढं D बाढं A विराजद्विभ्रमा After
 st. 69 D has st. 67 13) om. AE; B om. तत्र D has प्रगल्भा उदा
 (sic, all)

हारं मे कुरुते पयोधरतटे प्रत्यग्रताराहचिम् ।
बन्धूकं च तदेतदालि विदल्यन्नेन सीमन्तितं
सर्वाशाविजिगीषुपुष्पधनुषो बाणश्रियं धास्यति ॥७०॥

॥ अथ समस्तरतिकोविदाप्रगल्भोदाहरणम् ॥

यत्र स्वेदजलैरलं विलुलितैर्व्यालुप्यते चन्दनं
सच्छेदैर्मणितैश्च यत्र रणितं निद्रूयते नौपुरम् ।
यत्रायान्त्यचिरेण सर्वविषयाः कामं तदेकाग्रतां
सख्यस्तत्सुरतं भणामि धृतये शेषा तु लोकस्थितिः ॥७१॥

॥ अथाक्रान्तनायकाप्रौढाया उदाहरणम् ॥

स्वामिन्भङ्गुर्यालकं सुतिलकं भाले विलासिन्कुरु
प्राणेश त्रुटितं पयोधरतटे हारं पुनर्योजय ।
इत्युक्त्वा सुरतावसानसुखिता संपूर्णचन्द्रानना
स्पृष्टा तेन तथेति ज्ञातपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥७२॥

1) C °धर्युगे ADE °हृचम् 2) D विलसय° 3) C बाणाश्रयं 4) om. ADE; BC om. अथ C °रते को° 5) CE स्वेदलवैरलं A विललि° D विलुलि° 6) C स्वच्छंदै° D स्वच्छंदै° A om. यत्र A om. नि B निद्रादते A, B 2. hd. corr., C नूपुरम् E हेक्षेपुं (sic) corr. 2. hd. margin तद्वः 7) A °विषय× C तदेकाग्रतां A °ग्रता 8) E सख्यस्तं सु° A नमामि E रतये C शेषं D तु 9) om. AE; BD om. अथ CD °नायकायाः 10) C स्वामिन्गुरुतालकं D स्वामिन्गुर° E °न्गुरितालकं CDE सतिलकं A भाले C लाभे DE भालं A विला (gap) E विलास corr. from °सि 11) C °धर्युगे हारं समायोजय 12) D इत्युक्त्वा E इत्युक्ते E °ता व्याधूतचन्द्रा° 13) A स्पृष्टानेन

॥ अथ विराजद्विभ्रमाप्रगल्भोदाहरणम् ॥

मधुरवचनैः सध्रूभङ्गैः कृताङ्गुलितर्जनै-

रत्नसवलितैरङ्गन्यासैर्मनोभवबन्धुभिः ।

असकृदसकृत्स्फारस्फारैरपाङ्गविलोकनै-

5 स्त्रिभुवनजये सा पञ्चेषोः करोति सहायताम् ॥७३॥

॥ अथ रताकुलप्रौढास्वप्नं निद्रप्यते ॥

निराकुला रतावेष्टा द्रवतीव प्रियाङ्गके ।

कोऽयं काहं रतं किं वा न वेत्त्यतिरसाद्यथा ॥७४॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

10 धन्यास्ताः सखि योषितः प्रियतमे सर्वाङ्गलम्बेऽपि याः

प्रागल्भ्यं प्रथयन्ति मोहनविधावाल्गव्य धैर्यं मरुत् ।

अस्माकं तु तदीयपाणिकमलेऽणुन्मोचयत्यंशुकं

कोऽयं का वयमत्र किं च सुरतं नैव स्मृतिर्जायते ॥७५॥

॥ अथ धीराप्रगल्भालक्षणां ॥

15 कृतदोषेऽपि सा धीरा तस्मिन्नाद्रियते रुषा ।

आकारसंवृतिं चापि कृत्वोदास्ते रतौ यथा ॥७६॥

1) om. AE; BD om. अथ B सविभ्रमाप्रगल्भाया उदाह^० D सविभ्रमा^०
C^० विभ्रमप्र^० 2) D सुभ्र^० D^० नैः 3) E रत्नसवलित^० BD^० सैर्मनोत्सवबन्धुभिः
4) A^० त्स्फाराहारैर^० CE^० लोकितै- 6) om. AE; BCD om. अथ D रसाकुला^०
C निद्रप्यति 7) BD^० कुलरता^० AD^० वेषा CD द्रवतीव 8) ACE कास्मि
ACD न वेत्ति च D रसा तथा 9) om. AE; D तथैवोदा 12) D^० चयंत्यं^०
13) A किं च रतं C सरतं C नैषा E नैवं 14) om. ADE 15) E क्षत^०
16) A आकारं सं^० E^० रः सं^० C चाय D हृत्वो^०

॥ तत्र धीराप्रगल्भाया रुषोदाहरणम् ॥

यद्वाचः प्रचुरोपचारचतुरा यत्सादरं दूरतः
प्रत्युत्थानमिदं स्वहस्तनिहितं यद्विन्नमप्यासनम् ।
उत्पश्यामि यदेवमेव च मुहुर्दृष्टिं सखीसंमुखी
तच्छङ्के तव पङ्कजानि बलवान्कोऽप्यप्रसादो मयि ॥७७॥ ५

॥ अथ कृतदोषाप्रगल्भोदाहरणम् ॥

यत्पाणिर्न निवारितो निवसनग्रन्थिं समुद्रन्थ-
न्भ्रमेदो न कृतो मनागपि मुहुर्यत्खण्डमानेऽधरे ।
यन्निःशङ्कमिवार्पितं वपुरहो पत्युः समालिङ्गने
मानिन्या कथितोऽनुकूलविधिना तेनैव मन्युर्महान् ॥७८॥ १०

॥ अथ मध्याप्रगल्भाधीरालक्षणम् ॥

मध्या प्रतिभिनत्येनं सोल्लुण्ठैः साधुभाषितैः ।
अधीरा तु रुषा कृत्ति संतर्ज्य दयितं यथा ॥७९॥

१) *om.* AE; D *om.* तत्र B °ल्भाया लक्षणं C तत्र धीरायाः प्रग° D धीरायाः प्रगल्भायाः ह° २) C यद्वाचश्चतु° AE यत्साग्रहं D यत्संभ्रमा ३) A °हस्त न हि° C °हतं ४) E °ष्टिः A °सम्मुखं B °सन्मुखीं C °सन्मुखां D °यन्मुखीं E °सन्मुखा ५) BE तत् प्रांके E किं तव ६) *om.* ADE; BC *om.* अथ C कृतदोषे प्रियतमे रतौ सर्वदुःकाययाः (sic) प्रगल्भाय (sic) उदाहरणं ७) AC °तो पि वसन° D °दूग्धन- ८) A °भङ्गो C °भागो E °गपि तथा यत्संजुय° ९) D यन्निःशङ्कनिवा° AC यन्निश° १०) D मानिन्याः ११) *om.* AE; B *om.* अधीरा C °धीरलक्षणोदाहरणौ D margin मध्याप्रगल्भालक्षणां. In B °ल्भाल° is corr. from °ल्भोदाहरणं १२) C प्रतिभणत्येन A सोल्लुण्ठं C सोल्लुण्ठं E सोल्लुण्ठं C चाटुभा° १३) AD अधीरा पुरुषं C च रुषा E पुरुषं

॥ अथ मध्याप्रगल्भोदाहरणम् ॥

कृतं मिथ्यावदैर्विरम विदितः कामुक चिरा-
त्प्रियां तामेवोच्चैरभिसर यदयिर्नखपदैः ॥

विलासैश्च प्राप्तं तव हृदि पदं रागबद्धलै-

५ मया किं ते कृत्यं ध्रुवमकुटिलाचारपरया ॥ ८० ॥

॥ अथाधोराप्रगल्भोदाहरणम् ॥

सा बाढं भवतेक्षितेति निबिडं संयम्य बाह्वोः स्रजा
भूयो द्रक्ष्यसि तां शठेति परुषं निर्भर्त्स्य संतर्ज्य च ।

आलीनां पुर एव निह्नुतिपरः कोपाद्रणान्नूपुरं

१० मानिन्या चरणप्रहारविधिना प्रेयानशोकीकृतः ॥ ८१ ॥

एकाकारमता मुग्धा पुनर्भूश्च यतोऽनयोः ।

अतिसूक्ष्मतया भेदः कविभिर्नोपदर्शितः ॥ ८२ ॥

मध्या पुनः प्रगल्भा च द्विविधा परिभियते ।

एका ज्येष्ठा कनिष्ठान्या नायकप्रणयं प्रति ॥ ८३ ॥

१) *om.* ACE; D *om.* अथ २) A अलं मि° ACDE विदितं ३) B तामेवोच्चैःर° E °वोचैर° ४) AE °बहुलैः ५) मया ते किं कृ ६) *om.* AE; C ॥ इ (i. e. इति) मध्याप्रगल्भोदाहरणं ॥ अथ धोराप्रगल्भोदाहरणं ॥ D अधोरा प्रगल्भा उदा° (*om.* अथ) ७) B बाढं D बाढं E बाद् D भवतः प्रियेति *add.* निबिडं (D °दुं) A बाह्वोः D वढः ८) CD द्रक्ष्यसि E *om.* निर्भ° B संभाष्य D twice संतर्ज्य ९) B कोपाच्चलनू° १०) D कामिन्या B 1. *hd.* °न्याश्चर° C *adds*: ॥ इति धोराप्रगल्भोदाहरणं । प्रियं शठं प्रति । ११) D °कारा मता D ततो १२) C अनसू° भेदे A कविभिर्न प्रकाशितः C °भिर्न प्रदर्शितः E °भिर्नात्र दर्शितः १३) A अथ्या C मुग्धा A °ल्भा वा विविधा परिगयते B द्विधासौ D द्विधा सापि च भियते E द्विधा सा परि° १४) C *adds*: अथ मध्याप्रगल्भयो नपिकस्य (sic) चेष्टामाह

उपरोधात्तथा स्नेहात्सानुरागोऽपि नायकः ।
चेष्टते तां प्रति प्रायः कलासु कुशलो यथा ॥ ८४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

वदन्तिणी कुवलयबुद्धिरेत्यली
रूपाध्म्यहं तदिति निमील्य लोचने ।
ततो भृशं पुलकितगाण्डमण्डलां
युवापरां निभृतमचुम्बदङ्गनाम् ॥ ८५ ॥

5

॥ अथ स्वकीयालक्षणां ॥

संपत्तौ च विपत्तौ च मरणे या न मुञ्चति ।
सा स्वीया तां प्रति प्रेम ज्ञायते पुण्यकारिणाः ॥ ८६ ॥

10

॥ अथान्यदीयाद्विधालक्षणां ॥

अन्यदीया द्विधा प्रोक्ता कन्योऽथ चेति ते प्रिये ।
दर्शनाच्छ्रवणाद्वापि कामार्ते भवतो यथा ॥ ८७ ॥

1) E °रगापि नायिका 2) चेष्टते E कुशला 3) om. ADE; C adds च
4) B त्वदू° D °त्यनीता 5) A रूपाध्म्यहं C °ध्य° 6) B °मंडलीं C °ला
7) A युवाप° B °ममुंचदंगनां corr. in margin. After this st. D ins.
एकत्रासनसंगते etc. = Amaru st. 16 (Ind. Sprüche no. 2937; v. 2
निमील्य हसितक्री° v. 3 स्नेहोत्पल°) 8) om. ADE; C om. अथ C स्वकीया°
9) C मरणे च विमुचति D च न E पि न 10) BCD या E वं 11) om.
ADE; C ॥ अथ परकीयालक्षणां ॥ द्वेविधं च । 12) B गान्यदीया C तन्प्रिये
D मे मते 13) D दर्शनात् श्रवणाच्चापि E दर्शनात् श्रव° C °च्छ्राव°

॥ अथ कन्योदाहरणम् ॥

किमपि ललितैः स्निग्धैः किं चित्किमप्यभिकुञ्चितैः

किमपि वलितैः कन्दर्पेषून्मृसद्भिरिवेक्षणैः ।

अभिमतमुखं वीक्षां चक्रे नवाङ्गनया तथा

५ ललितकुशलोऽप्यालीलोको यथातिविसिस्मिये ॥ ८८ ॥

॥ अथ कामार्तान्यदीयाकन्योदाहरणम् ॥

निशमय्य बहिर्मनोर्मस्वरमैक्षिष्ट तथापरा यथा ।

तिलमात्रकमप्यभून्न हि श्रवणेन्दीवरलोचनान्तरम् ॥ ८९ ॥

॥ अथ प्रियदर्शनादधिगतरत्नसुखपरवधूदाहरणम् ॥

10 कस्याश्चित्सुभग इति श्रुतश्चिरं य-

स्तं दृष्ट्वाधिगतरत्नेर्निमीलितादयाः ।

निस्पन्दं वपुरवलोका सौविदल्लाः

सन्तेपुर्विधुरधियो निशान्तवध्वाः ॥ ९० ॥

1) om. ADE; BC om. अथ C प्रियदर्शनकामार्तान्यदीयाकन्योदा° 2) D चलितैः E 1. hd. वलि° corr. 2. hd. AE °प्यति° C om. भि. 3) A चलि° D ललि° A कन्दर्पेषून्मृस° D °र्षेषु ह° 4) B °गणया; above पा is written न 5) A कलनकुशलो D °सिस्मरे E °सिस्मये 6) om. ADE; BC om. अथ; C °दीयक° 7) D विनिश्चय BD बहि° C om. बहिर BC °र्मनोर्मं D °र्मनोगतं B स्वरमैक्षिष्ट corr. in margin; C प्रियमैक्षिष्ट D चिरमैक्षिष्ट 8) A तृणमा° D °न्दीवर° 9) om. ADE; C °नाधिगतसुखपर° 10) A कस्यास्त्व- सुभग इति चिरं श्रुतो यस्तं 11) D दृष्ट्वाप्यधिकतरं निमी° E दृष्ट्वा विग° C °ह्या 12) D निर्वपदं 13) C °वध्वाः

॥ गुणश्रवणादत्यन्तानुरागिणी परवधूः स्वचित्रं प्रत्याह ॥

कार्श्यज्ञागरसंतापान्यः करोति श्रुतोऽप्यलम् ।
तमेव दुर्लभं कान्तं चेतः कस्माद्विद्वत्से ॥ ११ ॥

साक्षाच्चित्रे तथा स्वप्ने तस्य स्यादर्शनं त्रिधा ।
देशे काले च भंग्या च श्रवणं चास्य तद्यथा ॥ १२ ॥

5

॥ तत्र साक्षात् ॥

सत्यं सन्ति गृहे गृहे प्रियतमा येषां भुजालिङ्गन-
व्यापारोच्छलदच्छमोहनजला जायन्त एणीदृशः ।
प्रेयान्कोऽप्यपरोऽयमत्र नियतं दृष्टेऽपि यस्मिन्वपुः
स्वेदोज्जृम्भणकम्पसाधसमुखैः प्राप्नोति कां चिदशाम् ॥ १३ ॥ 10

॥ अथ चित्रगतसुभागमवलोक्य स्वसखीं प्रति स्वरूपमाचष्टे ॥

चित्रं चित्रगतोऽप्येष ममालि मदनोपमः ।
समुन्मूल्य बलाहज्ज्ञामुत्कण्ठयति मानसम् ॥ १४ ॥

1) *om.* ADE; C °ख° C प्रति प्राह 3) A दुर्भगं E °दृश्यसे B adds;
॥ परवधूसुभागा त्रिधा ॥ 4) A साक्षात्स्वप्ने तथा चित्रे D °र्शनं यथा 5) *om.* C:
D काले तथा भ° D *om.* 2. च A धास्य 6) *om.* ADE; C °यथा 7) A
प्रणयिनो D °लिंगनं 8) E व्यापा । राउच्छलद° A ध्यायन्त 9) AC सुकृती
i. of नियतं C दृष्टो B तस्मि° 10) A °ज्जृम्भणा° 11) *om.* AE; B *om.*
from ख° C °मवालोक्त्य स्वसखी प्रति स्वरूप° D has: चित्रगतोदाहरणं अथ
चित्रगतं सुभागमवलोक्य स्वसखी प्रति ख° 12) A चित्रं चित्र° E प्येषः D ममा-
लिर्मदनु° 13) D समुन्मूल्य E बलान् ल A *om.* ति

॥ अथ मुग्धायाः स्वप्नसमागते प्रियतमे प्रणयकोपविलासलसञ्चेष्टितोदाहरणम् ॥

मुग्धा स्वप्नसमागते प्रियतमे तत्पाणिसंस्पर्शना-
द्रोमाञ्चाञ्चितया शरीरलतया संसूच्य कोपात्किल ।

मा मा वल्लभ संस्पृशेति सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः

5 सख्या नो हसिता सचित्तमसकृत्संशोचिता प्रत्युत ॥१५॥

॥ सौधादिप्रवेशान्नायकमवलोक्य रहः सहचरी सुभगां प्रति कथयति ॥

स्फारस्फुरत्प्रदीपं सौधं मधु सोत्पलं कलं गीतम् ।

प्रियसखि सकलमिदं तव विफलं यदि नो वसेत्सोऽत्र ॥१६॥

॥ अथ परमाङ्गादकारिचन्द्रोदयादिकमासाद्य रहः सहचरी तदभिप्रायमाचष्टे ॥

10 विकसति कैरवनिकरे सरति च सरसीसमीरणे सुतनु ।

चुम्बत्यम्बरमिन्दौ तव तेन विना रतिः कीदृक् ॥१७॥

॥ अथ भङ्गीभणितेरुदाहरणम् ॥

अञ्जननिकरस्तु दृशोस्तव कुचयोः पत्रभङ्गकं च वृथा ।

1) *om.* ADE; BC *om.* अथ C °गमे C प्राणयकोपविलासलसञ्चेष्टि° 2) C °गमे A °सन्दर्शना- E °संदर्शने रो° 3) C °चाञ्चितशरीर° A संयोग्य D संसूच्य E संकुच्य 4) AD मा मां E मा मा संस्पृश वल्लभेति D शून्यं E शून्ये B वदन्ती D रुदन्ती 5) C सचित्तमहसत्सं° E °त्संसूचिता 6) *om.* ADE; C °प्रदेशरामणीयक° B सहचरीं O *om.* प्रति 7) B स्फारस्फु° A °स्फुत्प° A, B 1. hd., CE °लं च ACE कलगी° 8) A *om.* तव A सफलं भवेयदि सो त्र C सफलं यदि दृश्यते सो त्र D सफलं किल (sic) यदि भवे सो व्यत्र E सफलं खलु यदि भवे न सोऽत्र B वसेत्सो य 9) *om.* ADE; B ॥ अथ सहचरीं प्रति प्रोक्तं ॥ C °वा-दिदमा° 10) A विकसित° A °समीरणे 11) C तेन विरतिः 12) *om.* ADE; C °भणितेह° 13) A अञ्जन° B 1. hd. °निकलस्तु corr. 2. hd. C अतनिरस्तु दृशोस्ते E अतनिरस्तुदृशस्ते A कुचयोश्चोन्नतिर्लं मा भवतु । C कुचयोर्भवतिर्लभे व तु मुग्धे E कुचयोर्भवतिर्लभह मुग्धे

यदि दृश्यते न स युवा निर्भरमालिङ्ग्यते नो वा ॥ १८ ॥

॥ अथ प्रियसमागतान्यदीयकन्यास्वद्वपनिद्वपाम् ॥

द्रष्टुं वक्तुं च नो कन्या रक्ता शक्रोत्थमुं स्फुटम् ।
पश्यन्तमभिज्ञल्पन्तं विविक्तेऽपि ह्रिया यथा ॥ १९ ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

5

कामं न पश्यति दिदृक्षत एव भूम्ना
नोक्तापि जल्पति विवक्षति चादरेण ।
लज्जास्मरव्यतिकरेण मनोऽधिनाथे
बाला रसान्तरमिदं ललितं बिभर्ति ॥ १०० ॥

विज्ञातनायिकाचित्ता सखी वदति नायकम् ।
नायको वा सखीं तस्याः प्रेमाभिव्यक्तये यथा ॥ १०१ ॥

10

॥ तत्र नायकं प्रति नायिकाभिप्रायसूचकवाक्योदाहरणम् ॥

कण्ठकिततनुशरीरा लज्जामुकुलायमाननयनेयम् ।
तव कुमुदिनीव वाञ्छति नृचन्द्र बाला करस्पर्शम् ॥ १०२ ॥

1) A स हि दृ° न हि युवा C om. न D स न 2) om. ADE; C om.
प्रिय C °दोक्त° 3) A रन्तुं C रंतुं D रंतुं 4) A पश्यन्तं भि° C °मपि ज°
A विवक्षे AC °के लज्जया यथा 5) om. ADE; B अथ त° C तथैव तदुदा°
6) C रुदि क्षत एव E om. from त एव to ति l. 2 7) D चादरेण 8) C
adds: ॥ अथ सखीवाक्यं च ॥ 10) BE °नायका° C °चिन्ता 11) E प्रेम्नोऽभि°
12) om. AE; B ॥ तत्र नायकसखीं प्रति नायिकोचे ॥ D om. वाक्य 13) B
°रास्लज्जा° 14) C कुमुदीव D कुमुदिनीवाकाङ्क्षति

॥ ततः सखीं प्रति नायकवाक्यम् ॥

संतापयन्ति शिशिरांशुरुचो यदेते
संमोहयन्ति च विनिद्रसरोजवाताः ।
यत्स्विद्यते तनुरियं च तदेष दोषः

५ सख्यास्तवैव सुतनु प्रचुरत्रपायाः ॥ १०३ ॥

॥ अथ मुग्धाचेष्टितलक्षणां ॥

अपश्यन्तीव सा कान्तं स्फारितानी निरीक्षते ।
दूरादालोकयत्येव सखीं स्वजति निर्भरम् ॥ १०४ ॥

निर्निमित्तं हसन्ती च सखीं वदति किं चन ।

१० सव्याजं सुन्दरं किं चिद्गात्रमाविष्करोति च ॥ १०५ ॥

सख्या प्रस्थापितां मालां काष्ठ्यादि रचयेत्पुनः ।

चेष्टां च कुरुते रम्यामङ्गभङ्गैः शुभैर्यथा ॥ १०६ ॥

॥ अथ प्रियतमेऽनुरागादृष्टिविशेषोदाहरणम् ॥

१) om. ADE; B तत्र २) A यन्नाप° E व्यन्नाप° D °रांशुकरा B margin. corr. यदेताः C यदैते ३) DE मां मोह° D सरोजविनिद्रवाताः
४) B, C 1. hd. यत्स्विद्यते D स एष दोषः E °रिय स च दोष एष ५) om. ADE; B om. अथ BC °चेष्टितोदाहरणं ६) A अपश्यन्तं तु कामार्तं C अपश्यन्तं च D अपश्यन्ती तु E अपश्यन्तं त्रु C स्फारिता° ७) A °यत्येव CE °यत्येषा D °लोकयत्यत्र C सखीस्वजन ८) A वदन्तीव B हसन्तीव ९) AE सव्याजसु° BCDE °विःकरोति १०) C om. stanza 106; A सख्यापि स्था° B margin: स्वस्यानं स्थापयेन्मा D सख्योपपादितां E सख्यादिस्थापितं माला A स्थापि° बाला ११) A रम्यां सङ्गभङ्गैश्चु° १२) om. AE; B ॥ प्रियतमे नुरागमाह ॥ C ॥ प्रियतमे नुरागादृ° D ॥ प्रियतमे नुरागाभिख्यंजकादिविशेषे°

अभिमुखगते तस्मिन्नेव प्रिये बद्धशो वद-
त्यवनतमुखं तूष्णीमेव स्थितं मृगनेत्रया ।
अथ किल चलछीलालोलं स एव तथेक्षितः
कथमपि यथा दृष्ट्वा मन्ये कृतं श्रुतिलङ्घनम् ॥ १०७ ॥

॥ अथ प्रियतममुददिश्यानुरागाभिष्यञ्जकप्रियसखीसमालिङ्गनोदाहरणम् ॥

5

तिर्यग्वर्तितगात्रयष्टिविषमोद्धतस्तनास्फालना-
लुब्धन्मौक्तिकमालया सपुलकस्वेदोन्नसद्गण्डया ।
दूरादेव विलोकयत्यभिमते तद्वक्त्रदत्तेक्षणं
दुर्वारस्मरया तथा सहचरी गाढं समालिङ्गिता ॥ १०८ ॥

॥ उक्तमन्मथोत्प्रेक्षितोदाहरणानि श्लोकत्रयेणाह ॥

10

अनिमित्तं यद्विरसति निष्कारणमेव यत्सखीं वदति ।
दयितं विलोक्य तदियं शंसति तदधीनमात्मानम् ॥ १०९ ॥

प्रादुष्यद्भुजमूलकान्तिललितामुद्यम्य दोर्वल्लरीं
वल्गात्पीनपयोधरस्थलचलन्मुक्तावलीसुन्दरम् ।

1) AD यस्मिन्नेव 2) B त्यनवत° C °मेवास्थितं 3) B चलल्लङ्गा°

4) A दृष्ट्वा C मन्ये दृष्ट्वा A कृति 5) om. ADE; BC om. अथ; B only:

॥ सहचरीसमालिङ्गनोदाहरणं ॥ 6) AB तिर्यग्वर्तित° D °मो वृ° CDE °लन-
लुब्ध° 7) A सपुल° D सपुलकं A °द्गात्रया 8) A °कय .भि° C °भिहंते

9) ACE °स्मरतापया C प्रियसखी 10) om. ADE; B उद्यन्मन्मथचेष्टा श्लोकत्रयेणा

11) E वदसति A om. ति BCE निःकार° AC om. यत् A यद्वदति 12) C तविदं

13) B °कान्तिकलतामु° D °कान्तिललितकामु° A °द्वय दो° 14) A °स्थल .ल°

C °चलान्मु° D °लुलुमु° E °लुलन्मु°

अङ्गुल्यग्रचलत्कलापवलयधानोपहृतस्मरं
तन्व्याः कुञ्चितलोचनं विज्ञयते तत्कर्णकण्डूयनम् ॥११०॥

स्रजोऽवतंसं रशनां च किं चित्प्रियं समालोक्य समासजन्ती ।
पुनस्तरां सा सुहृदो ददाति प्रत्यङ्गमावासमिव स्मरस्य ॥१११॥

5 व्याजृम्भणोन्नसितदत्तमयूखजालं
व्यालम्बमौक्तिकगुणं रमणे मुदेव ।
ऊर्ध्वं मिलद्गुञ्जलतावलयप्रपञ्च-
सन्तोर्णां हृदि विश्रान्त्यपराध्यावास ॥११२॥

अन्योऽपि करोत्येतत्सर्वमुद्धतमन्मथा
10 दुरवस्था पुनः कालमभियुक्ते स्वयं यथा ॥११३॥

॥ तद्वचनोदाहरणम् ॥

उल्लंघ्यापि सखीवचः समुचितामुत्सृज्य लज्जामलं

1) BE अङ्गुल्या प्रचलत्क° B °कपोल° A °लापि° D °लापविलसस्त्वानोप° A °यस्यानो° C °स्वानो° E °त्कर्लापवलयस्वानो° 2) A तन्व्या C सस्याः D तन्व्याः A °चनं° समभवत्कर्णस्य क° 3) BCDE रशनां D तत्रालोक्य E सदालोक्य AC समाश्रयन्ती D समासजन्ती 4) D पुस्तरां A प्रत्यग्रम° AC °मायास° 5) A °मयूखमाल- B °मरीचिजालं C °जाल E मयूखजाल 6) BD व्यालंवि E व्यालं । खे C रमणेन CDE मुदेव 7) B ऊर्ध्वमि° D ऊर्ध्वं लसद्गुञ्जलतावलय° 8) A सन्तोर्णां D सतो° In A the r. विश्रान्त्य° is intimated. B वसत्य° CE विश्रान्त्य° AC °रा व्युदासे E ऽध्यवास 9) C °तत्पूर्व° A °मुपत° B °मुहूत D °मुधत° A °यात् 10) D दूरावस्थं C °स्था च सा ABDE °युक्ते 11) om. ADE; B तद्वचने श्लोकः 12) A समुदितामुल्लङ्घ्य लज्जानदी° .B समुचितमुत्सृज्य लज्जाभरं CE °तामुन्मूल्य C लज्जाम् (sic)

द्वित्वा भीतिभरं निरस्य च निजं सौभाग्यगव मनाक् ।
 आज्ञां केवलमेव मन्मथगुरोरादाय नूनं मया
 त्वं निःशेषविलासिवर्गगणनाचूडामणिः संश्रितः ॥११४॥

॥ एतस्याः प्रियदर्शने सुखानुभवस्वरूपम् ॥

चक्षुर्मिलिति सानन्दं नितम्बः प्रस्रवत्यपि ।
 वेपते च तनुस्तन्व्यास्तस्यास्तद्दर्शने यथा ॥११५॥

5

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

मीलन्मन्थरचक्षुषा परिपतत्काञ्चीग्रहव्यग्रया
 गाढानङ्गभरस्रवज्जघनया कम्पोपरुद्धाङ्गया ।
 सर्वाङ्गैश्चदुकारकोऽप्यबलया संकेतके कौतुका-
 दास्तां रत्नमहो निरीक्षितुमपि प्रेयान्न संभावितः ॥११६॥

10

॥ अथ नायकं प्रति मुग्धावस्थाभिन्नञ्जकसखीवचनेन लक्ष्मणोदाहरणावाह ॥

नाभियुङ्क्ते स्वयं कन्या मुग्धत्वाद्दुःस्थितापि तम् ।
 तदवस्थां तु कान्ताय तत्सखी कथयेद्यथा ॥११७॥

1) C त्यक्त्या E भित्वा 2) B आज्ञा D °दाय मूर्धा मया 3) A °विलास°
 E °लासं सिवपाना° C °गपानं BE °मपो 4) om. ADE; B ॥ अथ प्रियदर्-
 शनानुषंगः ॥ C °भवस्व° 5) B दिगलोकस्यसंश्लेषे नितं प्रस्रवत्यपि A नितम्बं
 6) E °स्तन्वी तस्या° 7) om. ACDE 8) D परिलसत्का° 9) In B the
 r. गाढानन्द° is mentioned; AE °स्रवज्जघनया BD °स्रवज्ज° 10) A सर्वाङ्गं च°
 B सर्वाङ्गं C सर्वाङ्गं E सर्वाङ्गं CD °कारके E °कारकाऽप्य° 12) om. ADE;
 B only ॥ नायकं प्रति मुग्धावस्था ॥ C °व्यक्तं C °णोदाहरणोच्चाह 13) BCD
 °युक्ते E °युक्ति B °दुदुस्य° CD °त्वादुस्य° A ताम् 14) ACE तदवस्था A तत्सखे

निःश्वासेषु स्वलति कदलीवीजनं तापसंप-
 नेत्राम्भोभिर्कटिति पतितैः सूच्यते तत्स्तनान्तः ।
 तस्याः किं चित्सुभग तदभूत्तानवं तद्वियोगा-
 द्येनाकस्माद्वलयपदवीमङ्गुलीयं प्रयाति ॥११८॥

5 अनन्यशरणा स्वीया रतहार्या पराङ्गना ।
 अस्यास्तु केवलं प्रेम तेनैषा रागिणां मता ॥११९॥

॥ अथ वेश्यालक्षणां ॥

सामान्यवनिता वेश्या सा वित्तं परमिच्छति ।
 निर्गुणेऽपि न विद्वेषो न रागः स्यादुणिन्यपि ॥१२०॥

10 तत्स्वतन्त्रपमिदं प्रोक्तं कैश्चिद्भूमो वयं पुनः ।
 बलवत्यानया युक्त्या तासामप्यनुरागिताम् ॥१२१॥

शृङ्गाराभास एव स्याद्यदि ता रागवर्जिताः ।
 तद्यापारोऽथ वा तासां स्मरः किं भक्षितो बकैः ॥१२२॥

1) BDE निश्वा° A निश्वासे यत्स्वलति A °वेजनं C om. संप B °म्भोभिः
 स्थगितपतितैः D नेत्रांभोभिश्चिरनिपतितैः A °कटिति E °भिः स्थिमितिपतिते E सिच्यते
 दाहि स्त° A सूच्यते . . नान्तः B °ते च स्त° B तत्स° 3) E °योर्मे यैना°
 5) A स्वेया धनहार्या C चनहार्या A तेनैषां C रागिणी 7) om. BDE; A
 ॥ अथ वेश्या वपयति ॥ 9) E पि न च द्वेषो A विद्वेष्यो AD नानुरागो
 गुणेष्वपि (D गुणि°) C न दोषः स्यान्नानुरागो गुणिन्यपि 10) A कश्चिद्भूमो
 11) A बलवत्या° CE वर्जयंत्यनया (C °व्या) A युक्ता नासा° E तस्यामप्य°
 AE °रागिता 12) AC °रभास E °भाव D तां रागवर्जितां B °र्जिता
 13) E न व्यापारो BCD वकैः

तस्मात्तासामपि क्वापि रागः स्यात्किं तु सर्वदा ।
धनार्थं कृत्रिमैर्भावैर्ग्राम्यान्व्यामोहयन्ति ताः ॥१२३॥

लिङ्गी प्रच्छन्नकामश्च नरं मन्यश्च षण्ठकः ।
सुखप्राप्तधनो मूर्खः पितृवित्तेन गर्वितः ॥१२४॥

इत्यादीन्प्रथमं ग्राम्याञ्ज्ञात्वाकृष्य च तद्धनम् ।
अपूर्वा इव मुञ्चन्ति तानेतास्तापयन्ति च ॥१२५॥

किं तु तासां कलाकेलिकुशलानां मनोरमम् ।
विस्मारितापरस्त्रीकं सुरतं ज्ञायते यथा ॥१२६॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

गाढालिङ्गनपीडितस्तनतटे स्विद्यत्कपोलस्थलं
संदष्टाधरमुक्तसीत्कृतमतिभ्रातृश्रु नृत्यत्करम् ।
चाटुप्रायवचो विचित्रमणितं धातैर्नखैश्चाङ्कितं
वेश्यानां धृतिधाम पुष्पधनुषः प्राप्नोति धन्यो रतम् ॥१२७॥

1) B स्यात्किं न AC सर्वदा 2) A °ग्राम्यान्संमोह° C °भावैः ग्राम्यं भावैः
व्यामोहयन्ति ताः E °ग्राम्यं व्या° 3) B प्रच्छन्नभावश्च AC नरं मन्यश्च A षण्ठकः BC
खंडकः D खंडकः E खंडकः 4) E मूर्खः B पितृवित्तेन E दर्पितः 5) B इत्यादि
प्रथमं ज्ञात्वा सम्यक्कूर्षन्ति तद्धनं C इत्यादि प्र° ग्राम्यं ज्ञात्वाकृष्य च D °म ग्राम्यान्
नुत्काकृष्य च E इत्यादि प्र° ग्राम्या ज्ञात्वाकृ° 6) D अपूर्वमिव E अपूर्वानिव
7) C °केलिः 8) A विस्मितानां पर° 9) om. ACDE 11) D संदृ° B
°तमभि° C तमभिभ्रांत्या प्रनृत्य° D °तमभिभ्रातृश्रु E °तमभिभ्रातृश्रु 12) D corr.
°भणितं D धातैः नखैश्चाङ्कितं E धातेरुत्तेश्चाङ्कितं 13) A °धनुषा C °धनुषो AC
धन्यो रतं सेवते

॥ पुनरपि वेश्याप्रप्रांसा श्लोकत्रयेण ॥

ईर्ष्या कुलस्त्रीषु न नायकस्य निःशङ्ककेलिर्न पराङ्मनासु ।
वेश्यासु चैतद्वितयं प्रवृढं सर्वस्वमेतास्तदहो स्मरस्य ॥ १२८ ॥

कुप्यत्पिनाकिनेत्राग्निज्वालाभस्मीकृतः पुरा ।

५ उज्जीवितः पुनः कामो मन्ये वेश्याविलोकितैः ॥ १२९ ॥

आनन्दयन्ति युक्त्या ताः सेविता घ्नन्ति चान्यथा ।

दुर्विज्ञेयाः प्रकृत्यैव तस्माद्वेश्या विषोपमाः ॥ १३० ॥

॥ अथ नायिकानामानि ॥

स्वाधीनपतिकोत्का च तथा वासकसङ्गिका ।

१० अभिसंधिता विप्रलब्धा खण्डिता चाभिसारिका ॥ १३१ ॥

प्रोषितप्रेयसी चैव नायिकाः पूर्वसूचिताः ।

ता एवात्र भवन्त्यष्टाववस्थाभिः पुनर्यथा ॥ १३२ ॥

॥ अथ स्वाधीनपतिकालक्षणम् ॥

यस्या रतिगुणाकृष्टः पतिः पार्श्वं न मुञ्चति ।

१५ विचित्रविभ्रमासक्ता सा स्वाधीनपतिर्यथा ॥ १३३ ॥

१) om. ACDE २) A इच्छा C कल° B नु ३) B वेश्यासु C प्रसिद्धं
५) A यत्की° D पुनर्मार्गे A °वलोकनैः BC °वलोकितैः D °विलोकनैः ६) C
°यत्न° A युक्त्यास्ताम् B सेविताः C नान्यथा ७) A तस्माद्वेश्या BD °पमा
८) om. ADE; B अयातः अष्टनायिकामाह C अत्र ९) A °पतिकैका च E
°पतिकोत्का च A तथा °सक° १०) D om. अभि A om. ता E om. वि
DE °रुधा च C °ताभिचा° ११) D चेति E नायकाः १२) D एता एवमवन्त्य°
१३) om. ADE १५) D विवित्रमंगना कृष्टा B °माशक्तः स्वाधीनपतिका यथा

॥ तथोदाहरणम् ॥

लिखति कुचयोः पत्रं कण्ठे नियोजयति स्रजं
तिलकमलिके कुर्वन्गाण्डादुदस्यति कुन्तलान् ।
इति चटुशतैर्वारं वारं वपुः परितः स्पृश-
न्विररुविधुरो नास्याः पार्श्वं विमुञ्चति वल्लभः ॥ १३४ ॥

॥ अथोत्कालक्षपाम् ॥

उत्का भवति सा यस्याः संकेतं नागतः प्रियः ।
तस्यानागमने हेतुं चिन्तयत्याकुला यथा ॥ १३५ ॥

॥ अथोत्कोदाहरणम् ॥

किं रुद्धः प्रियया कया चिदथ वा सख्या समुद्देजितः
किं वा कारणगौरवं किमपि यन्नात्रागतो वल्लभः ।
इत्यालोच्य मृगीदृशा करतले संस्थाप्य वक्त्राम्बुजं
दीर्घं निःश्वासितं चिरं च रुदितं क्षिप्ताश्च पुष्पस्रजः ॥ १३६ ॥

॥ अथ वासकसज्जालक्षपाम् ॥

1) om. ACDE 2) BCDE पत्रं 3) A कुर्वन्गाण्डु° C कुर्वन् रागीदु°
D कुर्वन्गाण्डु° E कूर्वन सर्गादु° B °दुदस्य च 4) C वयः A स्पृशद् 5) B
यस्याः C वास्याः B न मुञ्चति 6) om. ADE; B om. लक्षणं 7) A उक्ता
ACE यस्या AE वासके 8) D तस्याः ना° D चिन्तयत्या° 9) om. cdd.
10) C ममोद्देजितः D ममोद्दे° E ममोद्दे° B °जितेः 11) A यन्नायार्तिर्वल्लभः
C यन्नागतो DE यन्नायागतो 12) D °लोच्य 13) A निश्चरतं B निश्चरितं C
निश्चरितो D निःश्चित E दीर्घनिःस्वसितं C च रुचिर् 14) om. ADE; B
वासकशय्याया ल°

भवेद्वासकसज्जासौ सज्जिताङ्गरतालया ।

निश्चित्यागमनं भर्तुर्द्वारेक्षणापरा यथा ॥ १३७ ॥

॥ अथ वासकसज्जोदाहरणम् ॥

दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपुर्भूषां मनोहारिणीं
 5 दीपार्चिकपिशं च मोहनगृहं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशा ।
 एवं नौ सुरतं भविष्यति चिरादयेति सानन्दया
 कामं कान्तदिदृक्षया विलसिता द्वारे दगारोपिता ॥ १३८ ॥

॥ अथाभिसंधितालक्षणम् ॥

निरस्तो मन्युना कान्तो नमन्नपि यथा पुरा ।
 10 दुःस्थिता तं विना साभिसंधिता कथिता यथा ॥ १३९ ॥

॥ अथाभिसंधितोदाहरणम् ॥

यत्पादप्रणतः प्रियः परुषया वाचा स निर्वासितो
 यत्सख्या न कृतं वचो जडतया यन्मन्युरेको धृतः ।

1) D भवेद्वा सज्जा सा D °लता° A °लये 2) A निश्चिता° D °क्षया
 परा 3) om. ACDE; B ॥ वासकसज्जोदाहरणम् ॥ 4) C om. मण्डले C
 °वपुर्भूषां 5) B °कपिशं B °गृहे E °गृहं तन्व्या कु° 6) D नः C सुतरां
 7) B कामदिदृ° A तिलकिता C तिलक्षिता DE °क्षयातिललिता (D °त)
 8) om. ADE; B om. लक्षणां 9) A यथा पुनः C पुरा यथा B पुनः 10) B
 दुःस्थिता C °संधितेति मता यथा A कथिता धृतैः 11) om. CDE; B om. अथ
 A only ॥ यथा ॥ 12) A प्रिया D पतिः E परुषया B निर्वासितो D निर्वासितो
 13) D यन्मन्यु इवाधृतः A धृतः

पापस्यास्य फलं तदेतद्धुना यच्चन्दनेन्दुद्युति-
प्रालेयाद्रिसमीरपङ्कजविसैर्गात्रं मुहुर्दक्ष्यते ॥ १४० ॥

॥ अथ विप्रलब्धालक्षणां ॥

प्रेष्य दूतीं स्वयं दत्त्वा संकेतं नागतः प्रियः ।

यस्यास्तेन विना दुःस्था विप्रलब्धा तु सा यथा ॥ १४१ ॥ 5

॥ अथ विप्रलब्धोदाहरणम् ॥

यत्संकेतगृहं प्रियेण कथितं संप्रेष्य दूतीं स्वयं
तच्छून्यं सुचिरं निषेव्य सुदृशा पश्चाच्च भग्राशया ।

स्थानोपासनसूचनाय विगलत्सान्द्राङ्गनैरश्रुभि-
र्भूमावन्तरमालिकेव रचिता दीर्घं रुदत्या शनैः ॥ १४२ ॥ 10

॥ अथ खण्डितालक्षणां ॥

कुतश्चिन्नागतो यस्या उचिते वासके प्रियः ।

तदनागमसंतप्ता खण्डिता सा मता यथा ॥ १४३ ॥

1) D प्रायस्तस्य फलं B यच्चन्दनं दुद्युति C यच्चन्दनं दुद्युति E यच्चदकिः सानां दुद्युति A °द्युति 2) A प्रालेयांशु° CD °गांवु° E °गावु° A °विषै° B °विषै° CD °विषै° E °विषै° 3) om. ADE; B om. लक्षणां 4) E प्रेष्य D गत्वा 5) B दुःस्था C दुत्वा D दुंस्यां E दुःस्था प्रलब्धा साभवयया BCD °लब्धा च 6) om. ACDE 7) In A the r. यत्स × केत° is mentioned. E संप्रेष्य 8) B तत्सून्यं (sic) C हत्वान्यं D निषेव्य A om. सुदृ 9) D °पायन° B °शू-चनाय A °श्रुभि- 10) ACE लिखिता B निहिता BDE रुदत्या C रुदत्याश्रय्या 11) om. ADE; B om. लक्षणां 12) C यस्य D वासरे E वासिके 13) D तदनागमन° B °संप्राप्ता

॥ तथोदाहरणम् ॥

सोत्काण्ठं रुदितं सकम्पमसकृद्घातुं सबाष्पं चिरं
चक्षुर्दक्षु निवेशितं सकरुणं सख्या समं जल्पितम् ।
नागच्छत्युचितेऽपि वासकविधौ काले समुद्भिन्ना
५ तत्तत्किं चिदनुष्ठितं मृगदृशा नो यत्र वाचां गतिः ॥ १४४ ॥

॥ अथाभिसारिकालक्षणम् ॥

या निर्लज्जीकृता बाढं मदेन मदनेन वा ।
अभियाति प्रियं साभिसारिकेति मता यथा ॥ १४५ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

१० नो भीतं तडितो दृशा जलमुचां तदर्शनाकाङ्क्षया
नो गर्जिद्गणिता भृशं श्रुतिसुखं तद्वाचि संचित्य च ।
धारापातसमुद्भवा न च मता पीडा तदालिङ्गनं
वाञ्छित्या दयिताभिसारणविधौ तन्व्या परं तवरे ॥ १४६ ॥

॥ अथ प्रोषितपतिकालक्षणम् ॥

१) *om.* ACDE २) B °सकृद्घातं; in margin r. of the text. ABCD
सबाष्पं E सबाष्पी D चिराच् ३) A निरोपितं ४) D वासर° ५) CE *om.*
तत् once B °नुष्ठितं CDE °नुष्ठितं ६) *om.* ADE; B *om.* लक्षणम्
७) BD निर्लज्जा कृ° A गाढं BC बाढं D वाला ADE मदेन मदेन D च
A °सारिकेति B °सारिकाभिमतता D °सारिका कथिता C only has अभियाति
जाभिसारिकेति मता ॥ ९) *om.* ACDE १०) A भीतिं A न वा instead of
दृशा ११) A गर्जिर्गु° (sic) DE गर्जिर्गणिता C गर्जगणितं A °सखं C तद्वा स°
१२) A °समुद्भवा CD न गणिता E न च मनाक् B °लिंगनैर् १३) B गङ्गत्या
१४) *om.* ADE; B ॥ अथ प्रोषिता ॥

कुतश्चित्कारणायस्याः पतिर्देशान्तरं गतः ।
दत्त्वावधिं भृशार्ता सा प्रोषितप्रेयसी यथा ॥ १४७ ॥

॥ अथोदाहरणम् ॥

उत्क्षिप्यालकमालिकां विलुलितामापाण्डुगण्डस्थला-
द्विष्विष्यद्वलयप्रपातभयतः प्रोद्यम्य किं चित्करौ ।
द्वारस्तम्भनिषण्णगात्रलतिका केनापि पुण्यात्मना
मार्गालोकनदत्तदृष्टिर्बला तत्कालमालिङ्ग्यते ॥ १४८ ॥

5

निःश्वाससन्तापसखीवचोभिश्चिन्ताश्रुपातादियुता सखेदा ।
वाच्या प्रलब्धा गतभर्तृकोत्काभिसंधिता खण्डितया स-
कृत्र ॥ १४९ ॥

विचित्रमण्डना कृष्टा भवेत्स्वाधीनभर्तृका ।
तथा वासकसज्जापि सा किं त्वागन्तुकप्रिया ॥ १५० ॥

10

कुलज्ञान्याङ्गना वेश्या त्रिधा स्यादभिसारिका ।
यथैवोक्तास्तथैवान्याः स्वाधीनपतिकादयः ॥ १५१ ॥

- 1) C कुतचि° 2) D om. सा D गयोषि° B मता 3) om. ACDE
5) A °द्वलय... भयतः ACD प्रोद्यम्य B का चित्क° 6) D °विषन्° 7) B
°मालिङ्गिता B adds: ॥ इति नायकोदाहरणं ॥ C ॥ इत्यष्टनायिकोदाहरणानि ॥
8) BCE निष्ठा° D °सखीजनोक्तिः चिताश्रु° E °सखीवचोर्त्रि° B °चोभिर्भृशश्रु°
A °मुतापादि° C °युताः सखेदाः 9) A वाच्या B या विप्र° C ता विप्र° C
°धिताः 10) CE °नासक्ता भ° 11) B स्यात्किं त्वागन्तु° D °पि किं तु सगन्तु-
कप्रिया 12) A कुलटा° 13) C °क्ता तथा नान्या D °स्तथा चान्याः B °वान्या
D °वात्साः D °पतिका तथा

॥ अथ स्वकीयापरकीयाभिसारिकालक्षणम् ॥

कुलजा संवृता त्रस्ता सत्रीडा तद्गृहं व्रजेत् ।
नायकं परनारी तु समन्तादनवेक्षिता ॥ १५२ ॥

॥ अथ वेश्याभिसारिकालक्षणम् ॥

५ सखीयुक्ता मदाधिव्यात्स्फारिताक्षी वशङ्किता ।
सशब्दाभरणा कामं वेश्या सरति नायकम् ॥ १५३ ॥
त्रयोदशविधा स्वीया द्विविधा च पराङ्मना ।
एका वेश्या पुनश्चाष्टाववस्थाभेदतो मताः ॥ १५४ ॥
पुनश्च तास्त्रिधा सर्वा उत्तमामध्यमाधमाः ।
१० इत्थं शतत्रयं तासामशीतिश्चतुरुत्तरा ॥ १५५ ॥

॥ अथोन्नमालक्षणम् ॥

दोषानुवृत्तकोपा यानुनीता च प्रसीदति ।
रुज्यते च भृशं नाथे गुणकार्योत्तमेति सा ॥ १५६ ॥

१) om. ADE; C °परकीयावेश्याभि° २) A कुलजा ABC सत्रीडा A च हुतं (sic) वृ° E च द्रुतं व्रजेत ३) E च A सदान्यैरनवीक्षिता D सर्वदान्यैर-
वीक्षिता E सदान्यैरप्यवीक्षिता In B margin the gloss दृष्टा is written
४) om. ACE ५) B सख्या यु° D °युता मदविष्टा स्फा° C °धिव्या स्फा°
AE °क्षी न प्रा° C °क्षी चमत्कृता D °क्षी नराङ्किता ७) From this line
to stanza 164, 2 lost in A ८) D °भेदतो गताः E °भेदतोऽत्र ताः AB
मता ९) C तास्त्रिधा भिन्ना CD उत्तमाधममध्यमाः १०) B °त्रः E °त्र
११) om. DE १२) E सु प्रसी° १३) C °न्नमा यथा

॥ अयोन्नमोदाहरणम् ॥

कान्ते किं कुपितासि कः परजने प्राणेश कोपो भवेत्
कोऽयं सुभ्रु परस्त्वमेव दयिते दासो ऽस्मि किं ते परः ।
इत्युक्त्वा प्रणतः प्रियः क्षितितलादुत्थाप्य सानन्दया
नेत्राम्भःकणिकाङ्किते स्तनन्तटे तन्व्या समारोपितः ॥ १५७ ॥ ५

॥ अय मध्यमालक्षणां ॥

दोषे स्वल्पेऽपि या कोपं धत्ते कष्टेन तुष्यति ।
प्रयाति कारणाद्वागं मध्यमा सा मता यथा ॥ १५८ ॥

॥ अय मध्यमोदाहरणम् ॥

प्रस्फारस्फुरिताधरापि विलसद्गण्डस्थलप्रखल-
हर्माम्भःकणिकापि भङ्गुरतरभ्रूभेदभूषाप्यलम् ।
पादान्तप्रणते प्रिये प्रकटयत्यन्तःप्रसादं प्रिया
केशान्नूपुरमण्डलीशबलितानुन्मोचयन्ती शनैः ॥ १५९ ॥

10

॥ अयाधमालक्षणां ॥

1) om. CDE; B om. अय 2) C किं B परिजने 3) B परस्त्वमेव
4) C °क्का D °क्का E °क्का E प्रणतं C om. तः D पतिः C °दुत्थाय सावन्दया
5) D °कांचिते In D the st. बाले नाय Amaru v. 53 (= Ind. Sprüche
4443) is interpolated 6) om. DE; C ॥ जय मध्यलक्षणां ॥ 7) In B
st. 158 is om. C मुचति E मुचति 8) om. cdd. 9) B om. प्र C प्र-
स्फारस्फु° D °धरा प्रविलसद्° 11) E °रतरं CE °भ्रूभा° 12) D पादांते
प्र° E पादांतःप्र° C प्रियो 13) D °ले प्रा° BCD °शबलि° 14) om. DE;
B om. लक्षणां

या कुप्यति विना दोषैः स्निह्यत्यनुनयं विना ।
निर्हेतुकप्रवृत्तिश्च चलचित्तापि साधमा ॥ १६० ॥

॥ अथाधमोदाहरणम् ॥

- यत्राधःकृतकामकार्मुककथोद्गम्यद्भवोर्विभ्रमः
 ५ सद्यःप्रोद्गतचन्द्रकान्तिजयिनी यस्मिन्कपोलच्छविः ।
 यत्र स्वेदकणावलुप्तमहिमा हारोऽप्युरोजस्थले
 कोऽयं मानिनि मत्प्रसादविमुखः प्रत्यग्रमानग्रहः ॥ १६१ ॥
 ज्ञातिकालवयोऽवस्थाभावकन्दर्पनायकैः
 इतरा अप्यसंख्याः स्युर्नेक्ता विस्तारभीतितः ॥ १६२ ॥
 १० इत्यादि सकलं ज्ञात्वा स्वयं चालोक्य तद्विदाम् ।
 कवीनां च विशेषोक्त्या ज्ञातव्याः सकला इमाः ॥ १६३ ॥
 रोमाञ्चवेपथुस्तम्भस्वेदनेत्राम्बुविभ्रमाः ।
 वाच्याः संभोगशृङ्गारे कविना नायिकाश्रिताः ॥ १६४ ॥
 संबन्धिमित्रद्विजराजतीक्ष्णवर्णाधिकानां प्रमदा न गम्याः ।

१) C स्निह्यत्यनुयं २) D °वृत्तिश्च C °अ लचि° E °चित्रेति E साधमाः
 ३) om. CDE ४) In C काम twice ५) C °चंप्रविभ्रज° D °चंद्रविंज°
 E °चंद्रविंज° ६) B °वल्लिप्° C °कपोविलुप्° D °णावुल्प्° (sic) ७) B
 कामिनि मत्प्रपापमवि° ८) C वयो twice E ज्ञातित्रयकलावस्था° ९) B पुनस्ता
 अप्य° DE विस्तर° १०) D चालोक्य B ज्ञातव्या ११) Here A recommences.
 A वेष्ट्यास्स° B कविनायका° D कविनायिका° ACE नायका° १२) C om.
 राज C °तीक्षा° D °हीन° A °वर्णादिकानां

व्यङ्गास्तथा प्रव्रजिता विभिन्नमन्त्राश्च धर्मार्थमनोभवज्ञैः ॥१६५॥

अनेन मार्गेण विशेषरम्यं संभोगशृङ्गारमिमं वितन्वन् ।
भवेत्कविर्भावसानुरक्तो विदग्धगोष्ठीवनितामनोज्ञः ॥१६६॥

॥ इति श्रीमद्गुह्यभट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाख्ये काव्या-
लंकारे संभोगशृङ्गारो नाम प्रथमः परिच्छेदः ॥

5

¹⁾ A व्यङ्गास्तथा D व्यङ्गा° A °मित्राश्च ²⁾ A रम्येण A °रम्यं D
विदित्वा ³⁾ E °सानुविद्ध C °गोवनि° ⁴⁾ B श्रीहृद्विर° C श्रीहृद्वभट्ट°
D श्रीहृद्वभट्ट° E श्रीभट्टहृद्वि° BC °तिलके D om. शृङ्गा° C om. काव्या°
⁵⁾ DE om. संभोग° नाम B °शृङ्गारे om. नाम C adds ॥ १ ॥ E समाप्तः

॥ अथ विप्रलम्भलक्षणम् ॥

विप्रलम्भाभिधानो ऽयं शृङ्गारः स्याच्चतुर्विधः
पूर्वानुरागो मानाख्यः प्रवासः करुणात्मकः ॥ १ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागलक्षणम् ॥

५ दंपत्योर्दर्शनादेव प्रब्रूढगुरुरागयोः ।
ज्ञेयः पूर्वानुरागो ऽयमप्राप्तौ स भवेद्यथा ॥ २ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागान्वितनायिकावाक्योदाहरणम् ॥

किं चन्दनै रचय मा च मृणालशय्यां
मा मा ममालि धुनु कोमलतालवृत्तम् ।
१० मुञ्चाग्रहं विकचपङ्कजयोजनेषु
तत्संगमः परमपाकुरुते स्मराग्निम् ॥ ३ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागावस्थास्थितनायकस्वरूपनिर्दिष्टणम् ॥

१) E has before: श्रीः नस्मैः तेभ्यः समस्तेभ्यो नमो गुरुभ्यः; om. ADE; B om. अथ C विलम्भ° २) A °भित्तानो ३) A प्रवाच्य× B प्रकाशः ४) om. ADE ५) CD समुत्पन्नानुरागयोः (C °ना°) ६) E °प्राप्तौ या दशा यथा B संभवे° ७) om. ADE; B ॥ अत्र पूर्वानुरागाख्यः विप्रलम्भवतीवाक्यं रूढः सहचरौ प्रति यथा ॥ C °गान्वितनायिकापक्षो° ८) A किं चन्दनैरथ च मुञ्च मृ° C om. च D °सत्यां ९) A म मा १०) A °तदशनेषु ११) om. ADE; B ॥ पूर्वानुरागाख्यविप्रलम्भावस्था°

यत्सरैरिव पङ्कजस्य घटितं यच्चन्द्रगर्भादिव
 प्रोत्कीर्णं यदनङ्गसायकशिखाभासेव संवर्धितम् ।
 यत्संसिच्य सुधारसैरिव रतेरास्थानभूमीकृतं
 तद्भूयोऽपि कदा सरोरुहदशः पश्यामि तस्या मुखम् ॥ ४ ॥

मृणालकन्दलीचन्द्रचन्दनाम्बुरुहादिकम् ।
 तत्रानयोः स्मरातङ्कशान्तये नैव सेवितम् ॥ ५ ॥

॥ अथ दशावस्थाः ॥

आलोकालापसंनद्धरागाकुलितचेतसोः ।
 तयोर्भवेदसंप्राप्तौ दशावस्थः स्मरो यथा ॥ ६ ॥
 अभिलाषोऽथ चित्ता स्यात्स्मृतिश्च गुणकीर्तनम् ।
 उद्वेगोऽथ प्रलापः स्यादुन्मादो व्याधिरेव च ॥ ७ ॥
 जडता मरणं चैव दशमी ज्ञायते ध्रुवम् ।
 असंप्राप्तौ भवत्येतास्तयोर्दश दशा यथा ॥ ८ ॥

॥ अथाभिलाषलक्षणम् ॥

व्यवसायो भवेद्यत्र बाढं तत्संगमाशया ।
 संकल्पाकुलचित्तवात्सोऽभिलाषः स्मृतो यथा ॥ ९ ॥

1) D यच्चन्द्रविवादश्च A °दिवः 2) B °शायक° C °सायक° 3) E रतिरा°
 4) A यद्भूयो A सदा om. दृ 5) A मृणाली° ACD °कदली° E °लीकंद°
 6) A °तङ्कं शमयेन्नैव 7) om. ACDE 8) A °हारा° 10) A om. stanzas
 7 and 8 D स्यान्मृतिश्च 11) B प्रलाप 12) DE दशमं E ज्ञायते C यथा
 14) om. ADE; B °लाषवत्या ल° 15) BDE बाढं D °संगमेच्छया 16) AD
 भिलाषो (A त्रि°) मतो

॥ तत्रोदाहरणम् ॥

प्रविशति यथा गेहे ऽकस्माद्वह्निश्च विचेष्टते
वदति च यथा सख्या सार्धं सहसमिवोत्सुका ।
दयितवदनालोके मन्दं यथा च चलत्यसौ
५ मृगदृशि तथा तस्यां शङ्के स्मरेण कृतं पदम् ॥ १० ॥

॥ अथ चिन्तालक्षणां ॥

कथं स वल्लभः प्राप्यः किं कुर्या तस्य तुष्टये ।
कथं भवेदसौ वश्य इति चिन्ता भवेद्यथा ॥ ११ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

१० सत्यं दुर्लभ एष वल्लभतमो रागो ममास्मिन्पुनः
कोऽप्यन्योऽस्ति गुरुर्न चातिनिपुणाः सख्योऽस्य संबोधने।
संचिन्त्येति मृगीदृशा प्रियतमे दृष्टे लब्धां मेखलां
बध्नत्या न गतं स्थितं न च गलद्वासो न वा संवृतम् ॥ १२ ॥

॥ अथ स्मृतिः ॥

१५ द्वेषो यत्रान्यकार्येषु तदेकाग्रं च मानसम् ।

- १) om. ACDE २) D has before: शोभणाधीपतये B यथाकस्माद्देहे वह्निश्च
CD °द्वहि° E तस्माद्वह्° ३) C om. च B तथा D भृशं B साकं C °मिहोत्सुका
४) AE दयितनयना° B om. च A वल° C यथापि वल° ५) AE तथैतस्यां
CD तथैवास्यां ६) om. ADE ७) AD स कथं BE सिद्धये ८) B वश्यः
९) om. ACDE १०) C सत्यं वल्लभ एष दुर्लभतमो ११) E कोऽ न्यश्चातिगुरुर्न
A पि D न i. of ऽस्ति DE चापि नि° BC °पुणाः १२) CD बध्नत्या E बध्नत्या
१४) om. ADE १५) A द्वेषो न्यत्र च का° B द्वेष्ये C यत्रान्यदेषु E प्रद्वेषोऽन्यत्र का°

श्चासैर्मनोरथैश्चापि चेष्टा तत्स्मरणं यथा ॥ १३ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

इन्दुं निन्दति पद्मकन्दलदलीतल्पं न वा मन्यते
कर्पूरं किरति प्रयाति न रतिं प्रालेयधारागृहे ।
श्चासैः केवलमेव खेदिततनुर्ध्यायत्यसौ बालिका
यत्तत्कोऽपि युवा सखि स्मरसुकृच्चेतस्यमुष्णाः स्थितः ॥ १४ ॥

॥ अथ गुणकीर्तनम् ॥

सौन्दर्यकृसितालापिर्नास्त्यन्यस्तत्समो युवा ।
इति वाणी भवेद्यत्र तदिदं गुणकीर्तनम् ॥ १५ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

तद्वक्त्रं कृसितेन्दुमण्डलरुचि स्फारं तदालोकितां
सा वाणी जितकामकार्मुकर्वा सौन्दर्यमेतस्य तत् ।
इत्थं संततमालि वल्लभतमध्यानप्रसक्तात्मन-
श्चेतश्चुम्बितकालकूटमिव मे कस्मादिदं मुच्यति ॥ १६ ॥

॥ अथोद्देशः ॥

- 1) E °नोरथैश्चा° A चेष्ट . स्म° B चेष्टते स्मर° C चेष्टत (i. e. चेष्टते)
E चेष्टा च स्मरणं व्यथा 2) om. ACDE 3) D पद्मकांडकदली° E पद्मकंद
कदली° 5) D स्वासैः AB लिपति तनुं (B °नु) ज्ञाताप्यसौ E °तनुर्ज्ञातेत्यसौ
6) D om. ऽपि BE ध्रुवं inst. of सखि 7) om. DE; A om. अथ adds यथा
C ॥ अथ गुणकीर्तनचेष्टालक्षणादाहरणे ॥ 9) ADE तदित्यं 10) om. ACDE
11) A °मण्डलमिति CDE °मंडलमतिस्फारं 13) A संतमालि D °प्रसक्ता°
14) A °चुम्बिति का° 15) om. DE; A om. अथ B °गलक्षणां C °गलक्षणादाहरणे

यस्मिन्नम्यमरम्यं स्थान्न च कृषाय किं चन ।
 प्रद्वेषः प्राणितव्येऽपि स उद्वेगः स्मृतो यथा ॥ १७ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

अग्न्यागारं कलयसि पुरश्चक्रवाकीव चन्द्रं
 ५ बद्धोत्कम्पं शिशिरमरुता दक्षसे पद्मिनीव ।
 प्राणान्धत्से कथमपि बलाद्गच्छतः शल्यतुल्यां-
 स्तत्केनासौ सुतनु जनितो मान्मथस्ते विकारः ॥ १८ ॥

॥ अथ प्रलापः ॥

बम्भमीति मनो यस्मिन्नत्यौत्सुक्यादितस्ततः ।
 १० वाचः प्रियाश्रिता एव स प्रलापः स्मृतो यथा ॥ १९ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

इत्थं तेन निरीक्षितं न च मयाप्येवं समालोकित-
 स्तेनोक्तं सुभगेन तत्र न मया दत्तं वचो मन्द्या ।
 तत्सत्यं कथयामि किं स सुभगः कुप्येन्न मक्षं गत
 १५ इत्युक्त्वा सुदृशा कयापि वालितग्रीवं दृशौ स्फारिते ॥ २० ॥

१) B स्यात् न A हर्षो थ २) D संदेहः A प्रणि° B °तव्यो C °तव्य
 ३) om. ACDE ४) A °गारं and sup. रारं B °कारं ५) B गाढोत्कंठा
 B दक्षते ६) A चिराद्गच्छतश्च A °तुल्यास् BD °तुल्यान् C °तुल्यां त° ७) A
 मन्म° ८) om. CDE; A ॥ प्रलापो यथा ॥ ९) A यस्मिन्यात्यौ° १०) A
 प्रियाश्च ता एव स प्रलापो यतो ११) om. ACDE १२) C तं न AC स च
 B च स E मया सो एवमालो° A °कितः D °कितं १३) E तन्न च मया
 १४) B om. स A कुप्येत... इत्यु° B मथ्युच्चकैर् D मक्षं चिराद् १५) A °रितौ

॥ अयोन्मादः ॥

श्वासप्ररोदनोत्कम्पवसुधोल्लेखनैरपि ।

व्यापारो जायते यत्र स उन्मादः स्मृतो यथा ॥ २१ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

देवीवानिमिषेक्षणा विलिखति क्षोणीं श्रसित्युच्चकैः

किं चिद्भायति निश्चलापि बलवद्रोमाञ्चिता कम्पते ।

रोदित्यङ्गतां विलोक्य सुचिरं वीणामतिव्यापृता

स्वलपैरेव दिनैरियं वरतनुः केनापि संशिक्षिता ॥ २२ ॥

॥ अथ व्याधिः ॥

संतापवेदनाप्रायो दीर्घश्वाससमाकुलः ।

तनूकृततनुर्व्याधिरष्टमो जायते यथा ॥ २३ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

तापः शोषितचन्दनोदकरसः श्वासो विकीर्णोत्पलः

कर्पूराभिभवप्रचण्डपटिमा गण्डस्थले पाण्डिमा ।

स्नायद्वालमृणालनालललिता प्राप्ता तनुस्तानवं

तन्वंग्याः कथितः स्मरेण गुरुणा कोऽप्येष कष्टक्रमः ॥ २४ ॥

1) om. DE; A ॥ उन्मादः ॥ B °दलक्षणां 2) D स्वास° A °प्ररोदनो°
DE °धालेख° 3) C °ते न्यत्र AC उन्माद A मतो 4) om. ACDE 5) E
°क्षणां C प्रसत्यु° 6) D चिद्भायति C निश्चितापि A °ला च D om. पि
7) A °पृतां B °वृता D °वृतां E °पृतिः 8) A केनानुसंशि° 9) om. ADE
10) C om. प्रायो 11) A कृता तनुतनव्या° C तन्व° D तथा 12) om. ACDE
13) C शोषित° D °दकभर्ः A प्रवासो वकी° B प्रवासाविकी° C प्रवासावकी°
14) A कर्पूराभिभवप्रपञ्च° B कर्पूरप्रभवं प्रचंड° D °भवः प्र° 15) A स्यादूखा°
DE °नालललिका B °स्तावनं 16) AC °कृया A नयित° ABC कथित° D ल्येव

॥ अथ जडता ॥

अकाण्डे यत्र झंकारो दृष्टिः स्तब्धा गता स्मृतिः ।

श्वासः समधिकः काश्यं जडतेयं स्मृता यथा ॥ २५ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

५ दृष्टिर्निश्चलतारकाधरदलं श्वासैः कृतं धूसरं
प्रातं वासरचन्द्रबिम्बपदवीं वक्त्रं विनष्टा स्मृतिः ।
झंकारः परमेक एव वचनस्थाने स्थितः सांप्रतं
मन्ये ऽस्याः कुसुमायुधः सशिविरः प्रत्यङ्गमावासितः ॥ २६ ॥

॥ अथ मरणावस्था ॥

१० उपायैर्विविधैर्नार्या यदि न स्यात्समागमः ।

कन्दर्पशरभिन्नाया मरणं जायते ततः ॥ २७ ॥

पुंसो ऽपि हि भवत्येता दशावस्था मनोभवात् ।

मरणं किं तसौन्दर्यात्तयोः कैश्चिन्न बध्यते ॥ २८ ॥

अन्ये तदपि बध्नन्ति प्रत्युज्जीवनवाञ्छया ।

१५ वृत्तानुवादे तच्छस्तमुत्पाद्ये प्रायशो न हि ॥ २९ ॥

१) om. DE; AB om. अथ B adds लक्षणं २) A अकाले CDE दृष्टि
३) CE श्वासाः समधिकाः (C °मा°) D °धिकं कार्यं A मता ४) om. ACDE
५) C °तारिका° A °तलं ७) B वचनः E स्थाने ततः D स्थितं ABD सशिविरः
CE सशरधिः E °मावेक्षितः ९) om. ACDE १०) A उपायैर्जनितैर्वापि DE
°यैर्जनितैर्नार्या ११) D °शराविठाया १२) D मनोभुवः १३) A किं च सोन्दर्या-
न्नयो × किं च न बध्यते BD °र्यान् तु कैश्चिन्निव° C मृष्यते १४) A °ज्जवन°
१५) D °वादेन A तत्सत्यमुद्धान्ये in margin ये B तद्वाङ्मु° प्रायशोदितं E तत प्रस्त°

एकस्मिंस्तु मृतेऽप्यन्यो यदि जीवित्कथं चन ।
का स्नेहगणना तत्र म्रियते चेन्न संगमः ॥ ३० ॥

पूर्वं नारी भवेद्वक्ता पुमान्पश्चात्तदिङ्गितैः ।
ततः संभोगलीलेति स्वभावसुभगा स्थितिः ॥ ३१ ॥

अन्यथापि न दोषः स्याद्यदि प्रेम समं द्वयोः ।
रक्तापरक्तवृत्तिश्चेच्छृङ्गाराभास एव सः ॥ ३२ ॥

अयं च प्रायशस्तज्जैरित्थं हास्यो निबध्यते ।
निर्धनेन मया सार्धं वेश्ये मानय यौवनम् ॥ ३३ ॥

अनुरक्तो भवेद्यस्यां नायकस्तत्सखीजनम् ।
साम्ना मानेन दानेन बाढमावर्जयत्यसौ ॥ ३४ ॥

तस्याग्रे तत्कथां कुर्वन्स्वाभिप्रायं प्रकाशयेत् ।
तदभावे नियुञ्जीत कां चित्प्रव्रजितादिकाम् ॥ ३५ ॥

तद्वारेण समाख्यातस्वभावो ज्ञाततन्मनाः ।
उपचारपरैर्लेखैः साधयेत्तामतन्द्रितः ॥ ३६ ॥

1) E एकस्मिन् A मृते त्वन्यो B मृतेऽन्यो A दयि 2) CD मृयते BE संगतः C संगः D संभगः 3) A पुमान्पश्चात् तदिङ्गितैः 6) B °वृत्तिश्च शृ° CE °वृत्तिस्तु शृ° B °राभाव 7) B अनेन प्रा° AE हास्येषु B हास्येषु C हासे A बध्यते B वध्यते C प्रबध्यते 8) In D this line is put before l. 11. A साकं 9) C भवेद्यत्र D °ज्ञानः 10) A दानेन मानेन D दाने मानेन BD बाढ° 11) B तस्यामेतत्क° E तदग्रे D प्रकाशते 12) D न्ययुंजीत D °व्रजिका° BE °व्रजिका° A °व्रजितादिकाः C °व्रजितादिकां 13) B तद्वा° C ताद्वा° D तद्वां° C °तन्मनाः BD °तन्मना 14) B नयाचार° A °लेखैर्मदयेन्ना° D °लेखैः

ततो दृष्ट्वा विविक्ते तामिन्द्रजालकलादिभिः ।

प्रयोगैर्ललितैः स्वैरं विस्मयं परमं नयेत् ॥ ३७ ॥

धात्रीसखीविशमनि रात्रिचारे महोत्सवे तोत्रभये वने च ।

निमन्त्रणे व्याधिमिषेण शून्ये गृहे तयोर्नूतनसंगमः स्यात्

॥ ३८ ॥

५ यदा रागो गुरुः सा च लभ्यते नैव याचिता ।

क्षीणोपायस्तदा क्थन्यां नायकः साधयेत्ततः ॥ ३९ ॥

परस्त्रीगमनोपायः कविभिर्नोपदर्शितः ।

सुन्दरं किं तु काव्याङ्गमिति मत्वा निगद्यते ॥ ४० ॥

वामता दुर्लभं च स्त्रीणां या च निवारणा ।

१० तदेवं पञ्चबाणस्य मन्ये ऽहं परमायुधम् ॥ ४१ ॥

बहुमानाद्वाद्यादपि नृणामन्यत्र योषिति ।

प्रच्छन्नकामिता रम्या सतामपि भवेद्यथा ॥ ४२ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

१) C दृष्ट्वा A °कयादि° २) C प्रयोगैर्विविधैः E च परं ३) B चारिचारे महोत्सवो E व्याधिनिते च BE सूत्रे AC गेहे D गृही E गृहि ४) ACE °दा कन्यां B °दा नारीं साधयेन्नामतंद्रितः AE साधयेदिति C साधदिति ५) D °नोपायाः C °भिर्न प्रद° D °र्षिता E °पदिश्यते ६) A काव्यङ्गं सकृत्तस्मान्निग° E काव्यांगमेतन्नेत निदर्शयते B मत्वा ७) From वामता to बोधितां st. 54 lost in A १०) C तदेव D ता एव BD °वाणस्य CDE om. ऽहं CDE परमा° १२) BDE °कामितं BDE रम्यं BE ततामपि १३) om. DE; C तदुदा°

ज्ञीर्णं तार्णकुटीरकं निवसनं तल्पीकृतं स्थण्डिले
 नीरन्ध्रं तिमिरं किरन्ति सलिलं गर्जन्त एते घनाः ।
 गच्छामीति वदत्यसावपि मुहुः शङ्काकुला केवलं
 चेतश्चित्रमहो तथापि रमते संकेतके कामिनाम् ॥ ४३ ॥

॥ अथ मानप्रकारः ॥

5

स मानो नायिका यस्मिन्नीर्ण्या नायकं प्रति ।
 धत्ते विकारमन्यस्त्रीसङ्गदोषवशाद्यथा ॥ ४४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

किं चिद्वाष्पजलावलेशललिते नेत्रे मनाक्कुञ्चिते
 रागो विस्फुरणानुबन्धरुचिरः संदर्शितो गण्डयोः ।
 कम्पश्चाधरपल्लवे विरचितः कामं कुरङ्गीदृशा
 नोज्ञाने किमयं प्रिये प्रकटितः कोपोऽभिलाषोऽथ वा ॥ ४५ ॥

10

स प्रायशो भवेत्तेधा कामिनीनां प्रियं प्रति ।
 श्रवेद्य दोषमेतस्य गरीयान्मध्यमो लघुः ॥ ४६ ॥

॥ अथ गुरुमानः ॥

15

प्रतिनार्या गते काले स्वयं दृष्टे नखाङ्किते ।

³⁾ D वदत्स्वसावपि C om. शंका ⁴⁾ CE हरते BCE कामिनी ⁵⁾ om. DE ⁶⁾ D has before: स मानो नायिकामिनां BE समाना E नायका D वास्मि° C °र्षया ⁷⁾ C om. सङ्ग B °वसा° ⁸⁾ om. D; E मानाख्यविप्रलं-
 भस्य शृङ्गारस्योदाहरणमाह । ⁹⁾ C °ज्ञलाविले च ल° D °लेय° E °लाविले
 पि D समाकुञ्चिते ¹²⁾ C कोप प्रसादो य वा D om. वा ¹³⁾ C मानिनीनां
¹⁵⁾ om. DE; C om. अथ B °मानभेदः ¹⁶⁾ C प्रतिभार्या

तद्वासोदर्शने गोत्रस्खलिते च गुरुर्यथा ॥ ४७ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

बिम्बोष्ठः स्फुरति प्रयाति पदुतां गण्डस्थले शोणिमा
यातस्तिर्यगम् दशौ च बलवद्भूयुग्ममुद्गम्यति ।

५ इत्थं चण्डि तथा तवैष रुचिरः कोपक्रमो जृम्भते
ज्ञातो ऽहं प्रणतीरपास्य सुतरामेतद्दिदुर्नुर्यथा ॥ ४८ ॥

॥ अथ मध्यमानः ॥

दृष्टे प्रियतमे रागादन्यथा सह जल्पति ।

सख्याख्याते तथा दोषे मानो ऽयं मध्यमो यथा ॥ ४९ ॥

१० ॥ तयोदाहरणम् ॥

वाचो वाग्मिनि किं तवाद्य परूषाः सुभ्रु भ्रुवोर्विभ्रमो
ऽप्युद्भूतः कुत एव लोलनयने किं लोहिते लोचने ।
नास्त्यागो मयि किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुरः प्रेयसा
मानिन्या जलबिन्दुदत्तुरपुष्टा दृष्टिः सखीष्वाहिता ॥ ५० ॥

१५ ॥ अथ लघुमानः ॥

सविलासस्फुरच्चतुर्विद्धिमाणे ऽपरां प्रिये ।

१) B °ते पि C °ते व २) om. CDE ३) D पदुतां E पांडिमा

४) C ज्ञाते तिर्य° D याते तिर्य° B च चपलं भू° ५) C तया E कोपस्तथा

६) CE नितरामे° ७) om. DE; BC om. अथ C मध्यमानः ८) E संख्याते

य वा दोषे CE मानः स्यान्मध्यमो १०) om. CDE ११) B वाग्मिनि C तवात्र

CE परूषा B भ्रुवो वि° १२) DE एष १३) B मुधैव D पुनः १४) B °रमुखा

१५) om. DE; BC om. अथ; B °मानो यथा १६) DE सविलासं स्फु° BD

°क्ष्यमाने C °र्वीमाने D यं परां BE परा

किं चिदन्यमनस्के च ज्ञायते स लघुर्यथा ॥ ५१ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

मामेव ताडय नितम्बिनि यद्यकस्मा-
त्कोपो भवेत्तव मुखं तु निजं किमेतत् ।

अनीयते शशधरानुकृतिं कपोल-
पालीप्लुतेन धनकज्जलनेत्रवारा ॥ ५२ ॥

5

देशकालबलात्कोपः प्रायः सद्योऽपि योषिताम् ।
ज्ञायते सुखसाध्योऽयं कृच्छ्रसाध्योऽपि कामिनाम् ॥ ५३ ॥

प्रज्वलितोऽज्ज्वलदीपं रतिगृहमिन्दूज्ज्वलं च सौधतलम् ।
मधुमधुरीकृतमधुकरमधुरधनिबोधितं च वनम् ॥ ५४ ॥

10

इत्यादिषु प्रदेशेषु मानिनीनामसंशयम् ।
मन्युर्गुरुतमोऽप्याशु सुखसाध्यो भवेद्यथा ॥ ५५ ॥

दृष्ट्वा चन्द्रमसं मनोभववधूकेलिक्रियाकन्दुकं

1) CD व B °तेऽयं 2) om. CDE 3) E has before ओः 5) C
ज्ञायते E °कृतिः 6) D °पालि° C °ते धन° C adds: पतंत्वनारता वारां
धरा (read धारा) नृत्यंतु केकिनः । अथ कांतः कृतांतो वा दुःखस्यांतं करिष्यति ॥ ५३ ॥
cfr. Ind. Sprüche 3881. In C the following stanzas are accordingly
numbered higher by one. B adds: ॥ इति मानाः ॥ 7) CDE सर्वोऽपि
8) E °द्यो पि यं E कामिभिः 9) E °लं दीपं B तद्गृहमि° 10) E मधुविधुरी°
AB °धुनि योषितौ वचनं With योषितां A recommences. C °धितं वचनं
D °तं विपिनं 11) A कामिनीनाम° 12) C मानो गु° A सुखसौख्यो In D
stanza 55 is placed before st. 54 13) C °केलिप्रिया° D °केलिकृपा-
कौतुकं

प्रोन्मीलन्नवमालतीपरिमलं चाग्राय मानौषधम् ।
दीपार्चिःकपिशां विविक्तवलभीमालोक्य लोलदृशा
मानिन्या चटुमात्रकेण रमणे मानो मनाङ् मन्दितः ॥ ५६ ॥

मधुसमयशशधरोदयकन्दर्पमहादिकेषु कालेषु ।

५ मानो मनस्विनीनामतिमुखसाध्यो भवेद्भूम्ना ॥ ५७ ॥

चन्द्रश्चन्द्रमुखीद्वयतां क्षणमियं संभाव्यतां मञ्जरी
चूतस्य स्मरविद्विषि प्रियतमे कोपे ऽपि केयं रतिः ।
इत्युक्ते सुचिरेण तत्करतलं पादाग्रसंवाहना-
हुन्वत्याः सुदृशो बलात्पुलकिते जङ्घे च दोर्वल्लरी ॥ ५८ ॥

१० दूतोजनस्य पुरतो लघुरपि कोपो गुह्यते प्रायः ।
अभिनवदोषावसरे तथैव वनिताजनस्य यथा ॥ ५९ ॥

चरणपतनात्पत्युर्मन्यौ मनाक् शिथिलीकृते
त्यजति च किमप्युत्कम्पत्वं धनस्तनमण्डले ।
तदपि विलसत्सारङ्गाद्या प्रियानुनयेच्छ्या

३) D °कपिशं A °शां च चित्रवलभी° C °शां तिचित्रवल° C °दृशा
E लालदृशा ३) E तन्वांग्या B °मात्रके पि न र° but पि del., as it seems
CD °केन A मनागमन्दितः C मनाक् खंडितः E सनाक् मंदितः ४) E °शशि-
धरोदये A °महोत्सवेषु B °महोदयेषु D °महोदिकेषु ५) A °मुखसौख्यो ६) B
क्षणमियं ७) BD इत्युक्ता E इत्युक्ता प्रणतस्य त° A °तले C °वाहनं E °वाहने
९) A शुम्भत्यास् C चुम्बत्या B हुन्वंत्याः E धुन्वंत्याः B वलीन्पु° १०) C °पि-
सो गु° ११) D °जनस्य A °जनस्यैव १२) B °त्युर्मने १३) A भवति च
C व्रजति च D किमप्युक्तं प्राप्तं धनस्तनन्मंडले C धनमतुले (sic) १४) ADE विस-
रत्सार° C विकसत्सा° D °द्या चिरादनवेक्ष्यया E चिरानुनयेच्छ्या

कथमपि पुरो दृष्ट्वा दूतीं पुनर्भृकुटी कृता ॥ ६० ॥

चतुरचटुभिर्गाढाश्लेषैर्कृतात्परिचुम्बनै-

र्मधुरवचनैर्वारं वारं गतोऽप्यतिमन्दताम् ।

अपरवनितासङ्गाद्यं विलोक्य विलेपनं

कुवलयदृशः कोपः कान्ते पुनर्नवतां गतः ॥ ६१ ॥

5

साम दानं च भेदः स्यादुपेक्षा प्रणतिस्तथा ।

तथा प्रसङ्गविभ्रंशो दण्डः शृङ्गारहा न तु ॥ ६२ ॥

तस्याः प्रसादने सद्गिरूपायाः षट् प्रकीर्तिताः ।

सुन्दरास्ते निदर्शयन्ते सद्गोदाकृतिभिर्यथा ॥ ६३ ॥

॥ अथ साम ॥

10

दुर्विनीतोऽपि पाल्योऽहं त्वया सुभ्रु क्षमाभृता ।

इति वाक्यं भवेद्यत्र तत्सामेति निगद्यते ॥ ६४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

सत्यं भामिनि दुर्जनोऽस्मि दयिते पाल्यस्तथापि त्वया

यो दोषः स लघुर्मृगाक्षि नियतं दीनस्य मे क्षम्यताम् ।

15

1) C पुरो - - - - कटी कृता A °भृकुटी E °भृकुटिः 2) A चटुल-
वचनैर्गा° C कुटिलवचनैर्गा° D चटुल° D °हसत्प° E °हतात्प° D °चुम्बितै-
3) A °रलकवलनै° C °रलवननै E °रलककलतैर्वारं 4) A °ल्लानं C °दृशः
कामकोपः पु° E कान्ते कोप पु° 6) A सामदाने 7) A °विध्वंसो B °रहानिकृत्
C शृङ्गा ननु E शृङ्गारहेतवे 8) D om. षट् D परिकी° 9) AC सद्गोदाकृति° B
°भिस्तथा 10) om. ABDE; C om. अथ 11) A अविनीतो D सय 12) AE
वाणी 13) om. ADE; B अथ सामोदा° 14) C माननि 15) A तद्दोषस्सकलो
मृगाक्षि E नो दोषः

इत्थं जल्पति वल्लभे मृगदृशा चतुर्जलं संवृतं
रक्तवं विरलीकृतं च वदने दत्तं च किं चिद्वचः ॥ ६५ ॥

॥ अथ दानम् ॥

अलंकारादिकं दद्यान्नायको यत्र तुष्टये ।
उद्दिश्य कारणं किं चिदानं तत्स्याच्च तद्यथा ॥ ६६ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

प्रणयिना निजहारतां स्वयं किल तवेति निवेश्य कु-
चस्थले ।

पुलकभाजि पुरा कुपिताप्यसौ कृतकचग्रहणं परिचुम्बिता
॥ ६७ ॥

॥ अथ भेदः ॥

10 यस्मिन्परिज्ञने तस्याः समावर्ज्य प्रसादितम् ।
तेनैव लभते कान्तां कान्तो भेदः स उच्यते ॥ ६८ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

धुन्वाना करपल्लवं विदधती दृष्टिं रुषा रागिणीं
तन्वाना वचनानि निष्ठुरतरं मागाः शठेत्यं मुहुः ।

1) A र्जलात् B °र्दूलैः C °र्जलैः E चतुर्जलसंवृती C संकृतं 2) B वकृतं
D विमली° B °कृतं न वचने om. च before किं 3) om. cdd. 4) D दत्ता
ना° 5) B उद्देश्य E चिद्वदनं लब्धाशुत यया 6) om. ACDE 7) BCD
°लता BE नवेति C तावेति B कुचद्वये 8) From भाजि to इत्थं 3, 6 lost
in A 9) om. CDE; B ॥ भेदलक्षणां ॥ 10) C °ज्ञनं E °ज्ञमं C प्रसादनैः
11) C ददते BE कांतं 12) om. CDE 13) B रागिणां C रागिनी D रागिनी
14) B तन्वाना B निष्ठुर° CDE निष्ठुर° B मागा सखीत्यं

दूरादागतभीतिमत्यभिमते स्वैरं स्वसंज्ञाकृता
पूर्वावर्जितया चकोरनयना सख्यैव संबोधिता ॥ ६१ ॥

॥ अयोपेक्षा ॥

प्रसादनविधिं त्यक्त्वा वाक्यैरन्यार्थसूचकैः ।
यस्मिन्प्रसाद्यते योषिदुपेक्षा सा मता यथा ॥ ७० ॥

5

॥ तयोदाहरणम् ॥

एतत्किं ननु कर्णभूषणमयं हारः सुकाञ्ची नवा
बद्धा का चिदियं त्रयाद्य तिलकः श्लाघ्यः प्रिये कल्पितः ।
प्रत्यङ्गं स्पृशतेति तत्क्षणभवद्रोमाञ्चमालाञ्चिता
तन्वी मानमुपेक्षयैव शनकैर्धूर्तन संमोचिता ॥ ७१ ॥

10

॥ अथ प्रणतिः ॥

केवलं दैन्यमालम्ब्य पादपातो नतिर्मता ।
अभीष्टा सा भृशं स्त्रीणां ललिता च भवेद्यथा ॥ ७२ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

कुङ्कुमार्द्रकुचकुम्भबिम्बितं वीक्ष्य पृष्ठमितराङ्गनाश्रयम् ।

15

1) D °दायत° E °दायति° C °मते दृष्टे 3) om. CDE 4) B प्रसा-
दविधिं D प्रसाधन° CE °विधि D त्यक्त्वा वाक्यैरन्यार्थ° 5) E यत्र प्रसा°
6) om. CDE 7) E एतत्किं तत्र कर्णा° D हारस्तु काञ्चीलता 8) D चिदयं
9) D °माञ्चमालञ्चिता 10) B °पेक्षयैव C संमोहिता 11) om. E; CD om.
अथ 12) D om. केवलं B पादापातेन निर्मिता C °पातौ 13) C ऋभिष्टा E
अभीष्ट सो मता D ललितं C सा भ° E ललिता ज्ञायते यथा 14) om. CDE
15) C °कुम्भिलबितं D °कुम्भलिङ्गितं CDE पृष्ठमपरा° B °राङ्गपाश्र्वं C °राङ्गनागतं

शंसदूनरसमाश्रु सा मुदं प्राप पादपतितस्य कामिनः ॥७३॥

॥ अथ प्रसङ्गविभ्रंशः ॥

अकस्माज्जायते यत्र भयहर्षादिभावना ।

सोऽयं प्रसङ्गविभ्रंशः कोपभ्रंशात्मको यथा ॥ ७४ ॥

5 ॥ तथोदाहरणम् ॥

कथं ममोरसि कृतपक्षनिःस्वनः

शिलीमुखोऽपतदिति जल्पति प्रिये ।

निवृत्य किं किमिति ब्रुवाणयानया

ससाधसं कुपितममोचि कान्तया ॥ ७५ ॥

10 यथोत्तरं बलीयांस इत्युपायाः प्रसादने ।

आद्यास्त्रयो धनं कार्या विदग्धैः पश्चिमाः क्व चित् ॥ ७६ ॥

नातिखेदयितव्योऽयं प्रियः प्रमदया क्व चित् ।

मानश्च विरलः कार्यः प्रणामोत्सवलब्धये ॥ ७७ ॥

इत्युपायान्प्रयुञ्जीत नायिकापि प्रियं प्रति ।

15 क्रुद्धं नोपेक्षते किं चित्तत्रान्यत्कारणं भवेत् ॥ ७८ ॥

1) B संशदून° C शंसदूर्न° D संसरदूधनरसानुता मुदं E संगभूतरस° B om. प्राप 2) om. DE; B om. प्र 3) D °स्माद्यायते C om. भय D °भावनो 4) C °भ्रंशान्मतो 5) om. CDE; B ॥ अथ प्रसंगविभ्रंशोदाहरणं ॥ 6) C °निस्वन E °निस्वनं 7) E ऽखलगादिति 8) E निवृत्य C किमेतदि DE कि-मिदमिति C ब्रुवाणायां D ब्रुवाणया E ब्रुवाणाना 9) C साधसं 10) D बलीयान्स इत्युपायः 11) CD °स्त्रयः सदा BE पश्चिमा D पश्चिम 12) D om. मान D प्रणामोत्स° CD °सिद्धये 13) E नायका° 14) B क्रुद्धा E कुल्लरातेष्यते C किं तु तत्रान्य° D किं तु तत्रान्य°

स्नेहं विना भयं न स्यान्मन्मथो नेर्षया विना ।
 तस्मान्मानप्रकारो ऽयं द्वयोः प्रीतिप्रवर्धनः ॥ ७९ ॥
 प्रियसुभगनाथवल्लभरुचिरस्वामीशकान्तचन्द्रमुखाः ।
 दयितमनोरमरमणीजीविता इत्यादि नाम स्यात् ॥ ८० ॥
 प्रीतौ भर्तारि सुदृशामप्रीतौ पुनरमूनि शठधृष्टौ ।
 निर्लज्जदुराचारौ निष्ठुरदुःशीलनामानि ॥ ८१ ॥
 गर्वाद्यसनात्यागाद्विप्रियकरणाच्च निष्ठुराद्वचनात् ।
 लोभादतिप्रवासात्स्त्रीणां द्वेष्यः प्रियो भवति ॥ ८२ ॥

॥ अथ प्रवासः ॥

परदेशं व्रजेद्यत्र कुतश्चित्कारणात्प्रियः ।
 स प्रवास इति ख्यातः कष्टावस्थो द्वयोरपि ॥ ८३ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

दृष्टं केतकधूलिधूसरमिदं व्योम क्रमाद्वीक्षिताः
 कक्षान्ताश्च शिलीन्ध्रकन्दलभृतः सोढाः कदम्बानिलताः ।
 सख्यः संवृणुताशु मुञ्चत भयं कस्मान्मुधैवाकुला

1) B स्यान्ममो 2) B प्रति° C प्रीतिविव° E प्रीतिर्विव° 3) CE °सुभ-
 गरुचिरवल्लभनाथस्वामी° D °सुभगरुचिरुचिरवल्लभस्वामिनीश° 4) D °मनोहर°
 CE °रणाज्ञी° odd. °जीवित 5) E पुनरिमामि नामानि B °धृष्टैः E °दृष्टौ
 6) E दुर्वृत्तौ निष्ठुरदुःशीलवामादि (sic, all) CD निष्ठुर° 7) B °व्यसनाया°
 CD निष्ठुर° C °रात्र वच° E °रालापात 9) om. CDE 10) C व्रजेयस्मिन्
 D गतो यत्र 12) om. DE; C एतदुदा° 13) D कष्टं के° B केतन° DE
 केतकि° C क्रमाद्वीक्षितां D °क्षितां E °क्षीयतां 14) B कक्षान्तश्च CE कक्षांताश्च
 15) C सख्यैः D संवृणुताश्च C °ताशु B संचय भयं C मुञ्च

एतानप्यधुनातिवब्रधृता नूनं सहिष्ये धनान् ॥ ८४ ॥

॥ अथ देशान्तरकामुकस्यावस्थावर्णनद्वयम् ॥

कामं कर्णकटुः कृतोऽतिमधुरः केकारवः केकिनां
मेघाश्चामृतधारिणोऽपि विहृताः प्रायो विषस्यन्दिनः ।

५ उन्मीलन्नवकन्दलावलिर्सौ शय्यापि सर्पायते
तत्किं यदिपरीतमत्र न कृतं तस्या वियोगेन मे ॥ ८५ ॥

कार्श्यज्ञाग्रमालिन्यचिन्ता वै तत्र ज्ञायते ।

अवस्था विविधा स्त्रीणां मृत्युः स्यादवधेः परम् ॥ ८६ ॥

॥ अथ देशान्तरगतनायकस्य नायिकामुद्दिश्य कामं प्रति सखीसोपालम्भवाक्यम् ॥

१० अद्यैव यत्प्रतिपदुद्गतचन्द्रलेखा-

सख्यं त्वया तनुरियं गमिता वराक्याः ।

काले गते कुसुमसायक तत्प्रभाते

बाणावलीं कथय कुत्र विमोक्षसि त्वम् ॥ ८७ ॥

॥ अथ देशान्तरगतनायकनायिकास्वप्नद्वयपणम् ॥

१) D °धुनापि वङ्ग° C °ष्ये धुना २) om. CDE ३) B करोति मधुरः
DE कृतो पि म° B केकिनो ४) C °मृतदायिनो D °मृतदायिनो E °मृतवर्षिणो
B प्रायेण D विषं स्य° ५) D °वनिर्° CD °सौ सङ्गाप्यसङ्गायते E सप्तेर् य
य शिष्यायते ६) C om. यद् E चिद्विप° D °तमय C कृते C °गेन किं ७) C
कार्श्य° B °मालिन्यं DE °चिन्ताया D यत्र ८) C मृत्युः देवधेः DE मृत्युश्चेदवधेः
(E °धिः) E पुः ९) om. CDE १०) C °रेखा ११) D वराक्या १२) B
°साधक E नु प्रभाते १३) B om. बाणा° E °लिं BD विमोक्षसि १४) om.
DE; BC om. अथ B om. गत B °नायकोना° C °नायकास्व° (om. नायिका)
C °स्वप्नपणं

निःश्वासैः सकृ सांप्रतं सखि गता वृद्धिं ध्रुवं रात्रयः
 सार्धं लोचनवारिणा विगलितं तत्प्रकाणत्कङ्कणम् ।
 प्राणाशा तनुतामुपैति च मुहुर्नूनं तनुस्पर्धया
 कन्दर्पः परमेक एव विज्ञयी यातेऽपि काले स्थितः ॥ ८८ ॥

नीरागोऽधरपल्लवोऽतिमलिना वेणी दृशौ नाञ्जिते 5
 व्यालम्बालकमालिका धवलतामालम्बतेऽङ्गच्छविः ।
 इत्थं सुभ्रु विसंश्रुलापि विरहव्यापद्विमर्दादियं
 सख्यैव स्थिरशोभया दृढतरं प्रत्यङ्गमालिङ्ग्यते ॥ ८९ ॥

किं तत्र नास्ति रत्ननी किं वा चन्द्रो न तत्र सौधरुचिः ।
 येन सखि वल्लभामपि न स्मरति स मां विदेशरुचिः ॥ ९० ॥ 10

प्रसर शिशिरामोदक्षोदं समीर समीरय
 प्रकटय शशिन्नाशाः कामं मनोभव जृम्भ्यताम् ।
 अवधिविद्वसः पूर्णः सख्यो विमुञ्चत तत्कथां
 हृदयमधुना किं चित्कर्तुं ममान्यदिहेच्छति ॥ ९१ ॥

इत्यादिविरहावस्थाः पुंसोऽपि हि भवन्ति ताः । 15

1) BCE निश्वा° D om. ध्रुवं E परा रा° 2) D °वारिपौव गलितं
 B यत्प्राकृतं कंकणं C तत्प्राकृतैः कंकणैः D तत्प्राकृताणत्कङ्कणैः E तत्प्राकृतं मे मुखं
 3) C मुहुस्पर् D न तु स्प° 4) B ज्ञाते D यातो E स्थाने रकांसस्त्यिन्नः C स्थितिः
 5) B °ल्लवे 6) D व्यालम्बालक° B °ङ्गविं D °ङ्गवि 7) E सुभ्रुवि° B वि-
 संश्रुलापि CD °ष्टु° D विसंश्रुलापि E °व्यापारम्° 8) cdd. सख्यैव C °शोभया
 E °शोचया B °लिङ्गते E °लिङ्गिता 9) D रत्ननीं B चन्द्रो न किं त्वसावरुचिः
 E न किं ह सो व्यरुचिः 10) B om. न 11) B °क्षोदं CDE °मोदं C कौदं
 D क्षोदं E कौदं E समर B समीरणाः 12) CD जृम्भतां 14) B °दिहेच्छते

कन्दर्पशरघाताद्या मा भूवन्वैरिणामपि ॥ १२ ॥

॥ अथ करुणात्मकः ॥

यत्रैकस्मिन्मृते ऽप्यन्यो मृतकल्पो ऽथ तद्गतः ।

नायकः प्रलपेत्प्रेम्णा करुणो ऽसौ स्मृतो यथा ॥ १३ ॥

5 ॥ तदुदाहरणम् ॥

दग्धा स्निग्धवधूविलासकदली वीणा समुन्मूलिता
पीता पञ्चमकाकली कवलिता शीतद्युतेः कौमुदी ।

प्लुष्टः स्पष्टमनेकरत्ननिचयो नाहं रतिः केवलं
कन्दर्पं दहता हरेण भुवनं निःसारमेतत्कृतम् ॥ १४ ॥

10 ॥ अथ पुरुषप्रलापोदाहरणम् ॥

वक्त्रं चन्द्रमसा दृशौ मृगगणैः केशाः कलापित्रजै-
र्मातङ्गैः स्तनमण्डलं भुजलतोष्णासश्चलत्पल्लवैः ।

सौगन्ध्यं मलयानिलेन बलिना तन्वी विभज्येति सा
सर्वैर्निष्कण्णैर्हृताहृतमहो दैवेन किं चित्र मे ॥ १५ ॥

15 इयतीं सुभगावस्थां गतो ऽसि यस्याः कृते स्मरातङ्कात् ।

1) E °रिणोरपि 2) om. DE; BC om. अथ 3) C °स्मिन्विनष्टेभ्यो
D °स्मिन्विनष्टे न्यो E यत्रैकस्मिन् विपन्ने ऽन्यो मृ° पि B तद्गता E तद्गतं 4) B
नायिका BDE °प्रेम्णा B मृतो E मृतो 5) om. CDE 6) C °बधू° CE
समुन्मूलिता 8) B प्लुष्ट E प्लुष्टा E °रत्नरिपुणा 9) CE हृता 10) om.
DE; C om. अथ 12) D °लतापासश्च° CE °ललासो लतामंडपैः 13) D °लेन
दयिता पत्नी वि° C °निले 14) BCD °निःक° E °निःक° B °हृता भुवमहो
D om. हृता E °णौ हृता भुवमहो तै केत दैवेन मे 15) C इयतीं C om. ऽसि
B यस्या C वस्याः D स्मरतां

मूर्हां कुरामि सा तव गतपुण्या नयनसलिलेन ॥ १६ ॥

पाशो विपाशित उपाहित एष सान्द्रः

कर्पूररेणुरूपगूढमुरो नताङ्गि ।

पापेन येन गमितासि दशाममुष्यां

मूर्हाविरामललितं मयि धेहि चक्षुः ॥ १७ ॥

5

ज्ञानो मुक्ताश्रुद्विग्रः सस्ताङ्गो नष्टचेतनः ।

सचित्तो दैन्यभागस्मिन्नेवंप्रायो जनो भवेत् ॥ १८ ॥

केषां चित्करुणाभ्रान्तिः कारुण्यादिकृ जायते ।

एतस्य मिथुनावस्थां विस्मृत्य रतिमूलजाम् ॥ १९ ॥

स्त्रीपुंसोश्च भवेदेष सापेक्षः संगमः पुनः ।

10

शृङ्गारवचनप्रायः करुणाः स्यात्स चान्यथा ॥ १०० ॥

तस्माच्छृङ्गार एवायं करुणेनानुमोदितः ।

सौन्दर्यं सुतरां धत्ते निबद्धो विरलं बुधैः ॥ १०१ ॥

॥ अथ स्त्रीणां सखीजनः ॥

1) B हरति B तगपु° C गतगत° 2) B पासो विपासित CD उपासित
BD सान्द्र- 3) E °गूढतरो C नतांगि D नतांगो 4) B केन D om. येन CE
गमितेति D दृष्टा° C °ममुष्मिन् E °ममुष्मिन 6) E ग्लानो C मुक्ताश्रु° D
°द्विग्रः 7) C °भाग्र° D °भाषो स्मि° 8) B °द्विषु E °द्विद 9) D एतच्च
C विस्मृत्य B मति° CD रतिभावतां 10) CE स्त्रीपुंसयोर्भ° D °द्वेषः CD सापेक्षे
CE संगमे D संगमो 11) E °वचने प्रायः D करुणा C स्यात् चान्य° D स्यात्सतां
यथा 12) BE तस्मात् शृ° D तस्मा शृ° D नामायं C करुणो नानु° 14) om.
DE; BC om. अथ

कारुदासी नदी धात्री प्रतिवेश्याथ शिल्पिनी ।

बाला प्रव्रजिता चेति स्त्रीणां ज्ञेयः सखीजनः ॥ १०२ ॥

कलाकौशलमुत्साहो भक्तिश्चित्तज्ञता स्मृतिः ।

माधुर्यं नर्मविज्ञानं वाग्मिता चेति तदुणाः ॥ १०३ ॥

५ विनोदो मण्डनं शिल्पोपालम्भोऽथ प्रसादनम् ।

संगमो विरहाश्चासः सखीकमेति तद्यथा ॥ १०४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

मया कोऽयं मुग्धे कथय लिखितः सत्वरसखी-

वचः श्रुत्येत्युच्चैर्विनिहितदशा चित्रफलके ।

१० न वक्तुं तन्वंग्या शक्तिमथ वोढामविदल-

त्कदम्बाकारेण प्रिय इति समाख्यायि वपुषा ॥ १०५ ॥

प्रत्यङ्गं प्रतिकर्म नर्मपरया कृत्वाधिब्रूढस्मरा-

दौत्सुक्यं प्रविलोक्य मोहनविधौ चातुर्यमस्याः पुनः ।

सख्या यावकमण्डनं न रचितं पादे कुरङ्गीदृशः

१५ सस्मेरं विशदच्छदे च शयने दृष्टिः समारोपिता ॥ १०६ ॥

नीरन्ध्रं परिरभ्यते प्रियतमो भूयस्तरां चुम्ब्यते ।

१) BE कारुदासी B नदी C °वेष्माथ E °वेष्मा च २) C स्त्रीणां प्रेक्ष-
जना स्मृताः D ज्ञेया सखीजनाः ४) B माधुर्यनर्म° B वाग्मिता ५) D विनोदं
B मदनं D प्रसादनं ६) C स्वोर्कमेति ७) om. CE ८) D अथे BCD कोपं
मुग्धे १०) C शक्तिमथ किं तु विदलत्क° D शक्तिमथ वा चारुविदला- B °वि-
लस- १२) B कृत्वाभिब्रूढस्म° DE कृत्वा निगूढस्मरा- १३) E °दौत्सुका E चार्ह्य-
मालोक्य च १४) B यावमण्डनं C न चितं

तद्वाढं क्रियते यदस्य रुचिरं चादूच्चकैस्तन्यते ।
 सख्या मुग्धवधूरियं रतिविधौ यत्नेन संशिक्षिता
 विज्ञातं गुरुणा पुनः शतगुणं पुष्पेषुणा कारिता ॥१०७॥

सुभग भवता हृदये तस्या ज्वलत्स्मरपावके
 ऽप्यभिनिवसता प्रेमाधिक्यं चिरात्प्रकटीकृतम् । 5

तव तु हृदये शीते ऽप्येवं सदैव सुखाप्तये
 मम सहचरी सा निःस्नेहा मनागपि न स्थिता ॥१०८॥

कोपं विमुञ्च कुरु नाथ वचो मदीय-
 माश्वासय स्मरकृशानुकृशां कृशाङ्गीम् ।
 एकाकिनी कठिनतारकनाथकाह्या 10

पञ्चवमाश्रु ननु यास्यति सा वराकी ॥१०९॥

अमुं दधे ऽंशुकमहमत्र पादपे
 युवामलं निभृतमिहैव तिष्ठतम् ।

रहःस्थयोरिदमभिधाय कामिनोः

पुरो ययौ निपुणसखी लतान्तरम् ॥११०॥ 15

1) BCD तद्वाढं E तद्वाढं D चादूच्चकैः चादू. सूयते गूश्च-
 कैस्तन्यते 2) E रतिविधौ 3) E निर्भतगुरुणा C विज्ञातः D विज्ञातः C कर्णा
 D कर्णा 4) B तस्यां D तस्य 5) D °निविशिता E °निविशिता D रणाधिक्यं
 6) E तु C शीते 7) D निस्नेहा 8) BE मदीयं 9) B मा वासय C °स्वा°
 E °क्षणा कृ° C कृशाङ्गी 10) CE °तारकराज्ञ° D °तारकायकांयां 11) B यास्यति
 E व्यास्यति 12) C आह B दधे CDE दधे शुक° E शुकमिह पत्रपादपे C °हमप्र
 पादपे D adds: युवामत्र पादपे 13) C युवामहं BC तिष्ठतां D तिष्ठतां E तिष्ठतं
 14) BDE रहस्य° C रहस्यो° B om. from मभिधाय to p. 68, l. 1 मुञ्चै° 15) E लतान्तरे

स्फुरति यदिदमुच्चैर्लोचनं तन्वि वामं

स्तनतटमपिधत्ते चारुरोमाञ्चमाला ।

कलयति च यदन्तःकम्पतामूरुकाण्डं

ननु वदति तदस्य प्रेयसा संगमं ते ॥ १११ ॥

⁵ इत्यादि विविधं सख्यो व्यापारं कुर्वते सदा ।

योषितामत्र सर्वस्वनिधानकलशोपमाः ॥ ११२ ॥

इत्थं विरचनीयोऽयं शृङ्गारः कविभिः सदा ।

अनेन रक्षितं काव्यं प्रायो नीरसमुच्यते ॥ ११३ ॥

तव नाथानुरागोऽयं मद्विधैः कथमुच्यते ।

¹⁰ येनैकापि प्रिया नीता पञ्चवं पुण्यकारिणा ॥ ११४ ॥

इत्थं विचार्य प्रचुरप्रयोगान्योऽमुं निबध्नाति रसं रसज्ञः ।

तत्काव्यमारोप्य पदं विदग्धवक्त्रेषु विश्वं परिबम्भमीति

॥ ११५ ॥

॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाभिधाने काव्या-
लंकारे विप्रलम्भशृङ्गारो नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

¹) E स्फुरति B °मुच्चकैर्लोचनं ²) C स्तनयुगम° E °मभिधत्त *add.* °मालां
³) B च यदंगतः कं° C च यदंतःकल्प° D च यदतःकं° E चलदतः कं° ⁴) C
यदस्य B संगमे य ⁵) E इत्थं च वि° C विवि स° B °ते ते सदा D *adds* ११
In C the order is 1. 5. 6. 9. 10. 7. 8. 11. 12. ⁷) E °नीयो सो ⁸) E
om. stanza 114 ¹⁰) C येनैकेन प्रिया नित्यं ¹¹) B प्रचुरं ¹²) C °प्य पदग्ध°
¹³) B *om.* भट्ट; C °भट्ट° E श्रीभट्टरुद्र° C puts का° before शृ° BCE °तिलके
(*om.* अभिधाने) D काव्यप्रसालं ¹⁴) CE *om.* विप्र° नाम B °शृंगारे दि° C *adds*: ॥२॥

विकृताङ्गवचश्चेष्टावेषेभ्यो जायते रसः ।

हास्योऽयं हासमूलत्वात्पात्रत्रयगतो यथा ॥ १ ॥

॥ अथोन्नमलक्षणां ॥

किं चिद्विकसितैर्गण्डैः किं चिद्विस्फारितेक्ष्णैः ।

किं चिद्विद्यद्विज्ञैः सोऽयमुत्तमानां भवेद्यथा ॥ २ ॥

5

॥ तथोदाहरणम् ॥

पाणौ कङ्कणमुत्फणाः फणिपतिर्नेत्रं ज्वलत्पावकं

काण्ठः कुण्ठितकालकूटकुटिलो वस्त्रं गजेन्द्राजिनम् ।

गौरीलोचनलोभनाय सुभगो वेषो वरस्येति मे

गण्डोल्लासविभावितः पशुपतेर्हासोद्गमः पातु वः ॥ ३ ॥ 10

॥ अथ मध्यमनीचहासलक्षणां ॥

मध्यमानां भवत्येष विवृताननपङ्कजः ।

नीचानां निपतद्वाष्पः श्रूयमाणधनिर्यथा ॥ ४ ॥

1) CDE °वचःकृत्य° 2) D हासो E हास्योपहासमूलात्मा पा° BCD हास्य°
C °त्रयागतो. B adds: हासस्त्रिविधः । उन्नमो मध्यमो नीचः ॥ 3) om. CDE
4) B °द्विकृतै° C °द्विकसितै° D °द्विकसितै° BE °लपाः 5) B चिल्लसद्विज्ञैः
C चिद्विज्ञैः E °द्विज्ञः C स्मृतो यथा 6) om. CDE 7) B °नेत्रं D °नेत्रं
लसत्पा° B °वकः 8) E कुट्टित° 10) BD °तेर्हास्यो° 11) om. DE; BC
om. अथ B मध्यनीच° C °नीचच° B °हास्य° 12) BD विकृता° B °पंकजं
13) B विपतद्वा° C °द्विदाष्पश्रू° E निपतेद्वा° B श्रूयमाणो ध्व° D °मान°

॥ अय मध्यहासोदाहरणम् ॥

मुग्धे त्वं सुभगे न वेत्सि मदनव्यापारमद्यापि तं
नूनं ते ऽब्जदलैषिणायमलिना दृष्टो न भर्त्राधरः ।
सख्यैवं कृतं वधूं प्रति सदा सानन्दमाविर्भव-
५ द्भक्तान्तर्गतसीधुवासरसिकैर्भृङ्गैर्यथा धावितम् ॥ ५ ॥

॥ अय नीचहासोदाहरणम् ॥

त्यक्त्वा गुञ्जफलानि मौक्तिकमयी भूषा स्तनेष्वाहिता
स्त्रीणां कष्टमिदं कृतं सरसिजं कर्णे न बर्हिच्छदः ।
इत्थं नाथ तवारिधाम्नि शबरैरालोक्य चित्रस्थितिं
१० बाष्पाद्रिकृतलोचनैः स्फुटरवं दारैः समं कृत्यते ॥ ६ ॥

॥ अय हास्यरसानुभावः ॥

अस्मिन्सखिकराधातनेत्रोल्लासाङ्गवर्तनम् ।
नासाकपोलविस्पन्दो मुखरागश्च जायते ॥ ७ ॥

॥ अय करुणाः ॥

१) *om.* DE; BC *om.* अय B तयोदा° २) E मुग्धा C *om.* न B तन्
CE यन् ३) C ते कमलं षिणा° D ते जलजैरिना° E नूनं । तजलजैषिणायमालिना
D दृष्टो C *om.* न ४) B सख्यैवं E सख्यैवं CDE प्रति तथा सा° ५) C
°वक्रातर्धन° E °द्वक्त्रतर्धनश्रीधुगंध° ६) *om.* DE; BC *om.* अय B नीचलक्षणं
७) C त्यक्त्वा DE त्यक्त्वा B *om.* भूषा C शोभा ८) With पां in स्त्रीणां A
recommences. A वर्ह° BD बर्हि° CDE °च्छदं ९) A नाम ABDE शवरै°
C शरवरैरा° DE °ति १०) A वा° B वाष्पा° C वाष्पंधी° D वाष्पंधी°
B स्फुटरं B हास्यते ११) *om.* ABDE १२) BCD तस्मिन्° D °सली°
१३) B °निष्पंदो D विस्पंदो E विस्पंदो १४) *om.* ADE; B अय करुणारसविशे-
षशोकस्यायिभावः

शोकात्मा करुणो ज्ञेयः प्रियभृत्यधनक्षयात् ।
 तत्रस्थो नायको दैवकृतः स्यादुःखभाजनम् ॥ ८ ॥
 भर्ता संगर् एव मृत्युवसतिं प्राप्तः समं बन्धुभिः
 प्रौढानामनिशं दुनोति च मनो वैधव्यलाभाद्धूः ।
 बालो दुस्त्यज एक एव च शिशुः कष्टं कृतं वेधसा
 जीवामीति महीपते प्रलपति तद्वैरिणीमत्तिनी ॥ ९ ॥

॥ अथ करुणानुभावः ॥

भूपातो दैवनिन्दा च रोदनं दीननिःस्वनः ।
 शरीरताडनं मोहो वैवर्ण्यं चात्र जायते ॥ १० ॥

॥ अथ रौद्रः ॥

क्रोधात्मको भवेद्भौद्रः प्रतिशत्रूनमर्षणः ।
 रक्तप्रायो भवेद्यत्र नायको ऽत्यग्रविग्रहः ॥ ११ ॥
 यैः प्राणापहृतिः कृता मम पितुः क्षुद्रैर्युधि क्षत्रियै

1) C °मृत्युर्धिन° E °मृत्योर्दन° 2) AC तत्रेत्यं B अत्रेत्यं E तत्रस्य C देव°
 BC °हत 3) A भर्ता A °वसतिः प्राप्ता D मृत्युपंखी प्राप्ताः A बन्धुभिर् E बांधवैर्
 4) A यूनां ह्यासमिय E दानाकाममिय A धुनोति E °व्यभावाद्° 5) B एक एष
 च A वेदसा 6) C विलति A तद्वैरि° 7) om. ADE; B करुणा तथानुभावः
 D अथ करुणो रसानुभावकथनं 8) A भूपतौ C °पतो देवनंदा A °नं चैव निस्स्वनः
 B °निस्स्वनं C °निस्वनः D °निश्वासं E °निस्वतः 9) A चैव 10) om. ADE;
 B ॥ रौद्रभावं ॥ 11) C °शूरान° D °शत्रुन° B °मर्षितः In A मर्षणाः रक्त
 is broken off 12) D भवत्यत्र E भवेत्त्रैत्र नायको एतुय° 13) अयत्ना° B
 प्राणापहृतिः D मयि गुरौः क्षु° From तिः to तुः broken off in A. C क्षुद्रैः
 कृतै क्ष° E °मृधा क्षयै B °यैः

रामो ऽहं रमणीर्विहाय बलवन्निःशेषमेषां कृष्ठात् ।
भास्वत्प्रौढकुठारकोटिघटनाकाण्डत्रुटत्कंधरा-
स्रोतोऽन्तःस्रुतविस्रशोणितभरैः कुर्या क्रुधो निर्वृतिम् ॥१२॥

॥ अथ रौद्रानुभावः ॥

५ मुखरागायुधक्षेपस्वेदकम्पाधरग्रहाः ।
शक्तिशंसा कराघातो भृकुटिश्चात्र ज्ञायते ॥१३॥

॥ अथ वीररसः ॥

उत्साहात्मा भवेद्वीरो दयादानादिपूर्वकः ।
त्रिविधो नायकस्तत्र ज्ञायते सत्त्वसंयुतः ॥१४॥

१० गाम्भीर्यौदार्यसौन्दर्यशौर्यधैर्यादिभूषितः ।
आवर्जितजनो जन्ये निर्व्यूढप्रौढविक्रमः ॥१५॥

॥ अथोन्नमवीरः ॥

अयि विहंग वराककपोतकं विसृज धेहि धृतिं मम मेदसा ।
शिविरहं भवता विदितो न किं सकलसत्त्वसमुद्धरणक्षमः
॥ १६ ॥

१) B रमणीं D रमतेणीर्वि° B बलवन्निःशेषमेषां D बलवन्निःशेषमेव A
°निःशेषमेका E बलवाननिः° २) D तेषां प्रौ° A °गटना° ३) A स्रोतान्त°
BDE ओ° BD °श्रुत° E °श्रुति° BD °विश्र° C °विल्ल° C क्रुधां ४) om.
ADE; B om. अथ ५) B °रागोयुधाक्षेपः A °धाक्षे° E °धो° C °व° D
°कपो° AD °ग्रहः ६) B शक्तिः शशांक° A भृकुटी चात्र ७) om. ABDE
८) A दयादानाति° CE °नातिपू° ९) C त्रिविधो १०) C °र्यशूत्वधर्मधैर्या° E
°र्यशोऽनीयधर्मधै° A °षिताः ११) ACD °जनो बाढं (D वा°) E जन्यनित्याढविक्रमः
C निव्यू° D °ढः प्रौढः वि° १२) om. ADE; BC om. अथ १३) ABD. शिवि°

॥ अथ मध्यमवीरः ॥

मुषितो ऽसि हरे नूनं भुवनत्रयमात्रलब्धितोषेण ।

॥ बलिरर्थितदो ऽस्मि यतो न याचितः किं चिदप्यधिकम् ॥१७॥

॥ अथाधमवीरः ॥

मत्तैरावणतीव्रदत्तमुसलैरैरण्डकाण्डायितं

5

वज्रिणापि विकीर्णवद्विततिना माणीलनालायितम् ।

मद्वत्तस्यवलम्ब्य किं चिदधुना तद्विस्मृतं वज्रिणा

युद्धं यद्यवलम्बते स तु पुनः सज्जो ऽस्म्यहं रावणः ॥१८॥

॥ अथ वीरसानुभावः ॥

धृतिगवौर्द्धत्यमतिस्मृतिरोमाञ्चा भवन्ति चामुष्मिन् ।

10

विविधा वाक्यान्तेपाः सोत्साहामर्षवेगाश्च ॥१९॥

॥ अथ भयानकरसः ॥

1) *om.* ADE; BC *om.* अथ 2) In D stanza 18 is placed before stanza 17. AD सुखितो B हरेर्नूनं C हरे वृत्वं A *om.* मात्र D °लब्ध° E °लब्ध° AB °तुष्टेन 3) B बलिरर्थितदो corr. in margin to °र्थितदो (sic) C बलिरर्थितदो D बलिरस्मि A नियतो C नियते D *om.* यतो न E तो त या° B याचित E याचितो हं नोदये किं B °दत्यधिकं C किं चिदपि ॥१७॥ E °दपा-धिका 4) *om.* ADE; B °वीरो यथा C ॥ अथ वीरः ॥ 5) B यत्रैरावणदंतितं° E यत्रैरावणदंतितो° C °रावत° A °मुसलैरैरंड° BCD °मुसलैरै° E °रे° 6) D °वद्विरुचिता A मार्तारनाला° 7) E °ना ते हि स्मृतं C तद्विस्मितं In A वज्रिणा is torn off 8) B °लंबते त्र स पुनः D स च 9) *om.* cdd. 10) B धृति-गवौर्द्धत्यं स्मृ° In A धृतिगवौर्द्ध is torn off C °गवौर्द्धतिमति° D धृतिगवौर्द्धमतिरोम-चाः E °गवौर्द्धत्यनतिस्मृ° C भवति 11) BE वाक्यान्तेपाः C वाक्यान्तोपाः From सोत्सा° to पङ्क्तस्य stanza 54 lost in A. B adds: ॥ इति वीरसानुभावः ॥ 12) *om.* DE

भयानको भयस्थायिभावोऽसौ ज्ञायते रसः ।

शब्दादिविकृताद्वाढं बालस्त्रीनीचनायकः ॥ २० ॥

॥ अथ बालभयानकोदाहरणम् ॥

श्रुत्वा तूर्यनिनादं द्वारे भयवलितललितबाहुलतः ।

५ धन्यस्य लगति कण्ठे मुग्धशिशुर्धूलिधूसरितः ॥ २१ ॥

॥ अथ स्त्रीगतभयानकोदाहरणम् ॥

प्राणयकलरुसङ्गान्मन्यभाजा निरस्तः

प्रकटितचटुकोटिः पादपद्मानतोऽपि ।

नवजलधरगजैर्भीर्तयासौ कया चित्

१० त्रुटिततरलहारं सस्वजे प्राणनाथः ॥ २२ ॥

॥ अथ नीचगतभयानकोदाहरणम् ॥

कम्पोपरुद्धसर्वाङ्गीर्गलत्स्वेदोदबिन्दुभिः ।

त्वदारब्धैर्महोनाथ वैरिभिर्वनितायितम् ॥ २३ ॥

॥ अथ भयानकानुभावः ॥

१) B °स्यायी भा° २) B शब्दादेर्विकृ° E °विगतप्रोटिर्बाल° BC °द्वाढं D °दूषाढं BDE बाल° D °स्त्रीणां च ना° ३) om. DE; B बाल° C बाल-
नायको° ४) B श्रुत्वा च तूर्यनिर्घोषं D तूर्य° CE भयचलित° D भयचकितलति°
E om. ललित BD °बाहु° ५) om. DE; B °भयानकमाह ॥ C स्त्रीनायकोदा-
हरणं १०) E °नाथः ११) om. DE; C नीचनायकोदा° B °भयानकमाह
१२) B कोपोपरुद्धः B सर्वाङ्गीर्गल° C सर्वाङ्गीर्गल° C °स्वेदबिन्दु° BE °विन्दु°
१३) C त्वदारब्धैर्म° D भवङ्गोत्तैर्म° C °हीपाल E °हीणाल C °र्वलिता° १४) om.
DE; B ॥ तयानुभावः ॥ C भयानु°

वैवर्ण्यमश्रु संत्रासो हस्तपादादिकम्पनम् ।
स्वेदास्यशोषदृक्क्षेपाः संभ्रमश्चात्र कीर्तितः ॥ २४ ॥

॥ अथ बीभत्ससः ॥

तुगुप्साप्रकृतिर्ज्ञेयो बीभत्सो ऽह्यदर्शनात् ।
श्रवणात्कीर्तनाद्वापि पूत्यादिविषयो यथा ॥ २५ ॥

5

॥ तथोदाहरणम् ॥

लुठत्कृमिकलेबरं स्रवदसृग्वसावासितं
विकीर्णशबसंततिप्रसरदुग्रगन्धान्वितम् ।
भ्रमत्प्रचुरपत्तिकं त्रिकविवर्तिनृत्यक्रिया-
प्रवीणगुणकौणपं परिबभौ परेताजिरम् ॥ २६ ॥

10

॥ अथानुभावः ॥

नासाप्रच्छादनं वक्त्रकूपानं गात्रसंवृतिः ।
निष्ठीवनादि चात्र स्यादुद्देगादुत्तमेष्वपि ॥ २७ ॥

1) D वैवर्ण्यमददत्रासा E वैवर्ण्यं मददस्त्रासो B संत्रासह° 2) C स्वेदः
श्रवासो य दृक्क्षेप सं° D स्वेदः स्वासो य दृक्क्षेपः B °दिकप्रेक्षा E °दिकप्रेक्षाः
E °त्र जायते 3) om. DE B व्री° C भीत्स° 4) C बीभत्साप्र° BD व्री°
C झुतद° 5) B पूतादि° D प्रेतादि° E पूत्यादेर्वि° CDE °षयायया 6) om.
DE; C अथो° 7) D लुठक्रि° cdd. °कलेवरं 8) B विशीर्ण° BE °श्रव°
C °र्णवसं° From असंत° to गुण° line 10 om. D B °संततिं B °गंधादूर्धितं
E °गंधान्दितं 9) B °विवृत्रिकांतिक्रियं D °विवृत्तृत्य° 10) C om. परि°
B °भौ वृतो परे° C परेत्तिवं 11) om. DE; C ततो नु° 12) C °प्रज्ञा°
E °कूपानं E °वपानं B °संस्कृतिः C °संवृत्तिः D °संहतिः 13) CE निष्ठी°
B स्यादुद्देगे जायते रसः

॥ अथाहुतः ॥

विस्मयात्माहुतो ज्ञेयो रसो रसविचक्षणैः ।
मायेन्द्रजालदिव्यस्त्रीविपिनाद्युद्भवो यथा ॥ २८ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

५ सत्यं कृता त्वया कंस वनितानामियं गतिः ।
भ्रमत्येतास्तथाप्येतदिन्द्रजालं तवाहुतम् ॥ २९ ॥

॥ अथानुभावः ॥

गद्गदः साधुवादश्च स्वेदः पुलकवेपथू ।
दृष्टेर्निश्चलतारत्वं विकाशश्चात्र ज्ञायते ॥ ३० ॥

10 ॥ अथ ग्रान्तरसः ॥

सम्यग्ज्ञानोद्भवः शान्तः समवात्सर्वज्ञतुषु ।
गतेच्छो नायकस्तत्र मोहरागपरिक्षयात् ॥ ३१ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

धनमहरहर्दत्तं स्वीयं यथार्थितमर्थिने
15 कृतमरिकुलं नारीशेषं स्वखड्गविजृम्भितैः ।
प्रणयिनि जने रगोद्विक्ते रतिर्विहिता चिरं

1) om. DE 3) B माहेन्द्र° C महेन्द्र° D °विलोकनभवो यथा 4) om. cdd. 5) DE त्वया कृता 6) B °ज्ञालि C °ज्ञाल C तदद्भुतं E तवे प्रिये 7) om. DE; B ततो तु° 8) B गद्गद D °वादः C स्नेह B °वेपथुः C °वेपे (sic) E °वेवथू 9) C विकारश्चात्र 10) om. BDE 12) B गतेकुर्ना° CDE तमोर्गा° B °परिक्षयात् 13) om. DE; C अथो° 14) D यदर्थित° 15) E om. स्व 16) D °द्विक्ता

किमपरमतः कर्तव्यं नस्तनावपि नादरः ॥ ३२ ॥

॥ अथानुभावः ।

निरालम्बं मनोऽन्यत्र बाढमात्मनि तिष्ठति ।

सुखे नेच्छा तथा दुःखेऽप्युद्वेगो नात्र ज्ञायते ॥ ३३ ॥

अष्टाविति रसाः पूर्वं ये प्रोक्तास्तत्र निश्चितम् ।

5

प्रत्यनीकौ रसौ द्वौ द्वौ तत्संपर्कं विवर्जयेत् ॥ ३४ ॥

शृङ्गारबीभत्सरसौ तथा वीरभयानकौ ।

रौद्राद्भुतौ तथा हास्यकरुणौ वैरिणौ मिथः ॥ ३५ ॥

हास्यो भवति शृङ्गारात्करुणो रौद्रकर्मतः ।

अद्भुतश्च तथा वीराद्वीभत्साच्च भयानकः ॥ ३६ ॥

10

यौ जन्यजनकावेतौ रसावुक्तौ मनीषिभिः ।

युक्त्या कृतोऽपि संभेदस्तयोर्बाढं न दुष्यति ॥ ३७ ॥

के चिद्रसविभागेषु भावाः पूर्वं प्रदर्शिताः ।

स्वातल्येणेह कीर्त्यन्ते रम्यास्ते कृतिनां मताः ॥ ३८ ॥

1) BE °रमितः 2) om. DE; B तथा° 3) E निरावलं CE यत्र D ह्यत्र BD बाढ° 4) E ततो CE दुःखे नोद्वेगस्तत्र D adds Sāhityadarpanam 241 (v. 3 °शौर्यनया° v. 6 °पोऽत्र निःशंकहर्ष°) 5) C अष्टाविह E अष्टावमो DE om. ये D प्रयुक्तास्तत्र E यथोक्ता° 6) C प्रत्यनीकरसौ B adds: ॥ अथ रसविरोधो द्वौ द्वौ ॥ 7) E रसो शृंगारबीभत्सौ 8) C om. वैरिणौ 10) B अद्भुतस्तु E °भत्सश्च भयानकात् 11) C रसाद्भुतो D रसौ प्राक्तौ (sic) 12) B युक्तायुक्तोऽपि D संदर्भस्त° B °स्तयोर्जातु D °बाढं B दुष्यते 13) B °त्रि-रणेषु D पूर्वं न दर्शिताः 14) B °न्येनेह C रसास्ते कनां

रत्यादय इमे भावा रसाभिप्रायसूचकाः ।

पञ्चाशत्स्थायिसंचारिसात्विकास्तान्निबोधत ॥ ३९ ॥

शृङ्गारादिरसेष्वेव भावा रत्यादयः स्थिताः ।

प्रत्येकं स्थिर्यतोऽन्ये च त्रयस्त्रिंशच्चरा यथा ॥ ४० ॥

५ प्रायोऽनवस्थिते चित्ते भावाः संकीर्णसंभवाः ।

बाहुल्येन निगद्यन्ते तथाप्येते यथा स्थिताः ॥ ४१ ॥

शङ्कासूया भयं ग्लानिर्व्याधिश्चिन्ता धृतिः स्मृतिः ।

श्रौत्सुक्यं विस्मयो कृर्षो व्रीडोन्मादो मदस्तथा ॥ ४२ ॥

विषादो जडता निद्रावह्निर्धृतिं चापलं मतिः ।

१० इति भावाः प्रयोक्तव्याः शृङ्गारे व्यभिचारिणः ॥ ४३ ॥

अमश्चपलता निद्रा स्वप्नो ग्लानिस्तथैव च ।

शङ्कासूयावह्निर्धृतिं च क्वास्ये भावा भवन्त्यमी ॥ ४४ ॥

दैन्यं चिन्ता तथा ग्लानिर्निर्वेदो जडता स्मृतिः ।

व्याधिश्च कर्हणो वाच्या भावा भावविशारदैः ॥ ४५ ॥

१५ कृर्षोऽसूया तथा गर्व उत्साहोऽमर्ष एव च ।

१) DE भावाः E काव्याभि° २) B °स्तन्निबोधत ३) D स्मृताः ४) D प्रत्येकं स्थायिनो ५) B adds: ॥ अथ भावनरसविषयोत्पत्तिमाह ॥ ६) E °धिश्चिन्ता धृतिः CD स्मृतिर्धृतिः ७) D °न्मादो C रतिस्तथा ८) D विषादं C °वह्नित्वा D °वह्नित्वा D धृतिः ९) D °सूर्यावह्नित्वा १०) B °निर्वेदो CD धृतिः E स्मृति (sic) ११) C °पो ज्ञेया D om. भावा E भावविचक्षणौः १२) D हर्षासूर्या तथा गर्वमु° CDE मद instead of ऽमर्ष

चापल्यमुग्रतावेगो रौद्रे भावाः प्रकीर्तिताः ॥ ४६ ॥

अमर्षः प्रतिबोधश्च वितर्को ऽथ मतिर्धृतिः ।

क्रोधो ऽसूया अमो मोहो अवेगो रोमहर्षणम् ॥ ४७ ॥

गर्वो मदस्तथोग्रवं भावा वीरे भवन्त्यमी ।

संत्रासो मरणं चैव वचनीयं भयानके ॥ ४८ ॥

5

अपस्मारो विषादश्च भयं रोगो मतिर्मदः ।

उन्मादश्चेति विज्ञेया भावा बीभत्ससंभवाः ॥ ४९ ॥

अवेगो जडता मोहो हर्षणं विस्मयो मतिः ।

इति भावान्निबध्नन्ति रसे ऽस्मिन्नद्भुते बुधाः ॥ ५० ॥

एवं संचारिणो ज्ञेया भावाः प्रतिरसं स्थिताः ।

10

सात्विकास्तु भवत्येते सर्वे सर्वरसाश्रिताः ॥ ५१ ॥

। अथ चतस्रो वृत्तयः ॥

कैशिक्यारभटी चैव सात्वती भारती तथा ।

चतस्रो वृत्तयो ज्ञेया रसावस्थानसूचिकाः ॥ ५२ ॥

1) E वाचोग्रमध्यतावेगो D °ग्रता चैव रौद्र C भावा भवन्त्यमी 2) B अमर्ष
E अमर्ष E प्रतिवेगश्च वितर्कश्च मति° C om. ऽथ 3) B क्रोधासूये C सूया च
संहर्ष अवेगो D सूर्याश्रु संमोह E ऽसूयाय संहर्षः अवेगो °र्षणः D अवेगः शोषह°
5) B वाचनीया 7) D °संस्थिताः 8) B जडा मोह C अवेगो मोहो विस्मयो
हर्षणं स्मृतिः D विस्मयो हर्षणं धृतिः E विस्मयः स्मृतिः 9) D °निबध्नाति D बुधः
10) B प्रतिरसे 11) C °रसालयाः D °रसस्थिताः E °रसाश्रिताः 12) om. DE;
C om. चतस्रो BC रीतयः 13) Stanza 52 is om. in BE; C कौशि° C त्वैव
14) BC °सूचिकाः

॥ अथ कैशिकी ॥

या नृत्यगीतप्रमदोपभोगवेषाङ्गसंकीर्तनचारुबन्धा ।

माधुर्ययुक्ताल्पसमासरम्या वृत्तिः स्मृतासाविह कैशिकीति ॥५३॥

मृङ्गारहास्यकरुणारसातिशयसिद्धये ।

५ एषा वृत्तिः प्रयत्नेन प्रयोज्या विबुधैर्यथा ॥ ५४ ॥

सौन्दर्यं शशलाञ्छनस्य कविभिर्मिथैव तद्वर्ण्यते

शोभेयं वा नु पङ्क्तस्य रजनीसंयोगभग्नविषः ।

इत्यालोच्य चिराय चारु रुचिरं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशो

वीक्षते नवयौवनोन्नतमुखौ मन्ये स्तनावाननम् ॥ ५५ ॥

१० हस्तेषुः कुसुमायुधस्य ललितं रागश्रियो लोचनं

सौभाग्यैकगृहं विलासनिकषो वैदग्ध्यसिद्धिघ्नः ।

साक्षीदं मधुबान्धवस्य निभृतं कस्यापि लीलानिधेः

कक्षान्तर्निखमण्डलं सखि नवं प्रच्छाद्यतां वाससा ॥ ५६ ॥

१) om. BDE; C °कोलक्षणां २) C गीतनृत्यप्रम° C om. वेषाङ्ग E °देष्टांग° D °बन्धाः ३) CD वाणी E चाणी instead of वृत्तिः C स्मृता सा ह कैशिकी° ४) C °रसानां परिवृद्धये ५) C एषा वृत्तिः एषा प्र° E प्रायो वाचा बुधैर्यथा ६) In C st. 56 is placed before st. 55. BC प्राप्ति° D सं-स्तूयते ७) C सौभाग्यं कु E शाले दृक् कु With पङ्क्तस्य A recommences ACD °संभोग° C °विषः D °त्विषाः ८) A रुचिरा C रुचिर E रुचिमत् CE त्रस्यन्मृगोचक्षुषो ९) A वीक्षते B दृष्टेते A नवयौवनोन्नतमुखोर्मुन्ये तथा यौवनम् C नवयौवयोवद्धत° E नवयौववृद्धतमुन्येस्ततावाततं (sic!) ११) A सौभाग्यैकिकेतनं परिलसद्द्वैदग्ध्यसिद्धिघ्नः E °निकलो C वैदग्ध्य° B °सिद्धिघ्नः १२) A लेला° C लिला° E °लावधिः १३) B कक्षांत° ABCD °मण्डलं E स्त्रंथांतर्निखमण्डलं A °च्छाद्यते

समुल्लसत्काञ्चनकुण्डलोऽज्ज्वला प्रभापि तापाय बभूव ये-
ज्वलम् ।

विलासिनीरम्यमुखाम्बुजन्मसु प्रज्ज्वलुस्तेष्वक्शाः कृशा-
नवः ॥ ५७ ॥

॥ अथारभटी ॥

या चित्रयुद्धश्रमशस्त्रपातमायेन्द्रजालप्लुतिलङ्घिताद्या ।
श्रोत्रस्विवर्णाद्भुतदुर्विगाह्या ज्ञेया बुधैः सारभटीति वृत्तिः ॥ ५८ ॥ ५

रौद्रे भयानके चैव बीभत्से च विचक्षणीः ।

काव्यशोभाकरी वृत्तिरियमित्थं प्रयुज्यते ॥ ५९ ॥

शस्त्रोद्धारितकुम्भिकुम्भविगलद्रक्ताक्तमुक्ताफल-
स्फारस्फूर्जितकान्तिकल्पितबृहच्चच्चतुष्कार्चितम् ।

क्रोधोद्भाविताधीरधोरणिरणत्खड्गाग्रमुग्राग्रहं
युद्धं सिद्धवधूगृहीतसुभटं ज्ञातं तदा दुर्धरम् ॥ ६० ॥

10

नायं गर्जिरवो गभीरपरुषं तूर्यं तदीयं विदं

1) A °अमण्डलोऽज्ज्वलप्रतापि BC °ज्वलप्रभा° D °लोऽज्ज्वला प्रतापि E °त-
लप्रभाति BD तावत्प्रबभूव C ताव प्रबभूव E बभूवापशलं D केवलं 2) A om.
कृशाः A कृशापावः 3) om. ADE 4) A चित्र° C °बड° D °वड° ADE
°भ्रम° C °श्रम° B °माहेंद्र° AC °भ्रुत° E °भ्रुतंसयनाद्या B °लंघिताद्या C
°ताया 5) E जस्त्रिगुर्वत्तरगाढबंधा C श्रोत्रस्त्रिगुर्वत्तरबंधगाढा AD °वर्णाद्भुत°
BD °गाढा A °भटेति 7) AD काव्ये श्रो° B °श्रोकाकरी E प्रकीर्तिता 8) D
ससोद्धारित° E शास्त्रो° A °द्वारि° D रक्तार्द्रमु° A °फलं C °फलै D °फलैः
9) B °स्फूर्जिति° (sic) C °स्फूर्ति° ACD °ष्कार्यितम् 10) B क्रोधोद्भाविताधीर°
C क्रोधोद्भावि° D कुडोद्भाविता° E कुडोद्भासितवीर° AC °धोरणा° BCD °लस-
त्खड्गा° A °मुग्राग्रहं E °ग्रावहं 11) B om. युद्धं In A above टं in सुभटं is
written गं 12) B गर्ज° C गर्जितबा D तूर्य E तौर्य तदीयत्कं B त्वितै

नैते भीमभुजंगभोगरुचयो मेघा इमे तद्गजाः ।
 इत्थं नाथ नवाम्बुवाहसमये तत्सैन्यशङ्काकुला
 स्नायद्वक्त्ररुचो विरोधिवनितास्त्रस्यन्ति नश्यन्ति च ॥ ६१ ॥

पिबन्नसृगदन्मांसमाकर्षन्नल्लमालिकाम् ।

५ कबन्धसंकुले क्रोष्टा भ्रमत्येष महारणे ॥ ६२ ॥

॥ अथ सात्वती ॥

हृषप्रधानाधिकसत्त्ववृत्तिस्त्यागोत्तरोदारवचोमनोज्ञा ।
 आश्चर्यसंपत्सुभगा च या स्यात्सा सात्वती नाम मतात्र वृ-
 त्तिः ॥ ६३ ॥

नातिगूढार्थसंपत्तिः अव्यशब्दमनोरमा ।

१० वीरे रौद्रेऽद्भुते शान्ते वृत्तिरेषा मता यथा ॥ ६४ ॥

लक्ष्म्यास्त्वं जनको निधिश्च पयसां निःशेषरत्नाकरो
 मर्यादानिरतस्त्वमेव जलधे ब्रूतेऽत्र कोऽन्यादृशम् ।
 किं त्वेकस्य गृहागतस्य बडवावक्त्रेः सदा तृष्णाया
 क्लान्तस्योदरपूरणेऽपि न सहो यत्तन्महन्मध्यमम् ॥ ६५ ॥

१) B om. नैते A वैते २) B °कुल ३) BE om. मा BCE °वनिता
 (in C twice) B नस्यन्ति ४) A पिबन्नसृक् त्वदन्मां D पिबन्नसृक् स्वदन्मां
 BC पिबन्न B °मालि C °मालिका ५) BD कबन्ध E °सकटे B °संकुलो
 B महारणे ६) om. ADE; B °तीमाह ७) A °धिकमत्स्यबुद्ध्या त्या B °स-
 त्वस्या A °रोद्धार ८) BD मता च E मता प्रवृत्तिः ९) C अव D °शब्दा
 म १०) B रौद्राद्भुते B °रेषात्र कथ्यते ११) B को न्यादृः E न्यादृशे १२) B
 त्वेतस्य cdd. बडवा १३) D क्लान्तस्यो E °पूरणं न सहो A °न्मध्यम् B यत्त-
 न्मनाऽन्मध्यमं D °महान्मध्यमः E यत्तन्मनाराकमध्यम

स्फारितोत्कटकठोरतारका कीर्णवह्निकणसंततिः क्रुधा ।
दुर्निमित्ततडिदाकृतिर्बभौ दृष्टिरिष्टसमरांशुमालिनः ॥ ६६ ॥

अत्यद्भुतं तव नराधिप कीर्तिर्धवल्यत्यपि जगन्ति ।
रक्ताङ्करोति सुहृदो मलिनयति च वैरिवदनानि ॥ ६७ ॥

निवृत्तविषयासङ्गमधुना सुचिराय मे ।

5

आत्मन्येव समाधानं मनः केवलमिच्छति ॥ ६८ ॥

॥ अथ भारती ॥

प्रधानपुरुषप्राया सद्वक्रोक्तिनिरन्तरा ।

भारतीयं भवेद्वृत्तिवीर्यहास्याद्भुताश्रया ॥ ६९ ॥

जन्मदेहवधवेदनादिकं तुल्यमेतदितरैः समं सताम् ।

10

यत्तथापि विपुलाश्चलाः श्रियः सार्वसैकपरतात्र कारणम् ॥ ७० ॥

यशोदाकृतरक्षस्य शासितुर्भुवनद्रुहाम् ।

बाल्ये निभृतगम्भीरो हरेर्हासः पुनातु वः ॥ ७१ ॥

¹⁾ A om. st. 66, C places st. 67 before st. 66 B स्पष्टतोत्कट°
E स्फारितोत्कट° D तान्तवह्नि° ²⁾ D °मित्रघटसाकृ° C °रिष्टि° D °समवायशालिनः
E समरैकमालिनः ³⁾ E इत्य° B नरपते तव CDE नराधिप तव A
°लयन्यपि C °लयत्यपि ⁴⁾ A रक्तां C मिज° A °नयन्ति A om. च ⁵⁾ B
निवृत्ति° AC °मधुरं B सुचिरायमे C °रान्मम E ते ⁶⁾ C °धीनं ⁷⁾ om.
ABDE; C adds रीतिः ⁸⁾ A °प्रायः E °पुरुषोत्था गा सद° D सत्वोद्विक्त°
¹⁰⁾ A 1. hd. °देहवदा° corr. 2. hd.; D °देहसुखवेद° E °देहधनवेद° A
नाधिकं A °दिततैस्समं सती D सता ¹¹⁾ A °ला चलश्रिया C °ला चला श्रियः
B सार्वसैकपरता च का° A °परताभ्यका° or °तात्यका° E °परता नु का° ¹²⁾ D
प्रशितु° C °तुर्भवन° ¹³⁾ A ताली निभृ° ग° C हरेर्हासो A नः

निर्भयो ऽप्येष भूपालस्तददाति द्विषां युधि ।

दिगन्तेषु यशः शुभ्रमादत्ते चेदमद्भुतम् ॥ ७२ ॥

इत्यादि रम्याः प्रविलोक्य वृत्तीर्दृष्ट्वा निबन्धांश्च महक-
वीनाम् ।

आलोक्य चौचित्यमिदं विदध्यात्काव्यं कविः सज्जनचित्त-
चौरम् ॥ ७३ ॥

५ विरसं प्रत्यनीकं च दुःसंधानरसं तथा ।

नीरसं पात्रदुष्टं च काव्यं सद्भिर्न शस्यते ॥ ७४ ॥

विहाय जननीमृत्युशोकं मुग्धे मया सह ।

यौवनं मानय स्पष्टमित्यादि विरसं मतम् ॥ ७५ ॥

प्रबन्धे नीयते यत्र रस एको निरुत्तरम् ।

१० महतीं वृद्धिमिच्छन्ति विरसं तच्च के चन ॥ ७६ ॥

नखदन्तोच्छलद्रक्तप्लुतगण्डस्थलं रती ।

१) A निर्भयि ष्येष भूपालो त्रस्तदद^० B भूपाल भयं ददाति D ष्येष स भूपा-
लस्तदददा (sic) २) A .....न्तेषु य भ्रमा^० CE असन्तेषु D असन्तीषून् B माधने
D चेद्भुतं E वैतदुद्भुतं ३) A रम्याः B रम्या A प्रविलासवृत्ते दृ^० B प्रयोगांश्च
४) D विलोक्य A वैचित्त्यमिदं B औचि^० C चौचित्य^० D वैचित्त्यमलं E वैचित्त्यं
मल A चौरान् D चोरं ५) A प्रत्यनी ^० ..... दुस्तं ६) CE च व (om. E)
सद्भिः काव्यं न प्रा^० A om. च A सद्भिर्निश^० C adds: ॥ विरसं यथा ॥ ७) B
जननी^० A मृत्युशोकं E जननीं विहाय मृत्युशोकं दुःखे मया सह ८) A स्पृष्ट^०
ACD विरसं यथा E स्मृतं ९) B नीयते ACE यस्तु १०) E महती वृत्तिं निहन्ति
AB वृत्तिमि^० B नीरसं तत्र D केवलं ११) A नखदन्तोच्छलद्रक्तप्लुतगण्डस्थलं^० C लप्यप्लुत^०
D लप्यप्लुतं गण्डं E नखदन्तानाल्लसत्प्लुत^० B द्रक्तस्फुटगण्डं^०

स्मरामि वदनं तस्याः प्रत्यनीकमिदं भवेत् ॥ ७७ ॥

तामेवानुचितां गच्छ ज्वलिता तत्कृतेऽत्र या ।

किं ते कृत्यं मया धूर्त दुःसंधानरसं विदम् ॥ ७८ ॥

दुर्जनो दयितः कामं मानो हानो मनोभवः ।

कृशो वियोगतप्तायास्तस्या इत्यादि नीरसम् ॥ ७९ ॥

मुग्धा व्याजं विना वेश्याकन्येयं निपुणा रतौ ।

कुलस्त्री सर्वदा धृष्टा पात्रदुष्टमिदं मतम् ॥ ८० ॥

अन्येष्वपि रसेष्वेते दोषा वर्ज्या मनीषिभिः ।

यत्संपर्कान्न यात्येव काव्यं रसपरम्पराम् ॥ ८१ ॥

इति मया कथितेन यथामुना रसविशेषमशेषमुपेयुषी ।

ललितपादपदा सदलंकृतिः कृतधियामिह वाग्वनितायते

॥ ८२ ॥

शृङ्गारतिलको नाम ग्रन्थोऽयं रचितो मया ।

1) A प्रतिनीरसं यथा B °कमिदं कृतं E °कमिदं मतं B* adds: ॥ इति प्रत्यनीकः ॥ अथ दुःसंधानरसं ॥ 2) A ज्वलिताक्ष कृते भ्रयाम् । यौवनं मानवस्येष्ट-मित्यादि विरसं यथा ॥ CD तु या E ह वा 3) AD कृतं C कार्य A °सन्धारसं C दुस्संधीन° D °धानमिदंमिदं AD मतम् 4) C om. stanza 79; B has before ॥ अथ नीरसं ॥ A दयित° को पि DE मनो BD मानं A मनायुवा B मनोभुवा E मनोभवः 5) D वियोगसंतपुस्त° A दूत्यादि E °इत्यादि 6) B has before: ॥ अथ पात्रदुष्टं ॥ A वश्या° 7) A कृष्टा A °दुष्टं चिदं 8) A रतेष्वेते 9) A यस्सम्प° B यात्येव D यात्येवं A कावी रस° E कविपरंपरां A रसपरं स्मृतम् C om. पराम् 10) D मय कथितो यमथोत्रमा (corr. to कथितेयम्°?) सवि° A °पेयुषाम् C °पेयुषा 11) D ललितं चारूपदा E ललिते C °धिया वा° A वा वनि° 12) A कथितो CD ग्रथितो E यितो

व्युत्पत्तये निषेवन्ते कवयः कामिनश्च यम् ॥ ८३ ॥

कान्या काव्यकथा कीदृग्वैदग्धी को रसागमः ।

किं गोष्ठीमण्डनं कृत शृङ्गारतिलकादृते ॥ ८४ ॥

त्रिपुरवधादेव गतामुल्लासमुमां समस्तविबुधनुताम् ।

५ शृङ्गारतिलकविधिना पुनरपि रुद्रः प्रसादयति ॥ ८५ ॥

॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाभिधाने काव्या-
लंकारे तृतीयः परिच्छेदः ॥

१) A निषेवन्तु कवयः कामिनस्त्वयम् B कामिनः स्वयं C कामितश्च E ये
B काम्या CD रम्या E काव्या B कीदृक् वैदग्ध्ये A °वैदग्ध्ये ३) CD. गोष्ठी°
E गोष्ठीविबुधैः सार्धं शृ° ACD °तिलकं विना D °वधदेवतामुचितोल्ला° E गता-
ब्रह्मासपमाउतीमुल्लासमुमा C °विबुधनुतां D °विबुधनुतां E °विबुधाना B °नुतां A
°लंकं वि° ४) E रुद्रः सदा प्र° B प्रकटयति ५) A: ॥ इति श्रीमदुद्रटविरचिते
°काव्ये काव्यलङ्कारे तृतीयः परिच्छेदः ॥

B: ॥ इति श्रीशृङ्गारतिलके श्रीरुद्रविरचिते काव्यालंकारे तृतीयः परिच्छेदः
समाप्तः ॥

सहानुभावव्यभिचारिभिः समं समेत्य तद्वत्सह सात्विकैश्च ।

अलंघते सर्वसानतो यमालंघनस्तेन भवेद्विभावः ॥

न चानुभावव्यभिचारियोगं नापेक्षते सात्विकभावयोगं ।

उद्दोषयेत् केवलमेव यस्मादुद्दोषनस्तेन भवेद्विभावः ॥

॥ संवत् १६५४ समये भाद्रपुदि १० शुके लिखितं ॥ In margin of fol. 30^b
above stands with thick letters: काव्यालंकारे तु शृङ्गारः

C: ॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलके काव्यालंकारे रसनिबन्धपणे ना तृ-
तीयः परिच्छेदः समाप्तम् संपूर्णम् ॥ समाप्तश्चायं शृङ्गारतिलकनामको ग्रन्थः ॥ शुभमस्तु ॥
श्रीरामाकृष्णाय नमः ॥ श्रीज्ञानकीवल्लभाय नमः ॥ इ ॥ इ ॥ इ ॥ From द: in
परिच्छेदः written by an other hand with great letters. At fol. 34^b
stands: रुद्रभट्टकृतशृङ्गारतिलक अलंकार सं ७५० and with thin letters:
का° लं २८

D: ॥ इति शृंगारतिलके तृतीयः परिच्छेदः ॥ ॥ इति रुद्रभट्टविरचिते काव्या-
लंकारे शृंगारतिलकाभिधाने तृतीयः परिच्छेदः ॥

E: ॥ इति श्रीभट्टश्रीरुद्रविरचिते शृंगारतिलके काव्यालंकारे तृतीयः परिच्छेदः ॥
इति शृंगारतिलक समाप्तः ॥

भग्नपृष्ठिकटिग्रीवस्तब्धदृष्टिर्धोमुखं ।

कष्टेन लिखितं ग्रंथं यत्नेन परिपालयेत् ॥ १

संवत् १८७७ अषाढ शुक्ल ३ गुरुवासरे ॥

॥ अथोदाहरणप्रतीकानि ॥

अग्न्यागारं कलयसि पुरश्चक्र° 2, 18.
 अन्ननिकरस्तु दृशोस्तव 1, 98.
 अत्यद्भुतं तव नराधिप कीर्ति° 3, 67.
 अथैव यत्प्रतिपटुद्भूतचन्द्र° 2, 87.
 अनिमित्तं यद्विहसति निष्कारणमेव 1, 109.
 अपहृति यदास्यं चुम्बने 1, 53.
 अभिमुखगते तस्मिन्नेव प्रिये 1, 107.
 अमुं दधे ऽंशुकमहमत्र 2, 110.
 अयि विहंग वराककपोतकं 3, 16.
 अलं मिथ्यावादैर्विरम 1, 80 v. 1.
 अस्माकं सखि वाससी 1, 30.

आख्यातनामरचनाचतुर° 1, 2.
 आनन्दयन्ति युक्त्या ताः 1, 130.
 आहारे विरतिस्समस्त° 1, 60 v. 1.

इत्थं तेन निरीक्षितं न च 2, 20.
 इन्दुं निन्दति पद्मकन्दल° 2, 14.
 इयतीं सुभगावस्थां गतो 2, 96.

ईर्ष्या कुलह्वीषु न नायकस्य 1, 128.

उत्तिथ्यालकमालिकां 1, 148.
 उपेत्य तां दृढपरिरम्भ° 1, 66.
 उल्लंघ्यापि सखीवचः 1, 114.

एतत्किं ननु कर्णभूषणामयं 2, 71.

कपटकिततनुशरीरा लज्जा° 1, 102.
 कथं ममोरसि कृतपत्न° 2, 75.

कम्पोपरुडसर्वाङ्गैर्गलत्स्वेदोद° 3, 23.
 कस्याश्चित्सुभग इति श्रुत° 1, 90.
 कान्ते किं कुपितासि कः 1, 157.
 कान्ते तथा कथमपि प्रथितं 1, 62.
 कान्ते विचित्रसुरतक्रम° 1, 25.
 कामं कर्णकटुः कृतो 2, 85.
 कामं न पश्यति दिदृक्षत एव 1, 100.
 कार्ष्णजागर्सन्तापान्यः करोति 1, 91.
 काव्ये शुभे विरचिते 1, 3.

किं रुढः प्रियया कया चिदथ वा 1, 136.
 किं चन्दनै रचय मा च 2, 3.
 किं चिद्व्याप्यजलावलेपललिते 2, 45.

किं चिद्वक्रितकपठकन्दल° 1, 26.
 किं तत्र नास्ति रजनी 2, 90.
 किमपि ललितैः स्निग्धैः 1, 88.

कुङ्कुमाङ्गकुचकुम्भबिम्बितं 2, 73.
 कुटिलवचनैर्गाढाश्लेषैर्ह° 2, 61 v. 1.
 कुप्यत्पिनाकिनेत्राग्निज्वाला° 1, 129.

कृतं मिथ्यावादैर्विरम 1, 80.
 कृत्वानेकविधां रसेन 1, 64.
 कोपं विमुञ्च कुरु नाथ 2, 109.
 कोपाकिं चिदुपानतोऽपि 1, 35.

गतं कर्णाभ्यर्षा प्रसरति 1, 49.
 गाढालिङ्गनपीडितस्तन° 1, 127.

चटुलवचनैर्गाढाश्लेषैर्ह° 2, 61 v. 1.
 चतुरचटुभिर्गाढाश्लेषैर्ह° 2, 61.

चन्द्रश्चन्द्रमुखीह्यतां 2, 58.
चर्षापतनात्पत्युर्मन्यौ 2, 60.
चित्रं चित्रगतोऽप्येष 1, 94.

जन्मदेहवधवेदनादिकं 3, 70.
जल्पन्त्याः परुषं रुषा मम 1, 37.
ज्ञोर्षा तार्पाकुटीरकं 2, 43.

तद्वक्त्रं हसितेन्दुमण्डलरुचि 2, 16.
तरत्रारं चक्षुः क्षपयति 1, 59.
तव नाथानुरागोऽयं मद्विधैः 2, 114.
तापः शोषितचन्दनोदकासः 2, 24.
तामेवानुचितां गच्छ ज्वलिता 3, 78.
तिर्यग्वर्तितगात्रयष्टिबिषमो 1, 108.
त्यक्त्वा गुञ्जफलानि मौक्तिकं 3, 6.
त्वदक्षिणी कुवलयबुद्धिरे 1, 85.

दग्धा सिग्धवधूविलासं 2, 94.
दुर्जनो दयितः कामं 3, 79.
दूरात्कन्दलितैर्हृदि 1, 45.
दृष्टं केतकधूलिधूसरमिदं 2, 84.
दृष्टिर्निश्चलतारकाधरदलं 2, 26.
दृष्टिः सिक्नोति निर्भरं 1, 60.
दृष्ट्वा चन्द्रमसं मनोभवं 2, 56.
दृष्ट्वा दर्पणमण्डले नितं 1, 138.
देवीवानिमिषेक्षणा विलिखति 2, 22.

धनमहर्हर्दत्तं स्वीयं 3, 32.
धन्यास्ताः सखि योषितः 1, 75.
धिक्तां धूर्तं गतत्रप 1, 38.
धुन्वाना करपल्लवं 2, 69.

नखक्षतोच्छलद्रक्तप्लुतं 3, 77.
नायं गर्जिर्गो गभीरं 3, 61.

निर्भयोऽप्येष भूपालस्तं 3, 72.
निवृत्तविषयासङ्गमधुना 3, 68.
निश्राम्य बहिर्मनोरमं 1, 89.
निःश्वासेषु स्खलति 1, 118.
निःश्वासैः सह सांप्रतं 2, 88.
नीरन्ध्रं परिभ्यते प्रियतमो 2, 107.
नीरागोऽधरपल्लवो 2, 89.
नो भीतं तडितो दृष्ट्वा 1, 146.

पाणौ कङ्कणमुत्फणाः फणिं 3, 3.
पाशो विपाशित उपाहित 2, 97.
पिबन्नसृगदन्मांसमां 3, 62.
प्रणयकलहसङ्गान्मन्युं 3, 22.
प्रणयिना नितहारलतां 2, 67.
प्रणयिनि भृशं तस्मिन्मानं 1, 44.
प्रत्यङ्गं प्रतिकर्म नर्मपर्या 2, 106.
प्रविशति यथा गेहेऽकस्माद्बुधं 2, 10.
प्रसर शिशिरामोदकोदं 2, 91.
प्रस्फारस्फुरिताधरापि 1, 159.
प्रादुष्यद्भुजमूलकान्तिं 1, 110.

बिम्बोष्ठः स्फुरति प्रयाति 2, 48.

भर्ता संगर एव मृत्युवसतिं 3, 9.

मत्तैरावपातीवृदन्तमुसलैरे 3, 18.
मदनकुञ्जरकुम्भतटोपमे 1, 23.
मधुरवचनैः सभूभङ्गैः 1, 73.
मन्यौ कृते प्रथममेव 1, 57.
मया कोऽयं मुग्धे कथय 2, 105.
मामेव ताडय नितम्बिनि 2, 52.
मीलन्मन्यरचक्षुषा परिपतत्का 1, 116.
मुग्धा व्याजं विना वेष्ट्या 3, 80.

मुग्धा स्वप्नसमागते प्रियतमे 1, 95.
मुग्धे त्वं सुभगे न वेत्ति 3, 5.
मुषितोऽसि हरे नूनं 3, 17.

यत्पाणिर्न निवारितो निवसन° 1, 78.
यत्पादप्रणतः प्रियः पृषया 1, 140.
यत्पाणापकृतिः कृता मम 3, 12 v. 1.
यत्र स्वेदज्ञलैरलं विलुलितैर्वा° 1, 71.
यत्राधःकृतकामकार्मुक° 1, 161.
यत्रार्कायितमिन्दुना सप्तितैर° 1, 67.
यत्संकेतगृहं प्रियेण कथितं 1, 142.
यत्सारैरिव पङ्क्तस्य घटितं 2, 4.
यथा रोमाञ्चोऽयं स्तनभुवि 1, 50.
यद्वाचः प्रचुरोपचारचतुरा 1, 77.
यशोदाकृतत्तल्य शासितुर्भु° 3, 71.
यैः प्राणापकृतिः कृता मम 3, 12.

लक्ष्यास्त्वं जनको निधिश्च 3, 65.
लिखति कुचयोः पत्रं 1, 134.
लुठकृमिकलेबरं स्रवद° 3, 26.

वक्त्रं चन्द्रमसा दृशौ मृगगणौः 2, 95.
वाचो वाग्मिनि किं तवाय 2, 50.
विकसति कैरवनिकरे 1, 97.
विनिश्चयं बहिर्मनोगतं 1, 89 v. 1.
विमुञ्चामुं मानं सफल्य 1, 43.
विरम नाथ विमुञ्च 1, 51.
विहाय जननीमृत्युशोकं 3, 75.
व्यानुम्भणोल्लसितदन्त° 1, 112.

शस्त्रोद्दारितकुम्भिकुम्भ° 3, 60.
शृङ्गारी गिरिज्ञानने सकृन्नापो 1, 1.
श्रुत्वा तूर्यनिनादं द्वारे भय° 3, 21.

सत्यं सन्ति गृहे गृहे प्रियतमा 1, 93.
सत्यं सन्ति गृहे गृहे सुकवयो 1, 7.
सत्यं कृता त्वया हंस वनिता° 3, 29.
सत्यं दुर्लभ एष वल्लभतमो 2, 12.
सत्यं भामिनि दुर्जनोऽस्मि 2, 65.
संतपूः स्मरसंनिवेशविश्रैः 1, 24.
संतापयन्ति शिशिरांशुहृचो 1, 103.
समुल्लभ्यताञ्चनकुपडलोऽञ्जला 3, 57.
सर्ति सप्तस्तीरादेया 1, 55.
सरलतरले आवां तावद्बहु° 1, 34.
सानन्दप्रमदाकटाक्ष° 1, 4.
सा बाढं भवतेक्षितेति 1, 81.
सार्धं मनोरथशतैस्तव 1, 68.
सुभग कुरबकस्त्वं नो 1, 61.
सुभग भवता रूये तस्या 2, 108.
सेयं पङ्क्तिनी मृणाल° 1, 70.
सैवास्य प्रपातिस्तदेव 1, 32.
सोत्कण्ठं रुदितं सकम्पम्° 1, 144.
सौन्दर्यं शशलाञ्जनस्य 3, 55.
स्फारस्फुरत्प्रदीपं सौधं 1, 96.
स्फारितोत्कटकठोरतारका 3, 66.
स्फुरति यदिदमुच्चैर्लोचनं 2, 111.
स्रजोऽवतंसं रश्मनां च 1, 111.
स्वामिन्भङ्गुर्यालकं 1, 72.
हस्तेषुः कुसुमायुधस्य 3, 56.

॥ अथ सद्दयलीला ॥

श्रीमतामुत्कर्षपरिज्ञानद्वैदगन्धेन सकृदयत्वाद्भागरिक्ता-
सिद्धिः ॥१॥ युवत्यादीनामुत्कर्षो देहे गुणालंकारजीवि-
तपरिकरेभ्यः ॥२॥ तत्र । शोभाविधायिनो धर्मा गुणाः ॥३॥

रूपं वर्णाः प्रभा राग अभिज्ञात्यं विलासिता ।

लावण्यं लक्षणं ह्याया सौभाग्यं चेत्यमी गुणाः ॥४॥ ४
अवयवानां रेखास्पाद्यं रूपम् ॥५॥ गौरतादिधर्मविशेषो
वर्णाः ॥६॥ काचकाचरूपा रविवत्कान्तिः प्रभा ॥७॥ नै-
सर्गिकस्मेरवमुखप्रसादादिः सर्वेषामेव चतुर्बन्धको धर्मो
रागः ॥८॥ कुसुमधर्मा मार्दवादिर्लालनादिरूपः स्पर्शविशेषः
पेशलताख्य अभिज्ञात्यम् ॥९॥ अङ्गोपाङ्गानां यौवनोद्देदी १०
मन्मथवासनाप्रयुक्तः कटाक्षदिवद्विभ्रमाख्यश्रेष्ठाविशेषो
विलासिता ॥१०॥ तरङ्गिद्रवस्वभावाद्यायिनेत्रपेयव्यापि-
स्निग्धमधुर इव पीतिमोत्कर्षैकसार इव पूर्णेन्दुवदाल्लादको
धर्मः संस्थानमुग्धिमव्यङ्ग्यो लावण्यम् ॥११॥ अङ्गोपाङ्गा-
नामसाधारणशोभाप्राशस्त्यहेतुरैचित्यात्मा स्थायी धर्मो १५

१) A ० स्वस्ति ॥ B ओं अथ सकृदयलीला लिख्यते ॥ २) B देहगुणा°

५) A रागः B आदिज्ञात्यं ८) A काच्यकच्य° A नैसर्गिकः स्मेर° १०) B कुस-
मसधर्मा मार्दवादि° A °लालनान्यो रूपस्य° १४) A °अङ्गो A °पाङ्गमसाधारणाः
शो° १५) A °चित्यात्मायी

लक्षणम् ॥ १२ ॥ तस्य युक्तप्रमाणतादोषस्पर्शस्निग्धवक्रनि-
 यतलोमाङ्गसुस्निष्टसंधानतानाहपरिणाहौचित्यचक्रपद्मा-
 दिलेखाङ्गनायोगेभ्यः प्रसिद्धाङ्गपूर्णातादोषवैकल्यधर्मसौन्द-
 र्यप्रमाणौचित्यलोकाप्रसिद्धविशिष्टाङ्गयोगाख्याः क्रमेण षड्
 ५ भेदाः ॥ १३ ॥ अग्राम्यतया वक्रिमवख्यापिनी ताम्बूलप-
 रिधाननृत्तभणितिगमनादिस्थानकेषु सूक्ष्मा भङ्गिश्वाया
 ॥ १४ ॥ स्फुरलक्ष्म्युपभोगपरिमलादिगम्योऽन्तःसारो रञ्ज-
 कतया वशीकर्ता सहृदयसंवेद्यधर्मभेदश्च सौभाग्यम् ॥ १५ ॥
 तत्राद्ये स्मरमदपुलकादयो भेदाः । अत्ये तु मणितनूपप-
 १० रिभोगाधरास्वादसौरभादिभिर्युगपद्रसवत्वात्पञ्चेन्द्रियसुख-
 लाभः ॥ १६ ॥

॥ इति श्रीराज्ञानकरूप्यकविरचितायां सहृदयलीलायां गु-
 णोच्छेखः प्रथमः ॥

रत्नं हेमांशुके माल्यं माण्डनद्रव्ययोजने ।

१५ प्रकीर्णं चेत्यलंकाराः सप्तैवैते मया मताः ॥ १ ॥

तत्र । वज्रमुक्तापद्मरागमरकतेन्द्रनीलवैडूर्यपुष्परागकर्केतन-

१) B °णता ऽ दोष° A °दोषास्य° A °नियतलेपाङ्ग° ४) B °चित्याख्या-
 लोकाप्रसिद्धावि° ५) B वङ्गिसवख्या° ६) B भङ्गिश्वाया स्मरलक्ष्मीः ॥ उपभोग°
 ७) B om. मलादि A नत्सारो B नत्सारो १०) A °गाधार° B °भोगधाराकु-
 समसौर° A °न्द्रियसुख° १३) B adds ॥ १ ॥ १४) A ओ° B ॥ श्रीगणेशाय
 नमः ॥ १५) B प्रकीर्णं १६) B पुष्पराग° A °कर्केतक° B °कर्के°

पुलकहृधिराक्षभीष्मस्फटिकप्रबालरूपाणि त्रयोदश रत्नानि
 ॥२॥ हेम नवधा । जाम्बूनदशातकौम्भकाटकवैणवशृङ्गीशु-
 क्तिजज्ञातद्वपरसविद्धाकरोद्गतभेदात् ॥३॥ चतुर्था रत्नहेमम-
 यः । आवेध्यनिबन्धनीयप्रक्षेप्यारोप्यभेदात् ॥४॥ तत्र । ता-
 डीकुण्डलश्रवणवाल्मिकादिरावेध्यः । अङ्गदश्रोणीसूत्रमूर्धम-
 णिशिखादृढिकादिर्निबन्धनीयः । ऊर्मिकाकटकमञ्जरीस-
 दृशः प्रक्षेप्यः । प्रालम्बमालिकाहारनक्षत्रमालाप्रभृतिरा-
 रोप्यः ॥५॥ चतुर्धाशुकमयः । त्वक्फलकमिरोमज्ञवात्क्रमेण
 क्षौमकार्पासकौशेयराङ्गवादिभेदात् ॥६॥ पुनस्त्रिधा निब-
 न्धनीयप्रक्षेप्यारोप्यवैचित्र्यात् ॥७॥ तत्र । निबन्धनीयः 10
 शिरःशाटकज्ञधनवसनादिः । प्रक्षेप्यः कञ्चुलिकादिः । आ-
 रोप्य उत्तरीयपटादिः ॥८॥ सर्वस्यास्यानेकविधत्वं वर्ण-
 विच्छित्तिनानावात् ॥९॥ ग्रथिताग्रथितवशाद्धिविधः स-
 न्नष्टधा माल्यमयः ॥१०॥ वेष्टितविततसंघात्यग्रन्थिमद्व-
 लम्बमुक्तकमञ्जरीस्तवकलक्षणमाल्यभेदेन ॥११॥ तत्रोद्व- 15
 र्तितं वेष्टितम् । पार्श्वतो विस्तारितं विततम् । बहुभिः
 पुष्पैः समूहेन रचितं संघात्यम् । अन्तरान्तरा विषमं ग्रन्थि-

1) B °स्फटिकविद्रुमरूपाणि *cdd.* °प्रबाल° 8) B शुक्तिज्ञातद्वप° B रत्ने
 हसमयः 4) A °भेदेन A *om.* तत्र B *om.* ताडी 5) B °ओणि° 6) A
 ऊर्मिकाटक° 7) A प्रालम्ब° A °नक्षत्र° A °क्रमि° B °क्रमि° 9) B क्षौम°
 B °भेदः 10) A °चित्र्यात् B °रोप्यभेदात् A *om.* तत्र B शिरश्चाटाक° 11) A
 प्रक्षेप्य 12) B वल्वि° 13) B °वशात्पुनर्द्विविध 14) A °संघात्य° 15) AB
 °स्तवक° A *om.* तत्र 17) A संघात्यम् B °रा ग्रन्थिमद्विषमम् ।

मत् । स्पष्टोम्भितमवलम्बम् । केवलं मुक्तकः । अनेकपु-
 ष्पमयी लता मञ्जरी । कुसुमगुलुच्छं स्तवकः ॥ १२ ॥ त-
 स्यावेध्यादयो ऽपि चत्वारो भेदाः ॥ १३ ॥ कस्तूरीकुङ्कुमच-
 न्दनकर्पूरागुरुकुलकदन्तसमपठवाससहकारतैलताम्बूला-
 ५ क्तकाञ्जनगोरोचनादिनिर्वृत्तो मण्डनद्रव्यमयः ॥ १४ ॥ भ्रूष-
 ठनालकरचनाधम्मिल्लबन्धादिर्योजनामयः ॥ १५ ॥ द्विधा
 प्रकीर्णमयः ॥ १६ ॥ जन्यनिवेश्यभेदेन ॥ १७ ॥ अमञ्जलमधु-
 मदादिर्जन्यः । दूर्वाशोकपल्लवयवाङ्कुररजतत्रपुशङ्कतालद-
 लदत्तपत्रिकामृणालवलयकरक्रीडनकादिनिवेश्यः ॥ १८ ॥
 १० एतत्समवायो वेषः ॥ १९ ॥ स च देशकालप्रकृत्यवस्थासा-
 ल्म्येनैतेषां विच्छित्या यथास्थाननिवेशनपरभागलाभाद्वा-
 मणीयकवृद्धिः ॥ २० ॥

॥ इति सहृदयलीलायामलंकारोद्घोषो द्वितीयः ॥

शोभाया अनुप्राणकं यौवनाख्यं जीवितम् ॥ १ ॥ बाल्या-
 १५ नन्तरं गात्राणां वैपुल्यसौष्ठवविभक्तताविधायो स्फुटित-
 दाडिमोपमः स्मरवसतिरवस्थाभेदो यौवनम् ॥ २ ॥ तस्य
 वयःसंधिरारम्भः ॥ ३ ॥ मध्यं तु प्रौढिकालः ॥ ४ ॥ प्रथमे

१) B °तवल° २) B कुसुमातलच्छं AB स्तवकः ३) B कस्तूरी° B om.
 कुलकदन्तसम A °दन्त° ४) B °धम्मिल° ५) A °मधू° ६) B °पत्रिका°
 १०) AB वेषः B स चेद्देशकालप्रकृत्य° ११) A om. इति १२) A ओ° B श्री-
 गणेशाय नमः ॥ A बाल्यान्तरं १३) B सदस्फुटो दाडिमोपमः ॥ स्मर° १४) B
 °रम्भा

धम्मिन्नरचनालकभङ्गनोविनहनदत्तपरिकर्मपरिष्करणदर्प-
णोक्षणपुष्पोच्चयमाल्योम्भनजलक्रीडायूताञ्जीलच्छेकभणि-
त्यनिमित्तलज्जानुभावशृङ्गारशिखादय आवर्तमानाश्चेष्टाः
॥ ५ ॥ अत्ये तु शृङ्गारानुभावतारतम्यं श्रेयः ॥ ६ ॥

॥ इति सहृदयलीलायां जीवितोल्लेखस्तृतीयः ॥ 5

शोभाया आरादुपकारकत्वाद्यञ्जकः परिकरः ॥ १ ॥ तस्य
चेतनाचेतनयोः स्थाणुचलयोः प्रत्येकं श्लिष्टसंनिहितमात्रवृ-
त्तेनाष्टविधत्वम् ॥ २ ॥ उत्सङ्गोपासीनकालहृयपरिवारवा-
तायनविताननौहृत्तादीनि दर्शनानि ॥ ३ ॥ तानि द्विधा
व्यस्तसमस्तभेदात् ॥ ४ ॥ एवं शोभासमुत्पादकसमुद्दीपका-
नुप्राणकव्यञ्जकाः क्रमादुणालंकारजीवितपरिकराः ॥ ५ ॥
एवं परस्परोपकारकत्वादितरेतरानुग्राहकत्वं सिद्धम् ॥ ६ ॥
॥ इति सहृदयलीलायां परिकरोल्लेखश्चतुर्थः ॥

॥ समाप्तेयं सहृदयचमत्कारिणी सहृदयलीला । कृतिः
श्रीविपश्चिद्वरराजानकतिलकात्मजश्रीमदालंकारिकसमाज्ञा-
ग्रणयश्रीराजानकरुह्यकस्य राजानकरुचकापरनाम्नोऽलंका-
रसर्वस्वकृतः ॥ 15

1) B धम्मिल ° A ° रचनालकमश्रीविनहन ° 8) B ° लज्जानुभाव ° 5) A
om. इति A ° ल्लेखः तृ ° B ° ल्लेखस्य ° 6) A अ ° B ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
7) B स्थाम् ° B ° मात्रत्वेना ° 9) A ° नौच्छ ° B ° नाच्छोन्ना ° B निदर्शनानि 11) A
° करा A ° पकारत्वादि ° 13) A om. इति B ॥ इति श्रीराजानकरुह्यकविरचितायां सहृ
A ° ल्लेखः च ° 14) B समाप्तेयं सहृदयलीला कृतिश्रीमद्विपश्चिद्वरराजानक ° 17) B ° कृतः

Notes.

I. Notes on Rudraṭa.

1. This stanza is quoted by *Hemacandra*, *Alaṃkāracūḍāmaṇi* fol. 17^a (MS. Kielhorn, Report on the Search for Sanskrit MSS. Bombay 1881 p. 102 No. 265 (A); or fol. 38^a MS. Gough, Papers relating to the Collection etc. Calcutta 1878 p. 99 No. 398 (B) and by *Vāgbhaṭa*, *Alaṃkāratilaka* fol. 23^b MS. Kielhorn l. c. p. 71 No. 300). H.'s MSS. read 1. 2 °रत्कपो च 1. 3 °विमर्दने च 1. 4 °रसात्मकः. *Vāgbhaṭa*'s readings I have not noted. Compare the stanza सङ्गोडा द्वितानने *Kāvyaprakāṣa* p. 196, which is also quoted by *Hemacandra* l. c. fol. 17^a; *Vāgbhaṭa* l. c. fol. 23^b; *Bālaḥṣṇa*, *Alaṃkārasāra* fol. 32^b (MS., Lists of Sanskrit MSS. collected for the Government of Bombay in 1879—80 and 1881—82 p. 9 No. 23); *Jayarāṭha*, *Alaṃkāravimarṇinī* fol. 81^a (MS. Bühler, Detailed Report App. I p. XV No. 230) and *Alaṃkārodāharaṇam* fol. 12^a (MS. Bühler l. c. No. 240); *Keçava*, *Alaṃkāraçekhara* fol. 35^b (MS. Bühler l. c. No. 235). — 2. चतुस्त्र = correct. — 3. Edited and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 25, 240. The last verse is quoted inaccurately by *Ujvaladatta* on the *Uṇādisūtras* 3, 47. — 6. Quoted by *Vāgbhaṭa*, *Alaṃkāratilaka* fol. 21^a, who also reads लक्ष्मीरिव ऋते. cfr. *Agnipurāṇa* 338, 9. Edited and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 25, 240. Ind. Sprüche III², 5465. cfr. *Uhle* on *Vetālapañcaviṃṣatikā* p. 5 st. 3 p. 93. — 9. cfr. *Regnaud*, *La Rhétorique Sanskrite* Paris 1884 p. 301 with notes. Add: *Rasagaṅgādharā* p. 50 f. At p. 51 *Nāgeçabhaṭṭa* quotes our stanza. *Candrāloka* 6, 5 ff. *Vāgbhaṭālaṃkāra* (ed. Anundoram Boroah) 5, 3. *Pratāparudriya* (ed. Madras 1868) 4, 3.

Sarasvatikanṭhābharāṇa 5, 165. — 10. *Regnaud* l. c. p. 319 ff. Rasagaṅgādhara p. 53 f. Sarasvatik. 5, 14. Pratâpar. 4, 4. — 11—14. *Regnaud* l. c. p. 327 ff. Rasagaṅgādhara p. 54 ff. Sarasvatik. 5, 16 ff. Pratâpar. 4, 8. — 15. *Regnaud* l. c. p. 347 ff: Sarasvatik. 5, 15. Pratâpar. 4, 7. — 19. Bhâratīyanâtyaçastra 20, 1 ff. Daçarûpa 2, 44 ff. Sarasvatik. 2, 34 ff. Pratâpar. 2, 12 ff. Sâhityadarpaṇa 410 ff. Agnipurâṇa 339, 5. — 21. 22. *Regnaud* l. c. p. 301 ff. Vâgbhaṭâlamkāra 5, 4 f. Sarasvatik. 5, 10 ff. p. 310 ff. Candrâloka 6, 5. Rasagaṅgādhara p. 58, 6 ff. Pratâpar. 4, 85, where 22, 1 is quoted. — 27. Vâgbhaṭâl. 5, 6. Sâhityad. 64. Daçar. 2, 1. 2. Pratâp. 1, 22. — 28. Vâgbhaṭâl. 5, 7. Sarasvatik. 5, 110. Pratâpar. 1, 32. Agnipurâṇa 338, 38. cfr. Bhâratīyan. 34, 4. Daçar. 2, 2. Sâhityad. 65. Pratâpar. 1, 24. Agnip. 338, 37. 38. — 30. Quoted: *Vâgbhaṭa*, *Alamkāratilaka* fol. 24^a. Sâhityad. p. 34. 46. Çârṅgadharapaddhati ZDMG. 27, 80. Translated by *Böhltingk*, *Indische Sprüche* I², 800. — 32. Quoted: *Alamkāratilaka* fol. 24^a. — 35. Quoted: *Alamkāratilaka* fol. 23^b. Çârṅgadharapaddhati ZDMG. 27, 80. cfr. *Amaru* v. 8 (*Ind. Sprüche* I², 1938). मोहनमन्दिर = केलिनिकेतन (*Amaru*) or रतालय below 1, 137. cfr. मोहनमृद् below 1, 138. — 39—41. Bhâratīyan. 34, 105 f. (viṭa). 108 (vidûsaka). Daçar. 2, 7 f. Sâhityad. 76 ff. Pratâpar. 1, 38. Agnip. 338, 39. 40. — 46. Bhâratīyan. 34, 7. Sarasvatik. 5, 112 f. Vâgbhaṭâl. 5, 10. Daçar. 2, 14. Sâhityad. 96. Agnip. 338, 41. — 47. Sarasvatik. 5, 111. Daçar. 2, 14. Sâhityad. 98. Pratâpar. 1, 49. — 48. Daçar. 2, 15. Sâhityad. 99. Pratâpar. 1, 49. — 53. Quoted: *Alamkāratilaka* fol. 24^b. — 54. निर्द्वैर्ल^o means, I think, „with whims (freaks) by which children (young persons) are frightened“. Stanza 55 gives an example of it. — 58. Daçar. 2, 15. Sâhityad. 100. Pratâpar. 1, 49. — 62. Quoted: Sâhityad. p. 41 (l. 4: °र्यास्याः), translated by *Böhltingk*, *Ind. Sprüche* I², 1632. — 65. Daçar. 2, 16. Sâhityad. 102. 103. — 68: Quoted: *Pañcatantra* 4, 9 (ed. Kosegarten) Sâhityad. p. 43. Çârṅgadharap. ZDMG. 27, 81, translated by *Böhltingk*, *Ind. Sprüche* III², 7028, where the various readings are given. — 69. Daçar. 2, 17. Sâhityad. 101. Pratâpar. 1, 49. — 71. Quoted: *Vetâlapañcaviṃṣatikâ* (ed. Uhle) p. 14, 20 ff., corrected

and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 36, 376, who also compares Çiçupālavadhā 10, 76. — 72. Quoted: Sāhityad. p. 42 (l. 1 सतिलकं भालं l. 3 °तावसानसमये l. 4 तथैव). — 73. Quoted: Sāhityad. p. 42 (l. 2 °सैर्महोसखम् l. 3 °विलोकितैस्). — 75. Quoted: Çārṅgadharap. l. c. p. 80 and by Ananta in the Commentary on the Rasamañjarī fol. 19^a (MS. Bhandarkar Report 1882/83 No. 215) (v. 1 अन्यास्ताः v. 3 °त्यंशुके v. 4 किं नु सुरुतं स्वल्पापि मे न स्मृतिः). *Aufrecht* (ZDMG. 27, p. 80 remarks that this stanza is an imitation of Amaruka's stanza धन्यासि या कथयसि. Why *Aufrecht* ascribes this stanza to Amaru, I do not know. Cfr. *Böhlingk*, Ind. Sprüche II², 3080 with the note. I have found it quoted also in the Alaṃkāraratnākara fol. 31^a (MS. Bühler, Det. Report No. 227). *Aufrecht* probably had in view the stanza कान्ते तल्पमुपागते which is quoted: Daçar. p. 80. Alaṃkāracūḍāmaṇi fol. 14^b. Sarasvatik. p. 286. Vetālap. p. 49 and in the Çārṅgadharap. is attributed to Amaruka. — 76. Sāhityad. 104. — 78. Quoted: Alaṃkāracūḍāmaṇi fol. 43^b (fol. 100^a MS. B) I, 3 °शङ्कुमिह° l. 4 मानिन्याः). — 79. Daçar. 2, 18. Sāhityad. 105 f. — 81. Edited and translated from the Çārṅgadharap. by *Aufrecht*, ZDMG. 27, 81. (l. 2 शठेति नितरां संभर्त्य संतर्ज्य च). — 83. Daçarūpa 2, 18. Sāhityad. 107. — 86. Daçar. 2, 14. Sāhityad. 97. The proper place of this st. would be before st. 47. — 87. Daçar. 2, 19. Sāhityad. 108. — 89. निशमय, which is given by the best MSS., must be taken in the sense of निशम्य; मनोरमस्वर „the voice of her lover“. As to मनोरम cfr. below 2, 80. — 90. निशान्त = चन्तःपुर. — 95. Quoted: Çārṅgadharap. l. c. 27, 81. — 114. Edited and translated from the Çārṅgadharap. by *Aufrecht* l. c. 27, 80. — 120 ff. Daçar. 2, 20 f. Sāhityad. 111. Vāgbhaṭā. 5, 14 f. Sarasvatik. 5, 113 f. — 121. बलवत्यानया युक्तया „because it is very fit for them“. — 127. Quoted: Alaṃkāratilaka fol. 24^b; Alaṃkāracūḍāmaṇi fol. 44^a (l. 1 Ac.: °लिङ्गित° l. 2 °सोक्तलसदूभांतं नु नृ° v. 3 द्यातै हतैश्चा°. — 131 f. Daçar. 2, 22. Sāhityad. 112. Sarasvatik. 5, 114. Pratāpar. 1, 39. — 133. Daçar. 2, 22. Sāhityad. 113. Sarasvatik. 5, 119. Pratāpar. 1, 40. — 134. Quoted: Alaṃkāratilaka fol. 24^b. — 135. Daçar. 2, 23. Sāhityad. 121. Sarasvatik. 5, 121. Pratāpar. 1, 42. In all these works this

heroine is called विरहोत्कपिष्ठा. — 136. Quoted: *Alaṃkāratilaka* fol. 25^a. *Sāhityad.* p. 49. 74. (1. 1 ममोद्रेजितः 1. 2 यन्नायागतो 1. 3 विन्यस्य.) Translated by *Böhtlingk*, *Ind. Spr.* 1², 1718. — 137. *Daṣar.* 2, 23. *Sāhityad.* 120. *Sarasvatik.* 5, 118. *Pratāpar.* 1, 41. — 139. *Daṣar.* 2, 24. *Sāhityad.* 117. *Sarasvatik.* 5, 116. *Pratāpar.* 1, 45. In all these works the name of this kind of heroines is कलहान्तरिता. — 141. *Daṣar.* 2, 25. *Sāhityad.* 118. *Sarasvatik.* 5, 117. *Pratāpar.* 1, 43. — 142. Quoted: *Alaṃkāratilaka* fol. 25^a. — *Alaṃkāracūḍāmaṇi* fol. 44^a. — 143. *Daṣar.* 2, 24. *Sāhityad.* 114. *Sarasvatik.* 5, 115. *Pratāpar.* 1, 44. — 145. *Daṣar.* 2, 25. *Sāhityad.* 115. *Sarasvatik.* 5, 120. *Pratāpar.* 1, 47. — 147. गर्जित् is, I think, the correct reading. It is also intimated in A. In none of the passages quoted by *Böhtlingk* nor below 3, 61 the gender of गर्जित् is distinguishable. — 147. *Daṣar.* 2, 25. *Sāhityad.* 119. *Sarasvatik.* 5, 120. *Pratāpar.* 1, 46. — 151 ff. *Sāhityad.* 116. — 155. *Sāhityad.* 122. — 157. This stanza is an imitation of *Amaru* st. 53. Hence the interpolation in D. — 159. ग्रबलित = „mixed with“, „sticking to“. — 165. तीक्ष्ण = „an ascetic“.

1. *Sarasvatik.* 5, 46. p. 310, 11 ff. *Sāhityad.* 213. *Agnipurāṇa* 341, 5. — *Kāvya prakāṣa* p. 53, 11. *Rasatarāṅgiṇī* p. 59, 11 f. *Rasagaṅgādhara* p. 60, 4 ff. divide the *vipralambha* into five kinds: *abhilāṣa*, *viraha* (*Rasat.* instead: *gurunirdeṣa*), *irṣyā*, *pravāsa* (*Rasat. deśāntaragamana*), *ṣāpa*. The *Daṣarūpa* 4, 53 divides it into two kinds only: *māna* and *pravāsa*. Hence the assertion of *Jagannātha* that the old ones (*prāñcaḥ*) state five kinds is wrong. cfr. *Regnaud* l. c. p. 303 ff. — 2. *Sāhityad.* 214. — 4. cfr. *Kāvya darṣa* 2, 41. — 6 ff. *Daṣar.* 4, 48 ff. *Sāhityad.* 214. Commentary on *Hāla* st. 185 (minor edition, from the *Kāmaśāstra*). cfr. *Bhāratīyaṇ.* 6, p. 5, 19 f.: वैशिकशास्त्रकारैश्च (thus *Pūna MSS.*) दशावस्थोऽभिहितः (scil. शृङ्गारः). — *Sarasvatik.* 5, 98 ff. and *Pratāpar.* 4, 73 (कामशास्त्रानुसारतः । केचित् दशावस्था इति कथयन्ति) distinguish 12 *avasthās*. *Kumārasvāmin* in his commentary on the last passage has the following quotation: « अथ

एवोक्तं भावप्रकाशे ॥ दशधा मन्मथावस्था भवेद्द्विदशधापि वा । इच्छोत्कपठाभिलाषाश्च
चिन्ता स्मृतिगुणास्तु ॥ उद्देगोऽथ प्रलापः स्यादुन्मादो व्याधिरेव च । ताड्यं मरण-
मित्याद्ये द्वे कैश्चिद्वर्जिते बुधैरिति ॥ अन्ये तु ॥ दृग्मनःसङ्गसंकल्पा तामरः कृशता रतिः ।
द्वीत्यागोन्मादमूर्हान्ता इत्यनङ्गदशा दशोत्पद्भिः ॥ cfr. also *Hall*, Preface to the
Daçarûpa p. 34 note. — 12. Quoted: Çârîngadharap. l. c. p. 81. —
14. Compare *Uhle* on Vetâlap. p. 190. — 28 f. Sâhityad. 215. —
38. रात्रिचार = „taking place by night“. — 50. Quoted: Çârîngadharap. l. c. p. 81. — 62 ff. Daçar. 4, 56 ff. Sâhityad. 220. —
69. स्वसंज्ञाकृता = „called (आकृता) by name“. — 79. अमुष्यं is the
Accus. sing. femin. of a pronoun अमुष्य, which has its origin in the
Genit. sing. mascul. of अद्स्, appearing as the former part of com-
pounds like अमुष्यपुत्र, अमुष्यकुल. — 102. Daçar. 2, 27. Sâhityad. 157.
Pratâpar. 1, 48. — 103. Sâhityad. 158, copied from Rudraṭa. —
105. कदम्ब n. = „flower of the Nauclea Cadamba“. — 107. Quo-
ted: Çârîngadharap. l. c. p. 80. — 109. कठिन^० „full moon“. cfr.
Çiçup. 1, 20.

1 ff. *Regnaud* l. c. p. 306 ff. Vâgbhaṭâl. 5, 20 ff. Candrâl.
6, 6 ff. — 3. Quoted: Alaiṅkâraçûḍâmaṇi fol. 10^b (MS. A; fol. 21^b
MS. B). — 26. पञ्जिक means, I think, „vulture“. — cfr. Caṇḍakar-
çikam p. 71, 4 ff. ZDMG. 36, 366 f. — 35—50 are quoted in the
Pratâpar. 4, 100. 101 in a somewhat different order and with va-
rious readings. — 52 ff. See note on 1, 19. — 60. चतुष्कार्चित =
„adorned with ornaments of pearls“. — 62. Quoted: Çârîngadharap.
l. c. p. 80.

II. Notes on Ruyyaka.

1, 7. काचकाच्य perhaps means „a string of glass-beads“. —
2, 2. Instead of पुष्यराम all lexicographers and editors write पुष्पराम
and accordingly पुष्परत्न. That this is wrong is proved 1) by the
Çâradâ MS. which distinctly writes एय and not एष. In the Çâradâ

alphabet it is impossible to confound these ligatures; 2) by Raghuvamśa 18, 31 where alone पुष्यराग suits to the connexion; cfr. पौष्यां, पुष्यम् अपुष्यन् पुष्यः; 3) by the modern languages; Hindī पुष्यरात, Sindhī पुष्यरातु Gujarātī पुष्यरात, पोष्यरात, which point to पुष्यरात from which alone they are derivable. cfr. Maithilī पुष्य, पूष्य = Puṣya. Hence the Prākritic form पुष्कराञ्च Mṛcchakatikā p. 70, 25 is not correct. The MSS. have पुष्य (A) पुष्म (B) पुस्स (C) पुप्प (D) and the correct form is पुस्सराञ्च or पूसराञ्च. cfr. Vararuci 3, 58. Hemacandra 1, 43. Hindī, Bihārī पूस. But Pāñjābī पोह, Sindhī पोहु Gujarātī पोस are to be referred to Skt. पौष. — रुधिराञ्च also Agnipurāṇa 245, 4. — From this passage it is evident that भीष्म is not simply = „Edelstein“ (Böhtlingk, Wörterbuch) but „a certain kind of jewel“, which I am unable to determine. It is not mentioned by Garbe (Die indischen Mineralien. Leipzig 1882) nor in the Agnipurāṇa Chapter 245. — 5. दृढिका is not found elsewhere. — 14. समपटवास = „perfumed powder composed of several ingredients. cfr. Petersburg Dict. s. v. समान्धक.

Bonn:

Printed by Charles Georgi.

LOAN PERIOD	1	2	3
Home Use			
	4	5	6

Renewals and Recharges may be made 4 days prior to the due date.
Books may be renewed by calling 642-3405.

[illegible]

Digitized by Google

YC 54571

483789

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

